

ADAM SMITH

ADAM SMITH

Eamonn Butler

iea

Institute of Economic Affairs

Πρώτη έκδοση: Adam Smith – a Primer
Συγγραφέας: Eamonn Butler
Title: Μεγάλη Βρετανία, 2007,
The Institute of Economic Affairs
Chapters 1–8 copyright © Eamonn Butler 2007
Other text copyright © The Institute of Economic Affairs 2007
ISBN: 978 0 255 36608 3

Πρώτη έκδοση στα Ελληνικά
Αθήνα, 2019 Μάιος
Τίτλος: Adam Smith
ISBN: 978-618-84348-4-4
Φιλελεύθερος Τύπος Α.Ε. ©
Μετάφραση: Ξενοφών Μπαμιατζόγλου
Σελιδοποίηση: Όλγα-Μαρία Βακόλα
Εξώφυλλο: Γιώργος Μίκροβας
Εκτύπωση: Θεόδωρος Μπέσκος Μ. ΕΠΕ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σχετικά με τον συγγραφέα	11
Πρόλογος από τον Άλαν Πίκοκ [Alen Peacock].....	13
Ευχαριστίες	16
Περίληψη.....	19
Εισαγωγή από τον Γκάβιν Κένεντι [Gavin Kennedy]	23
1 Γιατί είναι σημαντικός ο Άνταμ Σμιθ	33
Η παλιά αντίληψη για τα οικονομικά.....	33
Η παραγωγικότητα των ελεύθερων συναλλαγών	34
Μια κοινωνική τάξη βασισμένη στην ελευθερία.....	35
Η ψυχολογία της ηθικής.....	36
Ατομικό συμφέρον και αρετή.....	37
Ανθρώπινη φύση και ανθρώπινη κοινωνία.....	37
2 Η ζωή και η σταδιοδρομία του Σμιθ	41
Κιρκάλντι και Γλασκώβη	41
Η Οξφόρδη και τα κίνητρα	42
Πρώιμη διδακτική σταδιοδρομία	43
Ταξίδια.....	44
Ο Πλούτος των Εθνών	45
Επίτροπος των τελωνείων	46
3 Ο Πλούτος των Εθνών.....	49
Τα ευρεία θέματα του βιβλίου	49
Παραγωγή και συναλλαγή	52
Η συσσώρευση του κεφαλαίου	65
Η ιστορία των οικονομικών θεσμών.....	70
Οικονομική θεωρία και πολιτική.....	71
Ο ρόλος του κράτους.....	76
Ο Πλούτος των Εθνών σήμερα.....	84

4 Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων	87
Τα κύρια θέματα του βιβλίου.....	87
Η φυσική ενσυναίσθηση ως βάση της αρετής	88
Ανταμοιβή, τιμωρία και κοινωνία	90
Η δικαιοσύνη ως θεμέλιο.....	92
Αυτοκριτική και ηθική συνείδηση.....	93
Ηθικοί κανόνες	94
Στάσεις έναντι του πλούτου.....	95
Αυτοβελτίωση.....	96
Περί αρετής.....	97
Η συγκρότηση μιας ενάρετης κοινωνίας.....	98
5 Οι διαλέξεις του Σμιθ και άλλα έργα.....	101
Το ενοποιητικό θέμα	102
Ο Σμιθ για τη φιλοσοφία της επιστήμης.....	102
Η ψυχολογία της επικοινωνίας.....	105
Ο Σμιθ για το κράτος και τη δημόσια πολιτική	107
Συμπέρασμα.....	112
6 Μια παρέκβαση για το αόρατο χέρι	115
Οι πλούσιοι δημιουργούν εργασία για τους φτωχούς	115
Εγχώρια και ξένη βιομηχανία	116
Απόθετες συνέπειες της ανθρώπινης δράσης	117
Ένα αυτοδιαϊωνιζόμενο σύστημα	118
Ατομική δράση και κοινωνικά αποτελέσματα	119
7 Γνωστά παραθέματα από τα έργα του Άνταμ Σμιθ.....	123
8 Επιλεγμένη βιβλιογραφία	135
Σχόλιο: Η σημασία του Άνταμ Σμιθ σήμερα	139
Κρεγκ Σμιθ [Creg Smith]	139
Σχετικά με το ΙΑΕ	143

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ο ΔΡ ΕΪΜΟΝ ΜΠΑΤΛΕΡ [EAMONN BUTLER] είναι διευθυντής του Ινστιτούτου Άνταμ Σμιθ, μιας δεξαμενής σκέψης με σημαντική επιρροή, η οποία έχει σχεδιάσει πολιτικές για την προώθηση της επιλογής και του ανταγωνισμού στην παροχή βασικών υπηρεσιών. Ο Δρ Μπάτλερ έχει πτυχία στα οικονομικά, στη φιλοσοφία και στην ψυχολογία. Έλαβε το διδακτορικό του από το Πανεπιστήμιο του Σαιντ Άντριους [St Andrews] το 1978. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 εργάστηκε επίσης επάνω σε ζητήματα συντάξεων και κοινωνικής πρόνοιας για την αμερικανική Βουλή των Αντιπροσώπων στην πόλη της Ουάσινγκτον. Μετά την επιστροφή του στο Ηνωμένο Βασίλειο εργάστηκε ως συντάκτης του *British Insurance Broker*, προτού αφοσιωθεί πλήρως στο Ινστιτούτο Άνταμ Σμιθ, του οποίου υπήρξε συνιδρυτής. Ο Δρ Μπάτλερ είναι συγγραφέας πολυάριθμων βιβλίων και άρθρων επάνω στην οικονομική θεωρία και πρακτική, ενώ συμμετείχε στη συγγραφή ενός αριθμού βιβλίων επάνω στη νοημοσύνη και στα τεστ νοημοσύνης.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΧΟΝΤΑΣ ΠΡΟΣΦΑΤΑ ΑΝΑΚΗΡΥΧΘΕΙ Καθηγητής Εμπορικής Οικονομίας και Εμπορικού Δικαίου (τίτλος που αργότερα συντομεύτηκε σε Καθηγητής Οικονομικής Επιστήμης!) στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, έλαβα πρόσκληση να διδάξω ένα σεμινάριο στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ το 1958, λίγο μετά την κυκλοφορία της *Κοινωνίας της Αφθονίας [The Affluent Society]* του Τζ. Κ. Γκάλμπρεϊθ [J. K. Galbraith], η οποία περιελάμβανε κάποια καλά λόγια για τον Άνταμ Σμιθ. Ο Κένεθ Γκάλμπρεϊθ ήταν περιζήτητος εκείνες τις ημέρες, και ένας φίλος από το Χάρβαρντ είχε πιστέψει ότι είχε πετύχει ένα μικρό «πραξικόπημα» κανονίζοντας μου να γευματίσω μαζί του. Θέλοντας να κάνει τον καλεσμένο του να νιώσει άνετα, ο Γκάλμπρεϊθ με ρώτησε, «Άλαν, πώς είναι να κατέχεις την πιο διακεκριμένη έδρα οικονομικών στον κόσμο;». Απόρησα, και έτσι του αφηγήθηκα ότι η έδρα στο Εδιμβούργο είχε αρχικά ιδρυθεί και χρηματοδοτηθεί από την Εμπορική Εταιρεία του Εδιμβούργου [Merchant Company of Edinburgh] το 1870, προφανώς με την πεποίθηση ότι ένα οικονομολόγος θα μπορούσε να προβλέπει τους οικονομικούς κύκλους. «Μα», μου είπε ο Τζ. Κ., «πρέπει να κατέχεις την έδρα που κατείχε ο Άνταμ Σμιθ». «Συγγνώμη», του απάντησα, «λάθος πανεπιστήμιο, λάθος αντικείμενο, λάθος αιώνας». Δεν θα έλεγα ότι το γεύμα μας ήταν ιδιαίτερα πετυχημένο...

Νιώθω μια μικρή μεταμέλεια που εξέθεσα την άγνοια του

Τζ. Κ., αφού, εν τέλει, ο Άνταμ Σμιθ συνδέεται στενά με το Εδιμβούργο, παρ' όλο που δεν είχε ποτέ κάποια ακαδημαϊκή θέση εκεί. Εκεί είναι θαμμένος και εκεί κοντά θα δούμε σύντομα να ανεγείρεται το πρώτο άγαλμα προς τιμήν του στη Σκωτία, χάρη στις εξαιρετες προσπάθειες του Ινστιτούτου Άνταμ Σμιθ και, σε μεγάλο βαθμό, του Έιμον Μπάτλερ, συγγραφέα αυτής της θαυμάσιας εισαγωγής στη σκέψη του Σμιθ. Επιπλέον, όπως πολλοί άλλοι που δπλώνουν γνώστες και θαυμαστές του Σμιθ και έχοντας, ως Σκώτος, ένα σχεδόν κλιτικό ενδιαφέρον για εκείνον, έτεινα να επικεντρώνω την προσοχή μου στο κείμενο του *Πλούτου των Εθνών*. Δεν είχα συνειδητοποιήσει πλήρως ότι η *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* (ΘΗΣ) [*Theory of Moral Sentiments* (TMS)] αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο, όχι μόνο της ιδέας του περί ηθικής, αλλά και της ανάλυσής του των απόψεων για την αντίληψη των ατόμων αναφορικά με το πώς συμπεριφέρονται και πώς πρέπει να συμπεριφέρονται στις μεταξύ τους καθημερινές δοσοληψίες.

Αν όχι για άλλο λόγο, το βιβλίο του Δρ Μπάτλερ, υποστηριζόμενο από την έγκυρη εισαγωγή του Καθηγητή Κένεντι [Kennedy], αποδεικνύει ξεκάθαρα ότι δεν υπήρξε ποτέ κάποιο «Πρόβλημα του Άνταμ Σμιθ» αναφορικά με τη συμφιλίωση της ηθικής του φιλοσοφίας με την οικονομική του ανάλυση. Και αυτό διαψεύδει το μύθο που εξακολουθεί να κυριαρχεί, ότι ο Σμιθ ήταν ένας αστός απολογητής του «καπιταλισμού» (η λέξη δεν εμφανίζεται πουθενά στο έργο του) και της κερδοσκοπίας. Έτσι εξηγείται εν μέρει ένα από τα ασυνήθιστα χαρακτηριστικά του ανά χειρας βιβλίου, η μεγάλη προσοχή που δίνει στην ερμηνεία των απόψεων του Σμιθ για την ηθική βάση της ανθρωπίνης δράσης στην ΘΗΣ, η οποία δικαιολογεί τον ισχυρισμό του Δρ Μπάτλερ ότι ο Σμιθ πρέπει να θεωρείται κυρίως κοινωνικός ψυχολόγος.

Έχω πει αρκετά για να δείξω ότι ο Δρ Μπάτλερ έχει γράψει μια μονογραφία η οποία δεν αποτελεί απλά μια αριστοτεχνική έκθεση όσων είναι γνωστά για τη ζωή και την εποχή του Σμιθ, αλλά διαθέτει και έναν πρωτότυπο χαρακτήρα τον οποίο θα έπρεπε να εκτιμήσουν και οι ειδικοί. Με αυτή την παρατήρη-

ση ολοκληρώνω το ευχάριστο καθήκον μου και αφήνω, χωρίς άλλη χρονοτριβή, τον αναγνώστη να απολαύσει το έργο όπως το απόλαυσα και εγώ.

*Άλαν Πίκκοκ
Επίτιμος Καθηγητής Δημόσιων Οικονομικών
Σχολή Διοίκησης Επιχειρήσεων Εδιμβούργου
[Edinburgh Business School]
Πανεπιστήμιο Χέριοτ-Γουάτ [Heriot-Watt University]*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οφείλω να ευχαριστήσω τον Δρ Μάντσεν Πίρι [Dr Madsen Pirie] και τον Καθηγητή Γκάβιν Κένεντι [Gavin Kennedy] για τα σχόλιά τους επάνω στο κείμενο, καθώς και την Λις Ντέιβις [Lis Davies] για τη βοήθεια που παρείχε αναφορικά με τα παραθέματα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

- **Ο ΠΛΟΥΤΟΣ** ενός έθνους δεν είναι, όπως πίστευαν οι μερκαντλιστές, η ποσότητα χρυσού και αργύρου που βρίσκεται στα θησαυροφυλάκια του, αλλά το σύνολο της παραγωγής και του εμπορίου του, ό,τι αποκαλούμε σήμερα ακαθάριστο εγχώριο προϊόν.
- Σε μια ελεύθερη συναλλαγή και τα δύο μέρη βελτιώνουν τη θέση τους. Κανείς δεν θα λάμβανε μέρος σε μια συναλλαγή αν περίμενε να χάσει από αυτήν. Επομένως, οι εισαγωγές είναι ακριβώς τόσο πολύτιμες για εμάς, όσο οι εξαγωγές για τους άλλους. Δεν χρειάζεται να κάνουμε τους άλλους φτωχότερους για να πλουτίσουμε εμείς. Πράγματι, έχουμε περισσότερα να κερδίσουμε αν οι πελάτες μας είναι πλούσιοι.
- Οι ρυθμίσεις του εμπορίου είναι αβάσιμες και αντιπαραγωγικές. Η ευημερία απειλείται από τους φόρους, τους εισαγωγικούς δασμούς, τις εξαγωγικές επιδοτήσεις και την προτίμηση στις εγχώριες βιομηχανίες.
- Η παραγωγική ικανότητα ενός έθνους εξαρτάται από τον καταμερισμό της εργασίας και τη συσσώρευση κεφαλαίου που ο καταμερισμός καθιστά δυνατή. Τεράστιες αυξήσεις στο παραγόμενο προϊόν μπορούν να επιτευχθούν διαιρώντας την παραγωγή σε πολλές μικρές εργασίες, οι οποίες

αναλαμβάνονται από εξειδικευμένα χέρια. Έτσι μένει στους παραγωγούς ένα πλεόνασμα για επένδυση. Το μελλοντικό εισόδημα μιας χώρας εξαρτάται από τον ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου. Όσο περισσότερο κεφάλαιο επενδύεται σε καλύτερες παραγωγικές διαδικασίες, τόσο περισσότερος πλούτος θα δημιουργηθεί στο μέλλον.

- Όταν υπάρχουν ελεύθερο εμπόριο και ανταγωνισμός, το σύστημα της αγοράς παραμένει αυτομάτως επικεντρωμένο στις πιο επιτακτικές ανάγκες. Όπου τα αγαθά σπανίζουν, οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να πληρώνουν περισσότερο για εκείνα. Η προσφορά των αγαθών αποφέρει μεγαλύτερο κέρδος και έτσι οι παραγωγοί επενδύουν κεφάλαιο για να παράγουν περισσότερα.
- Η ευημερία αυξάνεται ταχύτερα όπου υπάρχει μια ανοιχτή, ανταγωνιστική αγορά, με ελεύθερες συναλλαγές και απουσία καταναγκασμού. Η άμυνα, η δικαιοσύνη και η νομοκρατία είναι απαραίτητες για να διατηρείται η αγορά ανοιχτή. Η ελευθερία και ο ατομικό συμφέρον δεν οδηγούν στο χάος, αλλά δημιουργούν-σαν να καθοδηγούνται από ένα «αόρατο χέρι»-τάξη και αρμονία.
- Τα οργανωμένα συμφέροντα χρησιμοποιούν την κρατική ισχύ για να διαστρεβλώνουν το σύστημα της αγοράς προς ίδιον όφελος. Εργοδότες και επαγγελματίες μπορεί να προωθούν ρυθμίσεις οι οποίες πνίγουν τον ανταγωνισμό, όπως τα εμπόδια εσόδου που αποτρέπουν την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελματιών.
- Οι φόροι πρέπει να είναι ανάλογοι των εισοδημάτων, βέβαιοι και άνετοι στην πληρωμή. Η συλλογή τους πρέπει να είναι φτηνή, δεν πρέπει να αποτελούν εμπόδιο για τις επιχειρήσεις, δεν πρέπει να είναι τόσο δυσβάσταχτοι ώστε να ενθαρρύνουν τη φοροδιαφυγή και δεν πρέπει να απαιτούν συχνές επισκέψεις από τους φοροσυλλέκτες.

- Οι άνθρωποι έχουν μια φυσική «συμπάθεια» (ή ενσυναίσθηση) για τους άλλους, η οποία τους επιτρέπει να μετριάζουν τη συμπεριφορά τους και να διατηρούν την αρμονία. Αυτή η φυσική συμπάθεια είναι επίσης η βάση των ηθικών κρίσεων για την ανθρώπινη συμπεριφορά και η πηγή της ανθρώπινης αρετής. Η ανθρώπινη φύση αποτελεί καλύτερο οδηγό για τη δημιουργία μιας αρμονικής κοινωνίας από την επιρμένη λογική ζηλωτών και οραματιστών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γκάβιν Κένεντι¹

Ο ΕΪΜΟΝ ΜΠΑΤΛΕΡ έχει γράψει μια εξαιρετική, έγκυρη εισαγωγή στον Άνταμ Σμιθ, τον άνθρωπο και τη σκέψη του. Πρόκειται για την καλύτερη σύντομη εισαγωγή στον Άνταμ Σμιθ που γνωρίζω μεταξύ όσων έχουν εκδοθεί. Θα δώσει στον καθένα τη δυνατότητα να γνωρίσει τι πραγματικά πίστευε ο Σμιθ.

Ο Έιμον Μπάτλερ αποφεύγει τελείως όλες τις διαμάχες γύρω από την πολιτική οικονομία του Άνταμ Σμιθ, για την οποία τόσα έχουν γραφτεί μέσα στα χρόνια. Η παρουσίαση του Σμιθ, του ανθρώπου και των βιβλίων του συνιστά μια ακριβή αποτίμηση της μοναδικής του σύνθεσης της εξέλιξης της βρετανικής κοινωνίας ως το δεύτερο μισό του δέκατου όγδοου αιώνα.

Ο Άνταμ Σμιθ εξέδωσε το λιγότερο γνωστό βιβλίο του, *τη Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* δεκαεπτά χρόνια πριν την Έρευνα για τη Φύση και τα Αίτια του Πλούτου των Εθνών [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. Από το χρονικό κενό μεταξύ των δύο κάποιοι υποστηρίζουν ότι ο Σμιθ αντικατέστησε την ηθική αξία της αγαθής προαίρεσης με το αμοραλιστικό ατομικό συμφέρον ως κινητήρια δύναμη της ανθρώπινης δράσης. Από σημειώσεις που κράτησαν ανώνυμοι φοιτητές το 1762-3, γνωρίζουμε ότι μεγάλα μέρη

1. Ο Γκάβιν Κένεντι είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Χέριστ-Γουάτ και συγγραφέας του βιβλίου *Adam Smith's Lost Legacy*, το οποίο εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Palgrave Macmillan το 2005.

των διαλέξεων του Σμιθ επανεμφανίστηκαν σχεδόν αυτολεξεί στον *Πλούτο των Εθνών* το 1776. Ο Σμιθ εξέδωσε τις διαλέξεις του επάνω στην ηθική ως *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* (1759). Επομένως, ο Σμιθ δεν υποστήριζε αντιφατικές απόψεις για τα ανθρώπινα κίνητρα.

Ο Σμιθ ήταν φιλόσοφος της ηθικής. Τον δέκατο όγδοο αιώνα, τα οικονομικά δεν ήταν ακόμα ο ξεχωριστός κλάδος που έγιναν τον δέκατο ένατο αιώνα. Είναι αλήθεια ότι υπήρξαν πολλοί παλαιότεροι και σύγχρονοι του Σμιθ που συνέγραψαν φυλλάδια για οικονομικά θέματα (το Πανεπιστήμιο του Γέιπλ έχει στην κατοχή του αρκετές χιλιάδες από αυτά, τα οποία χρονολογούνται από τον δέκατο έκτο ως τον δέκατο όγδοο αιώνα). Κάποιοι από αυτούς του συγγραφείς έκαναν συμβολές στα οικονομικά, αλλά κανείς τους δεν πραγματοποίησε μια περιεκτική έρευνα του είδους και της κλίμακας που επιχειρήσε ο Άνταμ Σμιθ.

Πριν τον Σμιθ, η πολιτική οικονομία εστίαζε στον πλουτισμό του ηγεμόνα και του κράτους με ράβδους χρυσού και αργύρου με σκοπό τη χρηματοδότηση πολέμων με ξένες χώρες. Ο *Πλούτος των Εθνών* μετατόπισε την εστίαση της πολιτικής οικονομίας στον πλουτισμό των καταναλωτών από το «επίσιο προϊόν της γης και της εργασίας». Δεν επρόκειτο για ένα διδακτικό εγχειρίδιο· το βιβλίο εξετάζει ειδικά τη φύση του πλούτου και τις αιτίες που τον αυξάνουν.

Τα Βιβλία I και II εκθέτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης κοινωνίας, όπως την τάση για συναλλαγή, τον καταμερισμό της εργασίας, τους συντελεστές παραγωγής, τη δυναμική των αγορών και την κατανομή του εισοδήματος μεταξύ των συμμετεχόντων. Το Βιβλίο III τοποθετεί τη Βρετανία του δέκατου όγδοου αιώνα στο πλαίσιο της κοινωνικής εξέλιξης από την πρωτόγονη εποχή του «κυνηγίου» στην εποχή του εμπορίου, μέσω των ενδιάμεσων σταδίων της «κτηνοτροφίας» και της «γεωργίας», και δείχνει πώς η πώση της Ρώμης τον πέμπτο αιώνα διέκοψε αυτή τη «φυσική» πρόοδο στη δυτική Ευρώπη.

Όταν η Ευρώπη άρχισε μετά τον δέκατο πέμπτο αιώνα να ανακάμπτει, το έκανε υπό το βάρος πολιτικών που υπηρετούσαν ό,τι ο Σμιθ αποκαλούσε «μερκαντιλιστικό εμπόριο», στο οποίο το Βιβλίο IV ασκεί οξεία κριτική για το πρωταρχικό του

σφάλμα ότι ο πλούτος ενός έθνους συνίστατο στη συσσώρευση ράβδων χρυσού και αργύρου, και ότι το εμπορικό ισοζύγιο είχε σημασία, γιατί μια χώρα έπρεπε να εξάγει περισσότερα από όσα παράγει. Ακόμα χειρότερα, ο мерκαντιλισμός θεωρούσε ότι η εγχώρια οικονομία γινόταν ισχυρότερη από την ύπαρξη προστατευτικών μονοπωλίων, από τους περιορισμούς στις προολήψεις και την κινητικότητα της εργασίας, και από τις παρεμβάσεις στις φυσικές ελευθερίες της αγοράς.

Οι θεραπείες που πρότεινε ο Σμιθ για αυτά τα σφάλματα επικεντρώνονταν στην απελευθέρωση των αγορών από παρεμβάσεις που αλλοίωναν τον φυσικό τρόπο λειτουργίας τους. Ήταν υπέρ της επέκτασης των ελεύθερων ανταλλαγών ανταγωνιστικά παραγόμενων προϊόντων, ώστε να επιτραπεί η εκκίνηση του φυσικού ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης με την παροχή της δυνατότητας στους ανθρώπους να συνδυάζουν «γη, εργασία ή κεφάλαιο» με άλλους για την παραγωγή αγαθών προς πώληση στις αγορές. Μετά την καταβολή προσόδων στους γαιοκτήμονες, μισθών στους εργαζόμενους και κερδών στους εμπόρους και τους βιομηχάνους, οι ιδιοκτήτες κεφαλαίου θα επανεπένδυαν το καθαρά τους κέρδη σε πρόσθετες παραγωγικές δραστηριότητες, και μέσω διαδοχικών γύρων παραγωγής και συναλλαγής, θα δημιουργούσαν πραγματικό πλούτο από το επίσιο προϊόν της γης και της εργασίας της κοινωνίας, ο οποίος θα συνέχιζε να αυξάνει αργά και βαθμιαία μέσω διαδοχικών κύκλων του «μεγάλου τροχού της κυκλοφορίας».

Στο Βιβλίο V ο Σμιθ πραγματεύτηκε τους ρόλους που αρμόζουν στα κράτη, εκθέτοντας τις βασικές τους λειτουργίες: άμυνα, δικαιοσύνη, δημόσια έργα και θεσμοί που διευκολύνουν το εμπόριο, εκπαίδευση για ανθρώπους «κάθε ηλικίας», μέτρα κατά των «απεχθών και επιθετικών ασθενειών», τη διατήρηση της «αξιοπρέπειας του ηγεμόνα», και τη χρηματοδότηση αυτών των δαπανών μέσω της φορολογίας και της χρέωσης των δικαιούχων (αντί μέσω του δημόσιου χρέους).

Ο Πλούτος των Εθνών καταπιάστηκε με τις μοναδικά επιζήμιες мерκαντλιστικές «αρχές της πολιτικής οικονομίας» της εποχής του, όπως είχαν εξελιχθεί κατά την περίοδο ανάκαμψης της Ευρώπης μετά την πτώση της Ρώμης και τη χιλιετή ανάδυση

των εθνών-κρατών από τη φεουδαρχία και τους πολεμάρχους. Τα τελευταία διακόσια χρόνια παρέχουν πολλά παραδείγματα συγγραφέων που έκριναν τα βιβλία του Σμιθ με τα πλεονεκτήματα δύο αιώνων πρόσθετης εργασίας και έρευνας, έναντι των οποίων στέκουν αξιoσημείωτα καλά.

Οι περισσότεροι άνθρωποι στη δυτική Ευρώπη ήταν απελπιστικά φτωχοί. Η απόλυτη φτώχεια και οι διωγμοί ήταν οι κυριότερες κινητήριες δυνάμεις της μετανάστευσης προς τη Βόρεια Αμερική, τη Νότια Αφρική και την Αυστραλασία έως τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Ο Σμιθ είδε πίσω από τα δεδομένα της φτώχειας την αιτία της, δηλαδή την απουσία δημιουργίας πλούτου. Η ανακούφιση από τη φτώχεια έρχεται μόνο από το εσωτερικό της κοινωνίας, από τη δημιουργία των συνθηκών που δημιουργούν πλούτο. Σε αυτό το πρόβλημα κατέυθυνε την ιστορική του προσέγγιση στη μελέτη της ανθρωπότητας. Τα κείμενα του Σμιθ είναι διάσπαρτα με παραδείγματα και παραθέματα από κλασσικά ελληνικά και λατινικά κείμενα, των οποίων υπήρξε ενδελεχής γνώση. Όπως όλες οι μεγάλες μορφές του Διαφωτισμού του δέκατου όγδοου αιώνα, έβλεπε πίσω, προς τις απαρχές της κοινωνίας, όχι μπροστά, προς εκδοχές της ουτοπίας· ο ουτοπικός ρομαντισμός άνηψε τον δέκατο ένατο, όχι τον δέκατο όγδοο αιώνα.

Ο πολιτισμός της Ευρώπης βυθίστηκε στη βαρβαρότητα των πολεμάρχων και της φεουδαρχίας, αλλά επίσης, αργά και βαθμιαία (μια φράση που απαντάται συχνά σε ολόκληρο το έργο του), η αγροτική παραγωγή ανέκαμψε, ο πληθυσμός αυξήθηκε και το εμπόριο ξανάρχισε σε διάσπαρτα παζάρια και αγορές. Στα εκατό χρόνια πριν το 1760, το εύρος των οικιακών αγαθών, ακόμα και στα φτωχότερα σπίτια των κοινών εργατών, φανέρωνε έναν βαθμό συγκριτικής «ευμάρειας» (μεγάλος μέρος της οποίας οφειλόταν στην απόκτηση αγαθών από δεύτερο χέρι), ανώτερης από εκείνη των κυνηγετικών φυλών της Βόρειας Αμερικής και των ισχυρότερων «αρχόντων» τους. Από αναφορές ταξιδιωτών, σε συνδυασμό με τις παρατηρήσεις που έκανε σε κοντινά σιδηρουργεία και εργοστάσια καρφιών και καρφιστών γύρω από το Κιρκάλντι [Kirkcaldy], ο Σμιθ είδε τη δημιουργία του πραγματικού πλούτου όχι στη μορφή ράβδων

χρυσού και αργύρου, αλλά στην παραγωγή και κατανομή της, στοιχειώδους έστω, παραγωγής της γης και της εργασίας της κοινωνίας, η οποία γινόταν τότε ορατή στα σπίτια του εργαζόμενου πληθυσμού, ενός πραγματικού βαρόμετρου της σχετικής ευμάρειας που απολάμβανε μια χώρα.

Η αρχική του σύλληψη δεν ήταν η ανακάλυψη του καταμερισμού της εργασίας-αυτή η «τιμή» πηγαίνει πίσω στον Πλάτωνα και, στους «νεώτερους» χρόνους, στον Σερ Ουίλιαμ Πέτι William Petty (1690)-αλλά στη συνειδητοποίηση της σημασίας του ως το μέσο με το οποίο η πραγματική ευμάρεια θα μπορούσε να εξαπλωθεί στη πλειοψηφία του πληθυσμού, όχι μόνο στους πλουσιότερους, και να αυξηθεί προοδευτικά για όλους μέσα σε λίγες γενιές.

Αυτό τον οδήγησε σε μια σειρά ερωτημάτων. Αν ο καταμερισμός της εργασίας είναι το κλειδί, ποιες συνθήκες θα αύξαναν την παραγωγή; Πώς θα καθοριζόταν το μερίδιο κάθε ανθρώπου; Και, το αποφασιστικότερο, ποια εμπόδια στέκονταν στον δρόμο για να συμβεί κάτι τέτοιο; Με το άλμα του από την περιγραφή στην ανάλυση, έκανε το πρώτο βήμα προς τη θεμελίωση της νέας επιστήμης των οικονομικών.

Παρακάτω παρέχω μια σύντομη περίληψη του μοντέλου του Σμιθ για μια εμπορική οικονομία που λειτουργεί με πλήρη ελευθερία. Η περίληψή μου συμπληρώνει την έξοχη παρουσίαση του Έιμον Μπάτλερ που ακολουθεί.

Η εμπορική κοινωνία αναπτύσσει ανταλλαγές των εμπορεύσιμων προϊόντων του καταμερισμού της εργασίας. Ο αντιπραγματισμός, η άμεση αλλά μη αποδοτική ανταλλαγή αγαθών με αγαθά, προηγήθηκε για καιρό της εμφάνισης των αποδοτικότερων έμμεσων συναλλαγών με τη χρήση χρήματος. Η ύπαρξη νομισμάτων σε αρχαίους πολιτισμούς χιλιάδες χρόνια πριν, αποδεικνύει την πρώιμη ύπαρξη εμπορίου προερχόμενου από τον καταμερισμό της εργασίας (για ποιον άλλο λόγο είχαν ανάγκη τα νομίσματα;).

Οι πρωιμότερες ανταλλαγές γίνονταν ανάμεσα στα προϊόντα της επαρχίας (φαγητό και πρώτες ύλες) και σε εκείνα των μικρών πόλεων (πρωτόγονα κατασκευασμένα εργαλεία και μικροαντικείμενα). Οι τιμές αγοράς των ανταλλασσόμενων αγαθών καθο-

ρίζονται από την προσφορά και την αποτελεσματική ζήτηση και ενδέχεται να διαφέρουν από ό,τι ο Σμιθ αποκαλούσε «φυσικές τιμές», στις οποίες οι αμοιβές για τους ιδιοκτήτες των συντελεστών παραγωγής (γη, εργασία και κεφάλαιο) που συνεργάζονται στην παραγωγή είναι ίσες ακριβώς με τα κόστη τους, συμπεριλαμβανομένου του τοπικού φυσικού ποσοστού κέρδους. Οι τιμές αγοράς, οι οποίες ταλαντεύονται πάντοτε γύρω από ένα τέλειο σημείο ισορροπίας αλλά ποτέ δεν σταθεροποιούνται σε αυτό, ενδέχεται να μην καλύπτουν τα κόστη τους. Οι μεταβαλλόμενες τιμές αγοράς, ωστόσο, δίνουν σήμα στους συμμετέχοντες να πληρώνουν περισσότερο ή λιγότερο για τα διαθέσιμα προϊόντα, ή να προσφέρουν μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα από αυτά, με την πραγματική προσφορά να προσαρμόζεται κατ' ανάγκην σε αυτά τα σήματα με το χρόνο. Τα παραπάνω συνιστούν τη δυναμική μιας ανταγωνιστικής οικονομίας.

Η εργασία είναι ή δεν είναι παραγωγική, αναλόγως του κατά πόσον η εργασία, παράγει, σε συνδυασμό με το πάγιο κεφάλαιο, αγαθά τα οποία πωλούνται στις αγορές και καλύπτουν τα κόστη τους, συμπεριλαμβανομένων των κερδών της επιχείρησης. Τα προϊόντα της μη παραγωγικής εργασίας (για παράδειγμα, οι υπηρέτες που σερβίρουν το δείπνο μιας πλούσιας οικογένειας), τα οποία δεν πωλούνται στις αγορές για να καλύψουν τα κόστη τους, συνιστούν κατανάλωση από το εισόδημα. Τα προϊόντα της παραγωγικής εργασίας, ωστόσο, καλύπτουν τα κόστη τους και αναπαράγουν καθαρό εισόδημα (κέρδος) το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για κατανάλωση (σπατάλη) ή για καθαρή επένδυση (οικονομία). Τα έθνη γίνονται πλουσιότερα όταν έχουν, για μια χρονική περίοδο, ένα μεγαλύτερο ποσοστό οικονομικών παραγωγών έναντι σπαταλών καταναλωτών. Από τον ετήσιο ρυθμό καθαρών επενδύσεων μια οικονομία αυξάνει την απασχόληση (αυξάνοντας τους μισθούς της εργασίας και κάνοντας την ευμάρεια να εξαπλωθεί στην πλειονότητα των λιγότερο εύπορων), η οποία αυξάνει το ετήσιο προϊόν των «αναγκαίων αγαθών, των ανέσεων και των διασκεδάσεων της ζωής».

Δυστυχώς, η πτώση της Ρώμης ανέκοψε αυτή τη φυσική διαδικασία. Και μέχρι να ανακάμψει η οικονομία χίλια χρόνια

αργότερα και να εκμεταλλευτεί τις βελτιώσεις στις αγροτικές τεχνολογίες, καθώς και τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες που παρείχε η αναγέννηση των επιστημών, οι κοινωνίες είχαν αναπτύξει πολιτικούς θεσμούς, μαζί και θρησκευτικούς δογματισμούς, οι οποίοι έκαναν νόμο ψευδείς мерκαντλιστικές ιδέες που εμπόδιζαν τη φυσική εξέλιξη της οικονομίας.

Η πλήρης ελευθερία περιορίστηκε από νόμους που επέβαλλαν φόρους, δασμούς και απαγορεύσεις ενάντια στο ελεύθερο εμπόριο, από τις συντεχνίες των πόλεων και από τα μονοπώλια τεχνιτών που μείωναν τα οφέλη της ανταγωνιστικής, ελεύθερης εισόδου στις αγορές και εξόδου από αυτές. Απαγόρευσαν επίσης το φυσικό δικαίωμα των εργαζόμενων να εργάζονται σε επαγγέλματα στα οποία δεν είχαν συμπληρώσει μακρές περιόδους μαθητείας, εμπόδιζαν τα άτομα να πουλούν ή να αγοράζουν προϊόντα που δεν είχαν παραχθεί σε συγκεκριμένους τόπους και, κυνηγώντας τον мерκαντλιστικό αντικατοπτρισμό του εμπορικού ισοζυγίου, επέβαλλαν δασμούς, επιστροφές δασμών και επιδοτήσεις σε εισαγωγές και εξαγωγές, εις βάρος των καταναλωτών.

Το ανησυχητικό είναι ότι πολλοί από τους ανασταλτικούς παράγοντες που εμποδίζουν τη διατήρηση ενός θετικού ρυθμού καθαρών επενδύσεων και ανησυχούσαν τον Άνταμ Σμιθ παραμένουν μαζί μας τον εικοστό πρώτο αιώνα, προωθούμενοι παρομοίως από мерκαντλιστικής νοοτροπίας νομοθετικά σώματα και από λαϊκίστικα ψεύδη. Σήμερα, στην παγκόσμια οικονομία, με την απόλυτη φτώχεια να μην είναι πλέον στον ανεπτυγμένο κόσμο το πρόβλημα που ήταν στις μέρες του Σμιθ, το πρόβλημα της απόλυτης και της σχετικής φτώχειας στις αναπτυσσόμενες και μη αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου πρέπει να συγκινήσει τις καρδιές όλων των οικονομολόγων, όπως είχε συγκινήσει την καρδιά και τον νου του Άνταμ Σμιθ, του εκ των υστέρων πρώτου οικονομολόγου.

Όλες σχεδόν τα παράπονα για τις λεγόμενες παρεκτροπές από το θέμα και τις λεπτομερείς περιγραφές που υποτίθεται ότι κάνουν τον *Πλούτο των Εθνών* «δύσκολο» και «αδιάφορο» για τους σύγχρονους αναγνώστες, προκύπτουν από παρανοήσεις των προθέσεων του Σμιθ. Ο Σμιθ δεν έγραψε κάποιο σύγχρο-

νου τύπου σύγγραμμα για τις «αρχές των οικονομικών». Το αντικείμενο δεν υπήρχε όσο ζούσε. Ο Σμιθ έγραψε μια έκθεση της έρευνάς του για το αληθινό νόημα του εθνικού πλούτου, των αιτιών που κάνουν τον πλούτο να αυξάνει και την κοινωνία να προοδεύει προς την ευμάρεια, και τους παράγοντες που την κρατάνε πίσω. Το βιβλίο του ήταν το κατάλληλο βιβλίο την κατάλληλη στιγμή. Αυτή ήταν η ιδιοφυΐα και η κληρονομιά του. Και η παρουσίαση του Έιμον Μπάτλερ είναι η καλύτερή σας ευκαιρία να δείτε το γιατί.

1. ΓΙΑΤΙ ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΣ Ο ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ

Ο ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ (1723-90) ήταν Σκώτος φιλόσοφος και οικονομολόγος, περισσότερο γνωστός ως συγγραφέας της *Έρευνας για τη Φύση και τα Αίτια του Πλούτου των Εθνών* (1776), ενός από τα βιβλία με τη μεγαλύτερη επιρροή που γράφτηκαν ποτέ. Ο Σμιθ μεταμόρφωσε τον τρόπο σκέψης μας για τις αρχές τις οικονομικής ζωής από αρχαϊκό σε χαρακτηριστικά νεότερο, βάσει μιας εντελώς νέας κατανόησης του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί η ανθρώπινη κοινωνία.

Η παλιά αντίληψη για τα οικονομικά

Τόσο πολύ άλλαξε τις ιδέες μας ο Σμιθ, ώστε είναι δύσκολο ακόμα και να περιγράψουμε το οικονομικό σύστημα που κυριαρχούσε στην εποχή του. Γνωστό ως μερκαντιλισμός, μετρούσε τον εθνικό πλούτο με το απόθεμα μιας χώρας σε χρυσό και άργυρο. Η εισαγωγή αγαθών από το εξωτερικό θεωρούνταν επιζήμια, γιατί σήμαινε ότι αυτός ο υποτιθέμενος πλούτος έπρεπε να παραδοθεί ως αντίτιμο· η εξαγωγή θεωρούνταν καλή, γιατί αυτά τα πολύτιμα μέταλλα επέστρεφαν. Το εμπόριο ωφελούσε μόνο τον πωλητή, ποτέ τον αγοραστή· και ένα έθνος μπορούσε να γίνει πλουσιότερο μόνο αν άλλα γίνονταν φτωχότερα.

Με βάση αυτή την αντίληψη, ένα τεράστιο οικοδόμημα ελέγχων είχε ανορθωθεί για να εμποδίζει την αποστράγγιση του εθνικού πλούτου· φόροι στις εισαγωγές, επιδοτήσεις στους εξαγωγείς και προστασία για τις εγχώριες βιομηχανίες. Ακόμα και οι ίδιες οι αποικίες της Βρετανίας στην Αμερική είχαν τιμω-

ρηθεί υπό αυτό το σύστημα, με καταστροφικά αποτελέσματα. Πράγματι, όλο το εμπόριο αντιμετωπιζόταν με καχυποψία, και η κουλτούρα του προστατευτισμού διαπότηζε και την εγχώρια οικονομία. Οι πόλεις απέτρεπαν τεχνίτες από αλλού να μετακομίσουν σε αυτές για να ασκήσουν το επάγγελμά τους· μηχανές που εξοικονομούσαν εργασία, όπως οι πλεκτομηχανές, απαγορεύτηκαν ως απειλή για τους υφιστάμενους παραγωγούς.

Η παραγωγικότητα των ελεύθερων συναλλαγών

Ο Σμιθ έδειξε ότι αυτό το τεράστιο мерκαντιλιστικό οικοδόμημα βασιζόταν σε ένα λάθος και ήταν αντιπαραγωγικό. Υποστήριξε ότι σε μια ελεύθερη συναλλαγή και οι δύο πλευρές βελτιώνουν τη θέση τους. Πολύ απλά, κανείς δεν θα συμμετείχε σε μια συναλλαγή αν περίμενε να χάσει από αυτήν. Ο αγοραστής κερδίζει, όπως και ο πωλητής. Οι εισαγωγές είναι το ίδιο πολύτιμες για εμάς, όπως οι εξαγωγές για τους άλλους. Δεν χρειάζεται να κάνουμε τους άλλους φτωχότερους για να πλουτίσουμε εμείς. Έχουμε περισσότερα να κερδίσουμε αν οι πελάτες μας είναι πλούσιοι.²

Με δεδομένη την ουσιώδη αλήθεια ότι μια ελεύθερη συναλλαγή ωφελεί και τα δύο μέρη, ο Σμιθ υποστήριξε ότι το εμπόριο και οι συναλλαγές αυξάνουν την ευημερία μας με όση ββαιότητα το κάνουν η γεωργία ή η βιομηχανία. Ο πλούτος ενός έθνους δεν είναι η ποσότητα του χρυσού και του αργύρου στα θησαυροφυλάκια του, αλλά το σύνολο της παραγωγής και του εμπορίου του, ό,τι θα αποκαλούσαμε σήμερα ακαθάριστο εγχώριο προϊόν.

Αυτή ήταν μια νέα, αλλά πανίσχυρη ιδέα. Άνοιξε ένα τεράστιο διανοητικό ρήγμα στα εμπορικά τείχη που είχαν ανορθωθεί γύρω από τα ευρωπαϊκά κράτη από τον δέκατο έκτο αιώνα και μετά. Και είχε επίσης πρακτικά αποτελέσματα. Ο Πλούτος των Εθνών με το άμεσο, προκλητικό, σαρδόνιο πνεύμα του και

2. *The Wealth of Nations*, Βιβλίο IV, κεφ. III, μέρος II, σελ. 493, παρ. c9. (Οι αριθμοί των σελίδων στις σημειώσεις παραπέμπουν στο *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*. (Δες Επιλεγμένη Βιβλιογραφία.)
(Σημ: Η μετάφραση των παραθεμάτων από τα έργα του Ανταμ Σμιθ είναι δική μου.)

με μια πληθώρα παραδειγμάτων, ήταν προσβάσιμο στους πρακτικούς ανθρώπους που θα μετέφραζαν τις ιδέες του σε πράξη.

Το βιβλίο ήρθε πολύ αργά για να αποτρέψει τον πόλεμο με τις αμερικανικές αποικίες, έθεσε όμως τα θεμέλια για την υποστήριξη του ελεύθερου εμπορίου και της απλοποίησης της φορολογίας από τον Πρωθυπουργό Ουίλιαμ Πιτ [William Pitt], καθώς και για κατοπινά μέτρα του Σερ Ρόμπερτ Πιλ (Sir Robert Peel) υπέρ της φιλελευθεροποίησης των αγροτικών αγορών. Μπορεί λοιπόν εύλογα να θεωρηθεί το θεμέλιο της μεγάλης εποχής του ελεύθερου εμπορίου και της οικονομικής επέκτασης του δέκατου ένατου αιώνα. Ακόμα και σήμερα, η κοινή λογική του ελεύθερου εμπορίου είναι αποδεκτή σε ολόκληρο τον κόσμο, όποιες και αν είναι οι πρακτικές δυσκολίες για την επίτευξή του.

Μια κοινωνική τάξη βασισμένη στην ελευθερία

Ο Σμιθ δεν μπορούσε να περιμένει ότι θα ασκούσε τέτοια επιρροή. Αλλά αυτή η αυξανόμενη εμπιστοσύνη στην προσωπική και την εμπορική ελευθερία πήγαζε άμεσα από τη ριζοσπαστική, νέα του αντίληψη για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν πραγματικά οι ανθρώπινες κοινωνίες. Ο Σμιθ συνειδητοποίησε ότι η κοινωνική αρμονία θα αναδύοταν φυσικά από τον αγώνα των ανθρώπων να βρίσκουν τρόπους για να ζουν και να εργάζονται μαζί. Η ελευθερία και το ατομικό συμφέρον δεν θα οδηγούσαν κατ' ανάγκην στο χάος, αλλά-σαν να τα καθοδηγούσε ένα «αόρατο χέρι»-θα δημιουργούσαν τάξη και αρμονία.

Θα έφερναν επίσης την πλέον αποδοτική χρήση των πόρων. Καθώς οι άνθρωποι θα έκαναν συμφωνίες με άλλους-με μόνο σκοπό τη βελτίωση της δικής τους κατάστασης-η γη, το κεφάλαιο, οι δεξιότητες, η γνώση, ο χρόνος, η επιχειρηματικότητα και η επινοτικότητα του έθνους θα διοχετεύονταν αναπόφευκτα και αυτόματα στους σκοπούς και τους στόχους στους οποίους οι άνθρωποι έδιναν τη μεγαλύτερη αξία.

Επομένως, η διατήρηση μιας ευημερούσας κοινωνικής τάξης δεν απαιτούσε τη διαρκή της επίβλεψη από βασιλείς και υπουργούς. Θα αναπτυσσόταν οργανικά ως προϊόν της ανθρώ-

πινης φύσης. Ωστόσο, για να αναπτυχθεί καλύτερα και για να λειτουργήσει με τον πιο αποδοτικό τρόπο, απαιτούσε μια ανοιχτή, ανταγωνιστική αγορά με ελεύθερες συναλλαγές και απουσία καταναγκασμού. Χρειάζονταν κανόνες για να διατηρηθεί αυτός ο ανοιχτός χαρακτήρας, όπως χρειάζεται μια οχάρα για να περιορίζει τη φωτιά. Αλλά αυτοί οι κανόνες, οι κανόνες της δικαιοσύνης και της ηθικής, είναι γενικοί και απρόσωποι, σε αντίθεση με τις συγκεκριμένες και προσωπικές παρεμβάσεις των мерκαντλιστικών αρχών.

Επομένως, ο *Πλούτος των Εθνών* δεν ήταν απλά μια μελέτη των οικονομικών όπως τα αντιλαμβανόμαστε σήμερα, αλλά μια ρηξικέλευστη πραγματεία επάνω στην ανθρώπινη κοινωνική ψυχολογία: μια μελέτη για τη ζωή, την ευημερία, τους πολιτικούς θεσμούς, τον νόμο και την ηθική.

Η ψυχολογία της ηθικής

Ο Σμιθ προερχόταν από μια εποχή στην οποία ήταν δυνατό για έναν μορφωμένο διανοούμενο να γνωρίζει τα πάντα-για την επιστήμη, τις τέχνες, τη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία, τους κλασσικούς και την ηθική. Και ο Σμιθ γνώριζε τα πάντα. Συγκέντρωσε μια τεράστια βιβλιοθήκη και σχεδίαζε να γράψει μια ιστορία των ελευθέρων τεχνών, καθώς και ένα βιβλίο επάνω στο δίκαιο και τη διακυβέρνηση. Δεν ήταν στον *Πλούτο των Εθνών* που όφειλε αρχικά τη φήμη του, αλλά στη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, ένα βιβλίο επάνω στην ηθική. Το δεύτερο είναι λιγότερο γνωστό σήμερα, αλλά εκείνη την εποχή ασκούσε εξίσου μεγάλη επιρροή με τον *Πλούτο των Εθνών* και ήταν εξίσου σημαντικό για τον συγγραφέα του.

Η *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* επιχειρεί να διακρίβώσει τη βάση επάνω στην οποία σχηματίζουμε ηθικές κρίσεις. Για ακόμα μια φορά, ο Σμιθ βλέπει το θέμα ως ζήτημα βαθιάς ανθρώπινης ψυχολογίας. Οι άνθρωποι έχουν μια φυσική «συμπάθεια» (σήμερα θα λέγαμε «ενσυναίσθηση») για τους άλλους, η οποία τους επιτρέπει να κατανοούν πώς να μετριάσουν τη συμπεριφορά τους και να διατηρούν την αρμονία. Αυτή είναι η βάση των ηθικών κρίσεων για τη συμπεριφορά και η πηγή της ανθρώπινης αρετής.

Ατομικό συμφέρον και αρετή

Κάποιοι αναρωτιούνται σήμερα πώς μπορεί να συμφιλωθεί το ατομικό συμφέρον που αποτελεί την κινητήρια δύναμη του οικονομικού συστήματος του Σμιθ με τη «συμπάθεια» που αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ηθικής του. Ιδού η απάντηση: «Όσο εγωιστής και αν μπορεί να θεωρηθεί ο άνθρωπος, υπάρχουν προφανώς κάποιες αρχές στη φύση του οι οποίες τον κάνουν να ενδιαφέρεται για τη μοίρα των άλλων και καθιστούν την ευτυχία τους αναγκαία για εκείνον, μ' όλον ότι δεν αντλεί τίποτα από αυτήν πλην την απόλαυσης να τη βλέπει.»³

Με άλλα λόγια, η ανθρώπινη φύση είναι σύνθετη. Ο φούρναρης δεν μας εφοδιάζει με ψωμί από φιλανθρωπία· αλλά ούτε είναι και το ατομικό συμφέρον εκείνο που ωθεί κάποιον να πέσει στο ποτάμι για να σώσει έναν άγνωστό του που πνίγεται. Τα βιβλία του Σμιθ αποτελούν συμπληρωματικές προσπάθειες για να διαπιστωθεί πώς ανθρώπινα όντα που επιδιώκουν το ατομικό τους συμφέρον μπορούν-και καταφέρνουν-να ζουν μαζί ειρηνικά (στην ηθική σφαίρα) και παραγωγικά (στην οικονομική).

Αλλά τότε ο *Πλούτος των Εθνών* σίγουρα δεν εγκρίνει τον καπιταλισμό της ζούγκλας, όπως η καρικατούρα που παρουσιάζεται μερικές φορές στη θέση του. Μπορεί το ατομικό συμφέρον να κινεί την οικονομία, αλλά αν υπάρχει αληθινά ανοιχτός ανταγωνισμός και απουσιάζει ο καταναγκασμός, είναι μια δύναμη για το καλό. Και σε κάθε περίπτωση, η ανθρωπιά και η καλή προαίρεση του ίδιου του Σμιθ χρωματίζουν κάθε του σελίδα. Ο Σμιθ ανυψώνει την ευημερία του έθνους, και των φτωχών ιδίως, επάνω από τα ειδικά συμφέροντα των εμπόρων και των ισχυρών, επιπλήττοντας τους βιομηχάνους που προσπαθούν να βάλουν εμπόδια στον ελεύθερο ανταγωνισμό και καταδικάζοντας τις κυβερνήσεις που τους βοηθούν.

Ανθρώπινη φύση και ανθρώπινη κοινωνία

Οι στοχαστές του δέκατου όγδοου αιώνα κατέληξαν στην πεποίθηση ότι πρέπει να υπάρχει ένα πιο στέρεο θεμέλιο για την

3. *The Theory of Moral Sentiments*, μέρος I, κεφ. I, σελ. 9, παρ. 1.

κοινωνία από το δόγμα που μεταβιβάστηκε από τον κλήρο ή από τις προσταγές των πολιτικών αρχών. Κάποιοι πάσχιζαν να ανακαλύψουν «ορθολογικά» συστήματα για τον νόμο και την ηθική. Αλλά ο Σμιθ υποστήριζε ότι η ανθρώπινη κοινωνία-συμπεριλαμβανομένης της επιστήμης, της γλώσσας, των τεχνών και του εμπορίου-είχε βαθιές ρίζες στην ανθρώπινη φύση. Έδειξε ότι τα φυσικά μας ένστικτα αποτελούν καλύτερο οδηγό από κάθε κομπορρήμονα λογική. Αν απομακρύνουμε απλά «όλα τα συστήματα είτε της προτίμησης είτε του περιορισμού⁴», θα δούμε ότι σταθεροποιούμαστε, απρόθετα αλλά σίγουρα, σε μια αρμονική, ειρηνική και αποδοτική κοινωνική τάξη.

Αυτή η φιλελεύθερη κοινωνική τάξη δεν απαιτεί τη διερκερή φροντίδα βασιλέων και υπουργών για τη συντήρησή της. Στηρίζεται όμως στην τήρηση ορισμένων κανόνων διαπροσωπικής συμπεριφοράς, όπως η δικαιοσύνη και ο σεβασμός για τη ζωή και την περιουσία των άλλων. Η συνολικά ωφέλιμη κοινωνική τάξη αναδύεται τότε αρκετά φυσικά. Η επιδίωξη του Σμιθ ήταν να αναγνωρίσει τις φυσικές αρχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς οι οποίες δημιουργούν πραγματικά αυτό το ευτυχές αποτέλεσμα.

4. *The Wealth of Nations*, Βιβλίο IV, κεφ. IX, μέρος II, σελ. 687, παρ. 51

2. Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΜΙΘ

Η ΜΑΡΓΚΑΡΕΤ ΝΤΑΓΚΛΑΣ [Margaret Douglas] ήταν ήδη έγκυος όταν ο σύζυγός της, ένας δικηγόρος με καλές διασυνδέσεις και πρώην τελωνειακός, πέθανε τον Ιανουάριο του 1723. Στις 5 Ιουνίου καταχώρησε στο ληξιαρχείο τη γέννηση του παιδιού τους, στο οποίο έδωσε το όνομα του εκλιπόντος συζύγου της: Άνταμ Σμιθ. Το αγόρι θα μεγάλωνε για να γίνει ένας από τους κορυφαίους στοχαστές της εποχής του και συγγραφέας ενός από τα βιβλία με τη μεγαλύτερη επιρροή που γράφτηκαν ποτέ.

Κιρκάλντι και Γλασκώβη

Λίγα γνωρίζουμε για τα πρώτα του χρόνια, εκτός από το γεγονός ότι απήχθη στην ηλικία των τριών από Τσιγγάνους, προτού τον ξαναβρεί ο θεός του. Αλλά η καθημερινή ζωή του γενέθλιου τόπου του πρέπει να τον εφοδίασε με αρκετό από το υλικό που θα διαμόρφωνε την κατοπινή σταδιοδρομία του. Το σκωτσέζικο λιμάνι του Κιρκάλντι, στην αντίπερα όχθη των εκβολών του ποταμού Φορθ από το Εδιμβούργο, ήταν εμπορικό κέντρο, με καράβια να ξεφορτώνουν ψάρια, να εξαγουν κάρβουνο από τα τοπικά ανθρακωρυχεία και να φέρνουν πίσω παλιοσίδερα για τη βιομηχανία σιδηροκατασκευών.⁵ Ο Σμιθ μεγάλωσε δίπλα σε ναυτικούς, ιχθυέμπορους, κατασκευαστές καρφιών, τε-

5. E. G. West, *Adam Smith: The Man and His Works*, Liberty Fund, Indianapolis, IN, 1976, σελ. 31.

λωνειακούς και λαθρέμπορους, τα επαγγέλματα των οποίων θα περιέγραφε στον *Πλούτο των Εθνών*.

Ωστόσο, τα πράγματα άλλαζαν. Το αυξανόμενο εμπόριο με την Αμερική σε εμπορεύματα όπως ο καπνός και το βαμβάκι ευνοούσαν τα σύγχρονα δυτικά λιμάνια όπως η Γλασκώβη, έναντι των απαρχαιωμένων ανατολικών λιμανιών όπως το Κιρκάλντι.⁶ Το μεγάλο βιβλίο του Σμιθ θα κατέγραφε επίσης τέτοια μεταβαλλόμενα εμπορικά μοτίβα, καθώς και τις ζωές των κοινοτήτων που εξαρτιόνταν από αυτά.

Στο σχολείο, το πάθος του για τα βιβλία και η ασυνήθιστη μνήμη του έγιναν φανερά. Πήγε στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης στην ηλικία των δεκατεσσάρων (αρκετά συνηθισμένη ηλικία για κάτι τέτοιο εκείνη την εποχή) και σπούδασε υπό τον μεγάλο φιλόσοφο της ηθικής Φράνσις Χάτσεσον [Francis Hutcheson]-έναν φιλελεύθερο, ορθολογιστή και ωφελιμιστή που μιλάγε με ευθύτητα και ήταν ένα αγκάθι στο πλευρό των αρχών-ο οποίος φαίνεται ότι «μόλυνε» τον Σμιθ με κάποια από τα ίδια χαρακτηριστικά.

Η Οξφόρδη και τα κίνητρα

Ο Σμιθ αρίστευσε και κέρδισε μια υποτροφία για το Κολέγιο Μπάλιολ [Balliol College] της Οξφόρδης. Το 1740, όντας μόλις δεκαεπτά, σέλωσε το άλογό του για ταξίδι ενός μήνα. Αν η ευημερούσα, εμπορική Γλασκώβη είχε ανοίξει τα μάτια σε ένα αγόρι από το οπισθοδρομικό Κιρκάλντι, η Αγγλία του φάνηκε άλλος κόσμος. Ο Σμιθ έγραψε για το μεγαλείο της αρχιτεκτονικής της και για το πάχος των αγελάδων της, όλα τόσο διαφορετικά από τα φτωχά δείγματα που υπήρχαν στη γενέτειρά του Σκωτία.

Αλλά το εκπαιδευτικό σύστημα της Αγγλίας δεν τον εντυπωσίασε. Στην πραγματικότητα, του έδωσε ένα σημαντικό μάθημα για τη δύναμη των στρεβλών κινήτρων, τα οποία θα κατέγραφε με δικτικότητα στον *Πλούτο των Εθνών*. Οι καθηγητές της Οξφόρδης πληρώνονταν από τις μεγάλες χορηγίες των κολε-

6. R. H. Campbell και A. S. Skinner, *Adam Smith, Croome Helm, London, 1982, σελ. 9-10.*

γίων, όχι από τα δίδακτρα των φοιτητών. Ως εκ τούτου, στην Οξφόρδη, «το μεγαλύτερο μέρος των των καθηγητών έχουν σταματήσει εδώ και πολλά χρόνια ακόμα και να προσποιούνται ότι διδάσκουν»⁷, ενώ η πανεπιστημιακή ζωή ήταν σχεδιασμένη «για το συμφέρον, ή, ορθότερα, για τη βολή των καθηγητών».⁸ Η εκπαίδευση του Σμιθ στα οικονομικά συνεχιζόταν με γοργούς ρυθμούς.

Ωστόσο, χάρη στην παγκόσμια κλάση βιβλιοθήκη του Μπάλιολ, ο Σμιθ είχε τη δυνατότητα να μορφώσει τον εαυτό του στους κλασικούς, τη λογοτεχνία και άλλα αντικείμενα. Έφυγε από την Οξφόρδη το 1746, πριν τη λήξη της υποτροφίας του, και επέστρεψε στο Κιρκάλντι, όπου πέρασε δυο χρόνια γράφοντας για τη λογοτεχνία, τη λογική και την επιστημονική μέθοδο.

Πρώιμη διδακτική σταδιοδρομία

Μέσω οικογενειακών επαφών, ο Λόρδος Κέιμς [Lord Kames], εξέχων δικηγόρος και στοχαστής, τον προσκάλεσε να δώσει μια σειρά δημόσιων διαλέξεων στο Εδιμβούργο επάνω στην αγγλική λογοτεχνία και τη φιλοσοφία του δικαίου. Από αυτές τις διαλέξεις μπορούμε να δούμε ότι ακόμα και ως εικοσάρης ο Σμιθ επεξεργαζόταν πολλές από τις καιρίες ιδέες (όπως τον καταμερισμό της εργασίας) που θα διαμόρφωναν πολύ αργότερα τα ουσιαστικά θεμέλια του *Πλούτου των Εθνών*.

Οι διαλέξεις είχαν μεγάλη επιτυχία, και ήταν το σκαλοπάτι για τη μετάβαση στον επόμενο σταθμό της σταδιοδρομίας του. Το 1751, στην ηλικία των 27, επέστρεψε στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης, αυτή τη φορά για να διδάξει λογική, ηθική φιλοσοφία και ρητορική (εκείνη την εποχή η «ρητορική» δεν είχε τις συμπαράδηλώσεις που έχει σήμερα, και σήμαινε μόνο τη μελέτη του ύφους και της επικοινωνίας).

Το μάθημά του στη φιλοσοφία κάλυπτε τη θεολογία, την ηθική, τη νομική επιστήμη και τη δημόσια πολιτική. Οι διαλέξεις

7. *The Wealth of Nations*, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος III, άρθρο II, σελ. 761, παρ. f8.

8. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος III, άρθρο II, σελ. 764, παρ. f15.

του στη νομική επιστήμη και τη δημόσια πολιτική (οι οποίες διατηρούνται μόνο από σημειώσεις των φοιτητών) περιλαμβάνουν πολλές από τις ιδέες (όπως τον μηχανισμό του συστήματος των τιμών, τα μειονεκτήματα του προστατευτισμού και την ανάπτυξη των κρατικών και οικονομικών θεσμών) οι οποίες θα εμφανίζονται σχεδόν αυτολεξεί στον *Πλούτο των Εθνών* χρόνια αργότερα.

Ωστόσο, ήταν οι στοχασμοί του Σμιθ επάνω στην ηθική εκείνοι που θα οδηγούσαν στην οικονομική του αποκατάσταση. Το 1759, τους εξέδωσε ως *Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*. Κομψό και πρωτότυπο, το έργο εξηγούσε τις ηθικές μας κρίσεις με όρους ανθρώπινης κοινωνικής ψυχολογίας. Ο φίλος του Σμιθ, φιλόσοφος και ιστορικός Ντέιβιντ Χιουμ [David Hume], έστειλε αντίτυπα του βιβλίου σε αρκετούς από τους φίλους του. Ένας από αυτούς, ο διακεκριμένος πολιτικός Τσαρλς Τάουνσεντ [Charles Townshend], εντυπωσιάστηκε τόσο από το έργο, ώστε προσέλαβε άμεσα τον Σμιθ ως προσωπικό δάσκαλο του θετού του γιου, του νεαρού Δούκα του Μπάκλου [Buccleuch], με τον γενναιόδωρο μισθό των £300, πληρωτέο εφ' όρου ζωής.

Ταξίδια

Παρά τη λαμπρή του διάνοια, ο Σμιθ ήταν μια περίεργη επιλογή προσωπικού δασκάλου. Ο συγγραφέας Τζέιμς Μπόσγουελ [James Boswell] είχε πει για τον Σμιθ ότι διέθετε «ένα μυαλό στο οποίο συνωστίζονται κάθε λογής γνωστικά αντικείμενα», κάνοντάς τον διαβόητα αφηρημένο. Κάποτε, χαμένος στις σκέψεις του, έβαλε ψωμί και βούτυρο στο ζεστό νερό αντί για τσάι· μια άλλη φορά, ενώ σκεφτόταν ένα πρόβλημα, περπάτησε τα οχτώ μίλια ως το Ντανφέρμλιν [Dunfermline], προτού συνειδητοποιήσει που βρισκόταν, και έπεσε σε ένα χαντάκι γιατί δεν πρόσεχε τον δρόμο μπροστά του.

Αλλά προτού περάσει καιρός, ο Σμιθ και ο μαθητής του αναχώρησαν για τη Γαλλία. Τα ταξίδια ήταν μέρος της εκπαίδευσης κάθε νεαρού αριστοκράτη της εποχής. Στο Παρίσι απόλαυσαν τη σπινθηροβόλα συντροφιά του Ντέιβιντ Χιούμ, ο οποίος ήταν προσωπικός γραμματέας του εκεί πρέσβη. Αλλά ο Σμιθ δεν μιλούσε καθόλου καλά τα γαλλικά και το έβρισκε δύσκολο

να κάνει άλλες επαφές. Σύντομα άρχισε να νιώθει πλήξη και είπε στον Χιούμ: «Ξεκίνησα να γράφω ένα βιβλίο για να περνάω την ώρα μου». ⁹ Το βιβλίο ήταν ο *Πλούτος των Εθνών*.

Στα κατοπινά του ταξίδια, στη Γενεύη μέσω της νότιας Γαλλίας και πίσω στο Παρίσι, ο Σμιθ συνέλεξε το ένα δεδομένο μετά το άλλο για την κουλτούρα, τη διακυβέρνηση, το εμπόριο, τις ρυθμίσεις και την οικονομική ζωή της Ευρώπης, και σκέφτηκε επάνω στις διαφορές τους με την πατρίδα του. Οι συζητήσεις με κάποιους από τους κορυφαίους πνευματικούς ταγούς της ευρωπαϊκής ηπείρου ακόνισαν και άλλο τη σκέψη του για το μεγάλο του βιβλίο.

Ο Πλούτος των Εθνών

Οι δυο τους επέστρεψαν στο Λονδίνο το 1766. Ο Σμιθ επέστρεψε στο Κιρκάλντι και εγκαταστάθηκε εκεί, όπου είχε πλέον την οικονομική δυνατότητα να διατηρεί ένα μεγάλο σπίτι στη Χάι Στριτ [High Street], το οποίο μοιραζόταν με τη μητέρα του και την ξαδέλφη του Τζάνετ [Janet]. (Ο Σμιθ παρέμεινε αφοσιωμένος στη μητέρα του ως τον θάνατό της το 1784. Ποτέ δεν παντρεύτηκε, αν και είχε κάποιο νεανικό αίσθημα «για μια νεαρή κυρία μεγάλης ομορφιάς και χάρης». ¹⁰)

Πέρασε πολλά χρόνια στο Κιρκάλντι γράφοντας, αναθεωρώντας και τελειοποιώντας το χειρόγραφο του, με κάποιο κόστος για την υγεία του. Αναζωογονήθηκε, ωστόσο, από μια μακρά περίοδο παραμονής στο Λονδίνο, από το 1773 ως το 1776, στη διάρκεια της οποίας απόλαυσε τη συναναστροφή άλλων σπουδαίων μυαλών, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν ο ζωγράφος Σερ Τζόσουα Ρέινολντς [Sir Joshua Reynolds], ο ιστορικός Έντουαρντ Γκίμπον [Edward Gibbon], ο ριζοσπάστης πολιτικός Έντμουντ Μπερκ [Edmund Burke], ο Μπόσγουελ, ακόμα και (παρά τις αντιτιθέμενες απόψεις τους) ο λεξικογράφος Δρ Σάμιουελ Τζόνσον [Dr Samuel Johnson].

9. *Επιστολή στον Ντέιβιντ Χιούμ με ημερομηνία 5 Ιουλίου του 1764.*

10. D. Stewart, *Account of the life and writings of Adam Smith LL.D.*, 1794, στο *The Glasgow Edition*, τομ. III, σημ. Κ, σελ. 349-50.

Επιτέλους, *Ο Πλούτος των Εθνών* εκδόθηκε τον Μάρτιο του 1776. Σημείωσε μεγάλη εμπορική επιτυχία, κυκλοφορώντας σε πολλές εκδόσεις και γλώσσες μέσα σε λίγα μόλις χρόνια. Σημείωσε επίσης πρακτική επιτυχία: οι υποδείξεις του, όπως εκείνη για τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, άρχισαν να διαμορφώνουν τη δημόσια πολιτική.

Επίτροπος των τελωνείων

Ο Σμιθ ανταμείφθηκε με τη θέση του Επιτρόπου των Τελωνείων στο Εδιμβούργο, με το σεβαστό ποσό των £600 ως μισθό. Ο κυριότερος επικριτής του αυθαίρετου και μη αποδοτικού τελωνειακού συστήματος της Βρετανίας ήταν πλέον σε θέση να κάνει κάτι για αυτό, και εργάστηκε με επιμέλεια στο αντικείμενο.¹¹ Ο Σμιθ παρείχε συμβουλές και σε άλλα ζητήματα-ενάντια στους περιορισμούς του εμπορίου στην Ιρλανδία, για παράδειγμα, καθώς και επάνω στις «ταραχές» στις αμερικανικές αποικίες. Αργότερα, ο Πρωθυπουργός Ουίλιαμ Πιτ υιοθέτησε και εφάρμοσε τις αρχές του Σμιθ στη σφυρηλάτηση μιας εμπορικής συμφωνίας με τη Γαλλία και στην πραγματοποίηση μιας εκτενούς μεταρρύθμισης του φορολογικού συστήματος του έθνους.

Ο Σμιθ αγαπούσε τη συζήτηση και τον διάλογο με φίλους. Τον Ιούλιο του 1790, κατά τη διάρκεια ενός από πολλά τέτοια βράδια στο Εδιμβούργο, ένωσε κούραση και αποσύρθηκε στο κρεβάτι του, λέγοντας ότι η συζήτηση θα χρειαζόταν να συνεχιστεί σε κάποιο άλλο μέρος. Πέθανε λίγες μέρες αργότερα και θάφτηκε σε έναν μεγάλο αλλά σεμνό τάφο στο κοιμητήριο κοντά στο σπίτι του στο Κάνονγκεϊτ [Canongate].

11. *Campbell και Skinner, Adam Smith*, σελ. 200–203.

3. Ο ΠΛΟΥΤΟΣ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

Τα ευρεία θέματα του βιβλίου

Ο ANΤΑΜ ΣΜΙΘ έγραψε τον *Πλούτο των Εθνών* εν μέρει για να παρακινήσει τους πολιτικούς να εγκαταλείψουν τις πολιτικές τους που περιόριζαν και διαστρέβλωναν το εμπόριο, αντί να του επιτρέπουν να ανθίσει. Έτσι χρησιμοποιεί απλή γλώσσα, η οποία είναι ακόμα και σήμερα προσιτή.

Αλλά ο Σμιθ προσπαθούσε επίσης να δημιουργήσει μια καινούρια επιστήμη των οικονομικών. Το έργο του ήταν πρωτοποριακό. Οι όροι και οι έννοιες που ο Σμιθ χρησιμοποιεί μπορεί να είναι δύσκολο να συμφιλιωθούν με τους σημερινούς. Το κείμενο του περνάει από το ένα θέμα στο άλλο, είναι γεμάτο μακροσκελείς παρεκβάσεις και διάσπαρτο με δεδομένα και γεγονότα, από την τιμή του αργύρου στην Κίνα μέχρι τη διατροφή των Ιρλανδών ιερόδουλων στο Λονδίνο. Όλα αυτά κάνουν δύσκολη την πλοήγηση στο βιβλίο του. Ας εστιάσουμε λοιπόν πρώτα σε κάποια από τα κύρια θέματά του.

Το πιο προφανές θέμα του βιβλίου είναι ότι οι ρυθμίσεις του εμπορίου είναι αβάσιμες και αντιπαραγωγικές. Η κυρίαρχη άποψη εκείνη την εποχή ήταν η «μερκαντιλιστική» ιδέα ότι ο πλούτος ενός έθνους ήταν η ποσότητα χρήματος που κατείχε. Η ιδέα αυτή συνεπαγόταν ότι για να γίνει ένα έθνος πλούσιο, έπρεπε να πουλά όσο γίνεται περισσότερο στους άλλους, ώστε να αποκτή σε αντάλλαγμα όσα περισσότερα νομίσματα μπορεί, και να αγοράζει όσο γίνεται λιγότερο από τους άλλους, ώστε

να αποτρέπει τη διαρροή των αποθεμάτων του σε ρευστό προς το εξωτερικό. Η συγκεκριμένη άποψη για το εμπόριο οδήγησε στη δημιουργία ενός τεράστιου δικτύου από εισαγωγικούς δασμούς, εξαγωγικές επιδοτήσεις, φόρους και ευνοϊκή μεταχείριση των εγχώριων βιομηχανιών, όλα σχεδιασμένα για να περιορίζουν τις εισαγωγές και να προωθούν τις εξαγωγές.

Η επαναστατική ιδέα του Σμιθ ήταν ότι ο πλούτος δεν είναι η ποσότητα του χρυσού και του αργύρου που κάθεται στα θησαυροφυλάκια ενός έθνους. Το πραγματικό μέτρο του πλούτου ενός έθνους είναι η ροή αγαθών και υπηρεσιών που παράγει. Ο Σμιθ είχε επινοήσει την ιδέα, τόσο κοινή και θεμελιώδη στα οικονομικά σήμερα, του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος.¹² Και ο τρόπος για να μεγιστοποιηθεί αυτό το προϊόν, υποστήριζε, δεν ήταν να περιοριστεί η παραγωγική ικανότητα του έθνους, αλλά να αφεθεί ελεύθερη.

Ένα άλλο κεντρικό θέμα είναι ότι αυτή η παραγωγική ικανότητα στηρίζεται στον καταμερισμό της εργασίας και στη συσσώρευση κεφαλαίου την οποία ο καταμερισμός καθιστά δυνατή. Τεράστιες αυξήσεις στην αποδοτικότητα μπορούν να επιτευχθούν με το σπάσιμο της παραγωγής σε πολλές μικρές εργασίες, κάθε μια από τις οποίες αναλαμβάνεται από εξειδικευμένα χέρια. Αυτό αφήνει στους παραγωγούς ένα πλεόνασμα το οποίο μπορούν να ανταλλάξουν με άλλους, ή να το χρησιμοποιήσουν για επένδυση σε νέες και ακόμα πιο αποδοτικές μηχανές που εξοικονομούν εργασία.

Το τρίτο θέμα του Σμιθ είναι ότι το μελλοντικό εισόδημα μιας χώρας εξαρτάται από αυτή τη συσσώρευση κεφαλαίου. Όσο μεγαλύτερη είναι η επένδυση σε καλύτερες παραγωγικές διαδικασίες, τόσοσ περισσότερος πλούτος θα δημιουργηθεί στο μέλλον. Αλλά για να χτίσουν οι άνθρωποι το κεφάλαιό τους, πρέπει να νιώθουν σίγουροι ότι θα είναι ασφαλείς απέναντι στο ενδεχόμενο κλοπής. Οι χώρες που ευημερούν είναι εκείνες που αυξάνουν το κεφάλαιό τους, το διαχειρίζονται καλά και το προστατεύουν.

12. Όπως παρατηρεί εύστοχα ο J. O'Rourke, *On The Wealth of Nations*, Atlantic Monthly Press, New York, 2006, σελ. 7-8.

Ένα τέταρτο θέμα είναι ότι αυτό το σύστημα είναι αυτόματο. Όπου τα αγαθά είναι σπάνια, οι άνθρωποι είναι έτοιμοι να πληρώσουν περισσότερο για εκείνα: η προσφορά τους αποφέρει μεγαλύτερο κέρδος και έτσι οι παραγωγοί επενδύουν περισσότερο κεφάλαιο για να παράγουν περισσότερα. Όπου υπάρχει κορεσμός, οι τιμές και τα κέρδη είναι χαμηλά και οι παραγωγοί μεταφέρουν το κεφάλαιο και την επιχειρηματικότητα τους αλλού. Η παραγωγή παραμένει έτσι εστιασμένη στις πιο σημαντικές ανάγκες του έθνους, χωρίς να χρειάζεται κεντρική διεύθυνση.

Αλλά το σύστημα είναι αυτόματο μόνο όταν υπάρχουν ελεύθερο εμπόριο και ανταγωνισμός. Όταν οι κυβερνήσεις δίνουν επιδοτήσεις ή εκχωρούν μονοπώλια σε ευνοούμενους παραγωγούς, ή όταν τους προστατεύουν πίσω από τείχη δασμών, εκείνοι μπορούν να χρεώνουν υψηλότερες τιμές. Οι φτωχοί υποφέρουν περισσότερο από αυτή την κατάσταση, καθώς αντιμετωπίζουν υψηλότερα κόστη για τα αναγκαία αγαθά στα οποία βασίζονται.

Ένα περαιτέρω θέμα του *Πλούτου των Εθνών* είναι το πώς διαφορετικά στάδια οικονομικής προόδου δημιουργούν διαφορετικούς κρατικούς θεσμούς. Οι πρώτοι κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες είχαν ελάχιστα υπάρχοντα κάποιας αξίας. Όταν όμως οι άνθρωποι έγιναν αγρότες, η γη, η σοδειά και τα ζωντανά τους έγιναν μια σημαντική περιουσία. Έτσι ανέπτυξαν συστήματα διακυβέρνησης και δικαιοσύνης για την προστατέψουν.

Στην εποχή του εμπορίου, καθώς οι άνθρωποι συσσωρεύουν κεφάλαιο, η ιδιοκτησία γίνεται ακόμα πιο σημαντική. Αλλά αυτή η εποχή είναι γεμάτη εμπόρους που έχουν πολλά να κερδίσουν στρεβλώνοντας τις αγορές προς όφελός τους, και έχουν την πανουργία να χρησιμοποιούν την πολιτική διαδικασία ως αρωγό. Ο ανταγωνισμός και οι ελεύθερες συναλλαγές απειλούνται από τα μονοπώλια, τις φορολογικές εύνοιες, τους ελέγχους και άλλα προνόμια που οι παραγωγοί είναι σε θέση να αποσπούν από τις κρατικές αρχές.

Για όλους αυτούς τους λόγους, ο Σμιθ πιστεύει ότι το κράτος πρέπει να είναι περιορισμένο. Στο κράτος ανήκουν βασικές λειτουργίες όπως η άμυνα, η διατήρηση της τάξης, η κατασκευή

υποδομών και η προώθηση της εκπαίδευσης. Πρέπει να κρατά την οικονομία ανοιχτή και ελεύθερη, και να μην δρα με τρόπους που τη στρεβλώνουν.

Παραγωγή και συναλλαγή

Το πρώτο από τα πέντε «βιβλία» του *Πλούτου των Εθνών* εξηγούν τους μηχανισμούς παραγωγής και συναλλαγής, καθώς και τη συμβολή τους στο εθνικό εισόδημα.

Τα οφέλη της εξειδίκευσης

Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα ενός εργοστασίου κατασκευής καρφιτσών, ο Σμιθ δείχνει πώς ο καταμερισμός της εργασίας-η εξειδίκευση της εργασίας-οδηγεί σε τεράστιες αυξήσεις της παραγωγής. Η κατασκευή καρφιτσών φαίνεται «ασήμαντη», αλλά στην πραγματικότητα είναι αρκετά περίπλοκη. Το σύρμα πρέπει να επιμηκυνθεί, να κοπεί και να γίνει μυτερό. Η κορυφή του πρέπει να είναι τελείως επίπεδη για την κεφαλή της καρφίτσας, η οποία πρέπει να τη σειρά της να κατασκευαστεί και να επικολληθεί. Οι καρφίτσες πρέπει να λευκανθούν και να τοποθετηθούν σε χαρτί. Πράγματι, η διαδικασία περιλαμβάνει δεκαοκτώ περίπου διαφορετικές εργασίες.

Ένας άνθρωπος, λέει ο Σμιθ, ο οποίος θα έκανε μόνος του όλες αυτές τις εργασίες, πιθανότατα δεν θα μπορούσε να κατασκευάζει ούτε είκοσι καρφίτσες την ημέρα (και αν έπρεπε επίσης να εξορύσσει και να λιώνει το μέταλλο που χρειάζεται, ίσως ούτε καν μια καρφίτσα τον χρόνο). Αλλά στο εργοστάσιο η δουλειά καταμερίζεται σε διαφορετικούς ανθρώπους, καθένας από τους οποίους εκτελεί μία ή δύο από τις ξεχωριστές εργασίες. Με το συνδυασμό των προσπαθειών τους, οι εργάτες μιας δεκαμελούς ομάδας κατασκευαστών καρφίτσας μπορούν στην πραγματικότητα να κατασκευάζουν 48.000 καρφίτσες την ημέρα, που ισοδυναμούν με 4.800 καρφίτσες ο καθένας, ή με 240 φορές μεγαλύτερη ημερήσια παραγωγή από εκείνη που θα μπορούσε να πετύχει ένας μόνο άνθρωπος.

Αυτός ο καταμερισμός είναι τόσο αποδοτικός, ώστε αναδύεται όχι μόνο μεταξύ εταιρειών, αλλά και μεταξύ κλάδων της οικονομίας, ακόμα και χωρών. Οι αγρότες εξειδικεύονται στις

καλλιέργειες και την εκτροφή ζωντανών: επομένως, η γη τους φροντίζεται καλύτερα και είναι πιο παραγωγική από ό,τι θα ήταν αν έπρεπε να ξοδεύουν χρόνο για να κατασκευάζουν επίσης όλα τα αντικείμενα του νοικοκυριού τους. Αλλά οι κατασκευαστές είναι ιδιαίτερος ευτυχείς να προσφέρουν τα αγαθά του νοικοκυριού και να αφήνουν την παραγωγή του φαγητού τους στους αγρότες. Παρομοίως, οι χώρες εξειδικεύονται εξάγοντας τα αγαθά που παράγουν καλύτερα και εισάγοντας τα αγαθά που παράγουν άλλοι καλύτερα.

Η αυξημένη αποδοτικότητα δεν προέρχεται μόνο από τις δεξιότητες που αποκτούν οι άνθρωποι όταν εκτελούν το ίδιο έργο πολλές φορές, λέει ο Σμιθ. Λιγότερος χρόνος ξοδεύεται για τη μετάβαση από τη μια εργασία στην άλλη, ενώ η εξειδίκευση επιτρέπει στους ανθρώπους να χρησιμοποιούν ειδικά μηχανήματα που εξοικονομούν εργασία για να αυξάνουν ακόμα περισσότερο την παραγωγή. Συνεπώς: «Η μεγαλύτερη βελτίωση των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της δεξιότητας, της μαστοριάς και της κρίσης με την οποία κατευθύνεται ή εφαρμόζεται οπουδήποτε, φαίνεται ότι είναι τα αποτελέσματα του καταμερισμού της εργασίας».¹³

Ο καταμερισμός της εργασίας αξιοποιεί τη συνεργασία πολλών χιλιάδων ανθρώπων στην παραγωγή ακόμα και τον πιο βασικών καθημερινών αγαθών:

*Το μάλλινο πανωφόρι, για παράδειγμα, που φοράει ο εργάτης, όσο χοντροκομμένο και τραχύ και αν φαίνεται, είναι προϊόν της συνδυασμένης εργασίας ενός μεγάλου πλήθους εργατών. Ο βοσκός, ο διαλογέας του μαλλιού, ο ξάντης του μαλλιού ή ο λαναράς, ο βαφέας, ο κλώστης, ο υφαντής, ο ράφτης και πολλοί άλλοι, πρέπει όλοι να συνδυάσουν τις διαφορετικές τους τέχνες για να ολοκληρώσουν ακόμα και αυτό το απλό προϊόν.*¹⁴

Επιπλέον, η μεταφορά το μαλλιού θα απαιτήσει ναυτικούς, ναυπηγούς και κατασκευαστές ιστίων· ακόμα και τα ψαλίδια

13. *The Wealth of Nations*, Βιβλίο I, κεφ. I, σελ. 13, παρ. 1

14. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. I, σελ. 22, παρ. 11

που έκοψαν το μαλλί θα χρειάστηκαν μεταλλωρύχους και σιδηρουργούς. Ο κατάλογος μοιάζει ατελείωτος. Αλλά αυτή η συνεργασία χιλιάδων, ιδιαίτερα αποδοτικών ειδικών είναι η πηγή του μεγάλου πλούτου των ανεπτυγμένων χωρών και κάνουν αγαθά όπως τα μάλλινα πανωφόρια προσιτά ακόμα και στους φτωχότερους. Πρόκειται για εκείνο που ο Σμιθ περιγράφει ως «καθολική ευμάρεια που επεκτείνεται μέχρι τις χαμηλότερες τάξεις του λαού».¹⁵

Τα αμοιβαία κέρδη της συναλλαγής

Το παραδειγματικό Κεφάλαιο II του Σμιθ εξηγεί πώς η υλική συναλλαγή εξαπλώνει τα οφέλη αυτής της παραγωγικής αποδοτικότητας στην κοινότητα. Χάρη σε κάποια ιδιαίτερα διανοητικά ή φυσικά χαρίσματα, εικάζει, ένας άνθρωπος σε μια «πρωτόγονη χώρα» μπορεί να είναι καλύτερος από άλλους στην κατασκευή βελών, ενώ ένας άλλος μπορεί να είναι καλύτερος στη μεταλλουργία. Με την εξειδίκευση, ο κατασκευαστής βελών παράγει περισσότερα βέλη και ο σιδηράς περισσότερα ξίφη από όσα μπορεί ο καθένας τους να χρησιμοποιήσει. Έτσι ανταλλάσσουν βέλη με ξίφη. Τώρα έχουν και οι δύο ένα χρήσιμο μείγμα εργαλείων, και ο καθένας τους έχει ωφεληθεί από την αποδοτική, εξειδικευμένη παραγωγή του άλλου.

Η ροπή προς το «δούνε και λαβείν, την ανταλλαγή και τη συναλλαγή», υποστηρίζει ο Σμιθ, αποτελεί ένα φυσικό και καθολικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ακριβώς γιατί και τα δύο μέρη ωφελούνται. Πράγματι, η συναλλαγή δεν θα πραγματοποιούνταν αν η μία ή η άλλη πλευρά θεωρούσε ότι χάνει από αυτήν. Αυτή είναι μια κρίσιμη παρατήρηση. Στον κόσμο του Σμιθ, όπως και στον δικό μας, τα περισσότερα αγαθά ανταλλάσσονταν για το χρήμα, αντί να ανταλλάσσονται με άλλα αγαθά. Επειδή το χρήμα θεωρούνταν πλούτος, φαινόταν ότι μόνο ο πωλητής μπορούσε να ωφελείται από τη διαδικασία. Αλλά ο Σμιθ δείχνει ότι το όφελος είναι αμοιβαίο. Με τη συναλλαγή και τα δύο μέρη αποκτούν τα αγαθά που επιθυμούν καταβάλλοντας λιγότερο κόπο από εκείνον που θα κατέβαλαν

15. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. I, σελ. 22, παρ. 10

για να τα κατασκευάσουν από μόνα τους. Κάθε μέρος γίνεται πλουσιότερο με τη συναλλαγή. Ο πλούτος, με άλλα λόγια, δεν είναι σταθερός, αλλά τον δημιουργεί το ανθρώπινο εμπόριο. Αυτή ήταν μια ρηξικέλευθη ιδέα.

Άλλη μια κρίσιμη παρατήρηση είναι ότι η συναλλαγή εξακολουθεί να ωφελεί και τα δύο μέρη παρά το γεγονός ότι κάθε μέρος προτείνει και αποδέχεται τη συμφωνία αποκλειστικά για το δικό του ατομικό συμφέρον, χωρίς να έχει την ευημερία της άλλης πλευράς κατά νου. Αυτό είναι ένα ευτυχές γεγονός, γιατί μας παρέχει έναν τρόπο για να παρακινούμε τους άλλους να αποχωρίζονται πράγματα που επιθυμούμε. Κατά τα γνωστά λόγια του Σμιθ:

Δεν περιμένουμε το δείπνο μας από την αγαθή προαίρεση του χασάπη, του ζυθοποιού ή του φούρναρη, αλλά από το ενδιαφέρον τους για το δικό τους συμφέρον. Απευθυνόμαστε, όχι στην ανθρωπιά τους, αλλά στην αγάπη τους για τον εαυτό τους και ποτέ δεν τους μιλάμε για τις δικές μας ανάγκες, αλλά για τα δικά τους οφέλη.¹⁶

Όταν μιλά για την «αγάπη για τον εαυτό τους» ή για το «ατομικό συμφέρον», ο Σμιθ δεν υπονοεί την «πλεονεξία» ή τον «εγωισμό». Εννοεί είναι ό,τι εννοούσαν τον δέκατο όγδοο αιώνα: όχι κάποια δυσάρεστη τάση να κερδίζουμε ζημιώνοντας τους άλλους, αλλά ένα απολύτως πρόπον και οφειλόμενο ενδιαφέρον για τη δική μας ευημερία. Αυτό το ενδιαφέρον είναι τόσο φυσικό και σημαντικό για τους ανθρώπους, ώστε το αποκαλεί «σωφροσύνη» στη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*.¹⁷ Στο ίδιο βιβλίο υπογραμμίζει ότι η «συμπάθεια» (ή, όπως θα λέγαμε, η ενσυναίσθηση) για τους άλλους αποτελεί ένα από τα εμφανή χαρακτηριστικά της ανθρωπότητας, ενώ η δικαιοσύνη (να μην βλάπτουμε τους άλλους) είναι ένας από τους θεμελιώδεις κανόνες της.

Οι μεγαλύτερες αγορές φέρνουν μεγαλύτερα κέρδη

Τα οφέλη που αποκομίζουμε από τις συναλλαγές είναι εκείνα που μας ωθούν να εξειδικεύμαστε και να αυξάνουμε έτσι το πλεόνασμα που μπορούμε να ανταλλάσσουμε με άλλους. Σε

16. Στο ίδιο, *Βιβλίο I*, κεφ. II, σελ. 26–7, παρ. 12.

17. *The Theory of Moral Sentiments*, μέρος VI, τμήμα I.

ποιο βαθμό μπορεί να φτάσει η εξειδίκευση εξαρτάται από την έκταση στην οποία είναι δυνατές οι συναλλαγές, λέει ο Σμιθ, δηλαδή, από το μέγεθος της αγοράς.¹⁸ Μόνο μια «μεγάλη πόλη», για παράδειγμα, μπορεί να διαθέτει αρκετούς πελάτες για τους αχθοφόρους, ενώ οι σκόρπες κοινότητες μπορεί να μην είναι καν σε θέση να υποστηρίζουν ακόμα και εξειδικευμένους επιπλοποιούς ή λιθοκτίστες, αναγκάζοντας τους ανθρώπους να κάνουν περισσότερες από αυτές τις εργασίες μόνοι τους.

Κάτι που σίγουρα μεγαλώνει την αγορά είναι το χρήμα.¹⁹ Η ζωή θα ήταν κουραστική αν οι πεινασμένοι ζυθοποιοί έπρεπε διαρκώς να αναζητούν διψασμένους φουρνάρηδες. Για αυτό το λόγο είναι κοινή η χρήση του χρήματος ως μέσο-η ανταλλαγή του παραγωγικού μας πλεονάσματος με χρήματα και η ανταλλαγή, εν συνεχεία, των χρημάτων με άλλα προϊόντα που επιθυμούμε.

Ο δείκτης της αξίας

Ωστόσο, είτε μεσολαβεί το χρήμα είτε όχι, τι είναι εκείνο που καθορίζει την τιμή στην οποία ανταλλάσσονται διαφορετικά προϊόντα; Ήταν ένας γρίφος για τον Σμιθ το ότι κάτι ουσιαστικά άχρηστο (όπως ένα διαμάντι) έχει «μεγάλη ανταλλακτική αξία», ενώ κάτι ζωτικό (όπως το νερό) δεν έχει σχεδόν καμία. Σήμερα θα μπορούσαμε να λύσουμε τον γρίφο με τη θεωρία της οριακής χρησιμότητας: επειδή τα διαμάντια είναι τόσο σπάνια, ένα πρόσθετο διαμάντι έχει μεγάλη αξία για εμάς, αλλά επειδή το νερό είναι τόσο άφθονο, ένα επιπλέον γεμάτο ποτήρι μας είναι, στην πραγματικότητα, ελάχιστο χρήσιμο. Ή θα μπορούσαμε να επιστρατεύσουμε την ανάλυση προσφοράς και ζήτησης.

Δυστυχώς το πρώτο εργαλείο δεν υπήρχε ακόμα και, σε εκείνο το σημείο του *Πλούτου των Εθνών*, ο Σμιθ δεν είχε τελειοποιήσει ακόμα το δεύτερο. Έτσι, πασχίζει για να εξακριβώσει τι είναι εκείνο σε ένα προϊόν που του δίνει μια συγκεκριμένη αξία.

18. *The Wealth of Nations*, Βιβλίο I, κεφ. III.

19. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. IV.

Του φάνηκε φυσικό ότι στις πρωτόγονες κοινωνίες η αξία πρέπει να αντανakλούσε αρχικά την εργασία που δαπανήθηκε για την παραγωγή του προϊόντος.²⁰ Άλλωστε, «κοπιάζουμε και μοχθούμε» για να παραγάγουμε το προϊόν που πουλάμε, ακριβώς για να αποφύγουμε τον κόπο να παραγάγουμε οι ίδιοι το προϊόν που αγοράζουμε. Δεν έχει νόημα για τη μία ή την άλλη πλευρά να αγοράσει κάτι που θα μπορούσε να παραγάγει η ίδια με λιγότερο κόπο· επομένως, η ιδανική τιμή ανταλλαγής θα έπρεπε να αντανakλά ίσο κόπο.

Επομένως, αν μεταξύ κυνηγών «το να σκοτώσεις έναν κάστορα κοστίζει συνήθως τα διπλά σε εργασία από το να σκοτώσεις ένα ελάφι, ένας κάστορας πρέπει φυσικά να ανταλλάσσεται με, ή να αξίζει δύο, ελάφια».²¹ Φυσικά, ο Σμιθ παρατηρεί ότι δεν όλες οι εργασίες ίσες. Μια παραγωγική διαδικασία μπορεί να απαιτεί σκληρότερη εργασία, ή να χρειάζεται περισσότερη εφευρετικότητα, ή να απαιτεί μια μακρά περίοδο εκπαίδευσης και εμπειρίας. Αλλά αυτοί οι παράγοντες θα ληφθούν υπόψη από «τα παζάρια και τη διαπραγμάτευση στην αγορά».²²

Το συγκεκριμένο μέρος του *Πλούτου των Εθνών* έχει δεχθεί αρκετή κριτική ως η «εργασιακή θεωρία της αξίας», η οποία επέτρεψε στη συνέχεια στον Καρλ Μαρξ να υποστηρίξει ότι τα καπιταλιστικά αφεντικά έκλεβαν συστηματικά την εργασία των εργατών. Αν ισχύει κάτι τέτοιο, σίγουρα δεν έκανε κανένα καλό στον κόσμο.

Ωστόσο, ο Σμιθ δεν μας οδηγεί πραγματικά σε μια εργασιακή θεωρία της αξίας. Στην πραγματικότητα, προσπαθεί να κατανοήσει εκείνο που βλέπουμε σήμερα ως ένα κρίσιμο οικονομικό μέτρο, τα συνολικά κόστη παραγωγής. Στην κοινωνία των κυνηγών, αυτά τα κόστη ήταν σχεδόν αποκλειστικά η εργασία. Αλλά έχουμε απομακρυνθεί εξελικτικά από εκείνη την κοινωνία· και ο Σμιθ προχωρά στον προσδιορισμό των άλλων συντελεστών παραγωγής-της γης και του κεφαλαίου-

20. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. V.

21. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. VI, σελ. 65, παρ. 1

22. Στο ίδιο., Βιβλίο I, κεφ. V, σελ. 49, παρ. 4.

οι οποίοι χρησιμοποιούνται στα νεώτερα οικονομικά συστήματα. Αυτή η ιδέα έχει επίσης γίνει θεμελιώδης έννοια των οικονομικών σήμερα. Και αργότερα, ο Σμιθ εισάγει την προσφορά και τη ζήτηση, εξετάζοντας όχι απλά τα αποτελέσματά τους στις τιμές, αλλά το τρόπο με τον οποίο κινούν όλο το σύστημα παραγωγής και διανομής. Πρόκειται για πρωτοποριακό υλικό και του παίρνει αρκετά κεφάλαια για να το αναπτύξει, τα οποία πρέπει να κατανοηθούν ως σύνολο, και τα οποία ανιχνεύουν το πώς εξελίχθηκε η κοινωνία μακριά από την εργασία ως μόνη πηγή αξίας.²³

Γη, εργασία και κεφάλαιο

Για οποιοδήποτε είδους σύγχρονη παραγωγή, χρειάζεσαι ανθρώπους για να κάνουν τη δουλειά, εξοπλισμό όπως εργαλεία και μηχανήματα για την κάνουν με αυτά και χώρο για να εργαστούν. Τα συνολικά κόστη μπορούν, επομένως, να μοιραστούν ανάμεσα σε τρεις ευρείς συντελεστές παραγωγής, βεβαιώνει ο Σμιθ.²⁴ Σε αντίθεση με τη κοινωνία των κυνηγών, αυτοί οι συντελεστές ανήκουν σε διαφορετικούς ανθρώπους, οι οποίοι δικαιούνται, επομένως, ένα μερίδιο των εσόδων από ό,τι παράγεται. Υπάρχει η εργασία των εργατών, η οποία αντανακλάται, φυσικά, στους μισθούς. Υπάρχει επίσης το κεφάλαιο (ο Σμιθ το αποκαλεί απόθεμα), το οποίο συνεισφέρουν οι εργοδότες και αντανακλάται στα κέρδη. Και υπάρχει η χρήση της γης, η οποία αντανακλάται στις προσόδους που καταβάλλονται στους γαιοκτήμονες.

Η γη, το κεφάλαιο και η εργασία συμβάλουν, επομένως, στην παραγωγή, κάνοντας τους εργάτες, τους εργοδότες και τους γαιοκτήμονες να αλληλοεξαρτώνται. Ωστόσο, η αμοιβαία τους εξάρτηση υπερβαίνει την απλή παραγωγή· αφού μεγάλο μέρος της παραγωγής προορίζεται για ανταλλαγή, εμπλέκονται επίσης αποφασιστικά στην αποτίμηση και τη διανομή αυτού του προϊόντος. Ο Σμιθ μας οδηγεί βαθμιαία να συνειδητοποιή-

23. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. V-XI.

24. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. VI.

σουμε ότι η παραγωγή, η αποτίμηση και η διανομή του παραγόμενου προϊόντος ενός έθνους δεν γίνονται σε απομόνωση, αλλά λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα, ως συσχετιζόμενα μέρη ενός λειτουργικού οικονομικού συστήματος, του οποίου όλοι είναι μέρος. Και αυτή η ιδέα ήταν μια τεράστια θεωρητική καινοτομία.

Πώς κινούν οι αγορές την παραγωγή

Ο Σμιθ εξηγεί στη συνέχεια πώς αυτό το σύστημα κινεί και κατευθύνει την παραγωγή. Η «τιμή αγοράς» στην οποία ανταλλάσσονται πραγματικά τα προϊόντα μπορεί, λέει, να είναι υψηλότερη ή χαμηλότερη από τα συνολικά τους κόστος παραγωγής (το οποίο αποκαλεί «φυσική τιμή»).²⁵ Εξαρτάται από τη ζήτηση για το προϊόν (ή, τουλάχιστον, από την «αποτελεσματική» ζήτηση από πελάτες που έχουν τα χρήματα να αγοράσουν) και από την ποσότητα του προϊόντος που έρχεται στην αγορά. Αν η τιμή αγοράς είναι υψηλότερη από τα συνολικά κόστη παραγωγής των πωλητών, οι τελευταίοι έχουν κέρδος· αν είναι χαμηλότερη, υφίστανται ζημία.

Η τιμή αγοράς δεν μπορεί ποτέ να παραμένει κάτω από τα κόστη παραγωγής για μακρό χρονικό διάστημα. Σε μια τέτοια περίπτωση οι πωλητές θα αποσύρονταν, αντί να εξακολουθήσουν να υφίστανται ζημίες. Αλλά ούτε μπορεί να είναι πολύ υψηλότερη για μακρό χρονικό διάστημα. Κάτι τέτοιο θα ειδοποιούσε τους ανταγωνιστές ότι μπορούν να βγάλουν κέρδος· η προσφορά θα αύξανε και η τιμή αγοράς θα έπεφτε πάλι από τις ανταγωνιστικές προσφορές. Έτσι, ο στόχος του κλάδου είναι να φέρει στην αγορά ακριβώς την ποσότητα ισορροπίας.

Φυσικά, ο ανταγωνισμός μπορεί να είναι ατελής. Ρυθμίσεις μπορεί να περιορίζουν την είσοδο στην αγορά. Ένας κάτοχος μονοπωλίου μπορεί να υποχρεώσει τις τιμές να ανέβουν κρατώντας την αγορά χωρίς επαρκή αποθέματα. Ή οι πληροφορίες μπορεί να είναι ελλιπείς: για παράδειγμα, ο επινοητής μιας φτηνότερης παραγωγικής διαδικασίας μπορεί να απολαμβάνει

25. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. VII.

ασυνήθιστα κέρδη για χρόνια, έως ότου την ανακαλύψουν και οι ανταγωνιστές του. Έτσι, οι τιμές αγοράς μπορεί να αποκλίνουν από τις «φυσικές».

Οι μισθοί εξαρτώνται από την οικονομική μεγέθυνση

Τέτοιες ατέλειες υπάρχουν και στην αγορά εργασίας. Η γη, το κεφάλαιο και η εργασία μπορεί να αλληλοεξαρτώνται, αλλά ο αγώνας ανάμεσα σε εργάτες, εργοδότες και γαιοκτήμονες είναι άνισος. Οι εργοδότες προωθούν νόμους που απαγορεύουν τη συμπαιγνία μεταξύ των εργαζόμενων, αλλά η συμπαιγνία μεταξύ των εργοδοτών είναι «διαρκής και τακτική».²⁶ Αλλά οι εργοδότες πρέπει να θυμούνται ότι το να κρατούν τους μισθούς χαμηλούς δεν συνιστά αληθινή εξοικονόμηση: οι καλύτερες αμοιβές και συνθήκες εργασίας μπορούν να αυξήσουν την παραγωγικότητα και έτσι να αποφέρουν υψηλότερες αποδόσεις.

Οι καλύτεροι φίλοι των εργαζόμενων, εικάζει ο Σμιθ, είναι το αυξανόμενο εθνικό εισόδημα και η μεγέθυνση του κεφαλαίου, γιατί αυξάνουν τους μισθούς μέσω ανταγωνιστικών προσφορών. Ένας γαιοκτήμονας με πλεονάζον εισόδημα θα προσλάβει περισσότερους υπηρέτες. Ένας υφαντής ή ένας υποδηματοποιός με πλεονάζον κεφάλαιο θα προσλάβει βοηθούς. Με άλλα λόγια, η ζήτηση για εργασία αυξάνει όταν-και μόνο όταν-αυξάνει ο εθνικός πλούτος. Η γενναιόδωρη ανταμοιβή της εργασίας εξαρτάται πλήρως από την οικονομική μεγέθυνση.

Ωστόσο, το πραγματικό μέτρο των μισθών είναι το πόσα πολλά αγαθά μπορούν να αγοράσουν· και ο Σμιθ παρατηρεί ότι ενώ οι φόροι είχαν αυξήσει την τιμή των κεριών, του δέρματος, των οινοπνευματωδών ποτών και άλλων πολυτελειών της εποχής, το φαγητό και άλλα αναγκαία αγαθά είχαν γίνει φτηνότερα χάρη στο σύστημα της αγοράς. Αυτό βοηθούσε ιδίως τους φτωχούς, πράγμα καθόλου κακό, αφού: «Σίγου-

26. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. VIII, σελ. 84, παρ. 13.

ρα, καμιά κοινωνία δεν μπορεί να ευημερεί και να ευτυχεί, αν το μεγαλύτερο μέρος της μελών της είναι φτωχοί και δυστυχείς».²⁷

Οι τιμές αγοράς της εργασίας

Στη θεωρία, εικάζει ο Σμιθ, οι αποδόσεις της εργασίας θα έτειναν να εξισωθούν. Αν ένα επάγγελμα αμειβόταν καλύτερα, οι άνθρωποι από άλλα επαγγέλματα θα συνέρρεαν σε αυτό και η αγορά θα διόρθωνε σύντομα το ισοζύγιο. Γιατί λοιπόν οι τιμές της εργασίας είναι στην πραγματικότητα διαφορετικές;

Η απάντησή του είναι ότι πρέπει να λάβουμε υπόψη όχι μόνο τις ανταμοιβές «σε νόμισμα», αλλά και τις μη χρηματικές ανταμοιβές της εργασίας. Κάποια επαγγέλματα είναι δύσκολα ή δυσάρεστα (ο λόγος για τον οποίο οι χασάπηδες και οι δήμιοι πληρώνονται καλύτερα από τους υφαντές). Κάποια επαγγέλματα (όπως του πλινθοδόμου) είναι εποχιακά. Άλλα (όπως η ιατρική) επιβάλλουν μια πρόσθετη αμοιβή γιατί απαιτούν μεγάλη εμπιστοσύνη από το κοινό. Κάποια επαγγέλματα έχουν μεγάλο κόστος μάθησης (τα νομικά, για παράδειγμα), ενώ σε άλλα η πιθανότητα πραγματικής επιτυχίας μπορεί να είναι πολύ μικρή ακόμα και μετά από μια τέτοια επένδυση (οι τραγουδιστές όπερας, για παράδειγμα). Όλοι αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν την τιμή αγοράς της εργασίας σε συγκεκριμένα επαγγέλματα.

Μισθοί και πολιτική

Ωστόσο, τα εισοδήματα και τα κέρδη επηρεάζονται και από πολιτικούς παράγοντες. Διάφορες ρυθμίσεις εμποδίζουν τους ανθρώπους να εισέλθουν σε συγκεκριμένα επαγγέλματα. Ο Σμιθ αναφέρει κανονισμούς που απαγόρευαν στους μαχαιροποιοί του Σέφιλντ [Sheffield] να έχουν περισσότερους από έναν μαθητευόμενους, ή στους υφαντές του Νόρφολκ [Norfolk] και στους Άγγλους πιλοποιοί να έχουν περισσότερους από δύο. Αυτά τα εμπόδια εισόδου κρατούν υψηλά τα εισοδήματα των λίγων που πληρούν τις προϋποθέσεις για να αναγνωρίζονται

27. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. VIII, σελ. 96, παρ. 36.

ως αρχιμάστορες μαχαιροποιοί, υφαντές και πιλοποιοί, αλλά το πετυχαίνουν μόνο κλέβοντας από άλλους ανθρώπους την «ιερή περιουσία» της εργασίας τους, ενώ εμποδίζουν τους εργαζόμενους να μετακινούνται από φθίνοντα επαγγέλματα σε άλλα στα οποία χρειάζονται περισσότερο.

Σύμφωνα με τα γνωστά λόγια του Σμιθ: «Άνθρωποι του ίδιου επαγγέλματος σπανίως συναντώνται, ακόμα και για διασκέδαση και ψυχαγωγία, χωρίς η συζήτηση να καταλήγει σε συνωμοσία κατά του κοινού, ή σε κάποιο τέχνασμα για την αύξηση των τιμών».²⁸

Αλλά (συνεχίζει αμέσως) οι πολιτικοί και ο νόμος είναι συνεργοί, γιατί νομοθετούν και επιβάλλουν τις ρυθμίσεις που κάνουν μια τέτοια συμπαιγνία πιο πιθανή και πιο αποτελεσματική. Ο Σμιθ έχει κατά νου το είδος των προνομίων που απολάμβαναν οι συντεχνίες των τεχνιτών (ή «ενώσεις»), οι οποίες, από τον Μεσαίωνα και μετά, είχαν διαφυλάξει με ζήλο τα μονοπώλια τους, είχαν περιορίσει ποιος μπορούσε να ενταχθεί στο επάγγελμα και με ποιους όρους, κρατούσαν μπτρώα εκείνων που είχαν την άδεια να το ασκήσουν και συγκέντρωναν χρήματα για την ενίσχυση των δικών τους φτωχών.

Αλλά ένας νόμος που καθιερώνει ένα δημόσιο μπτρώο για τα μέλη ενός επαγγέλματος, λέει ο Σμιθ, διευκολύνει τις μεταξύ τους επαφές και κάνει πιθανότερες αυτές τις συνωμοτικές συναντήσεις. Τα υποχρεωτικά επαγγελματικά ταμεία οικονομικής βοήθειας καθιστούν τέτοιες συναντήσεις αναπόφευκτες, καθώς τα μέλη του επαγγέλματος πρέπει να προσέρχονται για να καταβάλουν τις εισφορές τους. Και όπου ο νόμος προχωράει παραπέρα, επιτρέποντας στις συντεχνίες να αποφασίζουν την πολιτική τους κατά πλειοψηφία, «περιορίζει τον ανταγωνισμό πιο αποτελεσματικά και για για μεγαλύτερη διάρκεια από κάθε λογής εθελοντικό συνασπισμό».²⁹

Για τον Σμιθ, η μόνη «πραγματική και αποτελεσματική πειθαρχία» που μπορεί να επιβληθεί στις επιχειρήσεις και τα επαγ-

28. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. X, μέρος II, σελ. 145, παρ. 27

29. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. X, μέρος II, σελ. 145, παρ. 30

γέλυμα είναι ο φόβος της απώλειας πελατών.³⁰ Μια ελεύθερη αγορά στην οποία οι πελάτες είναι κυρίαρχοι αποτελεί πιο σύγουρη μέθοδο για τη ρύθμιση της συμπεριφοράς των επιχειρήσεων και των επαγγελματιών από κάθε αριθμό επίσημων κανόνων, οι οποίοι φέρνουν συχνά το αντίθετο αποτέλεσμα από τις δηλωμένες προθέσεις τους.

Κεφάλαιο και κέρδη

Εξίσου στρεβλές ρυθμίσεις επηρεάζουν και τον επόμενο συντελεστή παραγωγής, τον οποίο ο Σμιθ αποκαλεί απόθεμα.³¹ Το απόθεμα, όπως εξηγεί αργότερα,³² περιλαμβάνει αγαθά τα οποία φυλάγονται για άμεση χρήση, όπως ρούχα ή αποθέματα τροφίμων, πάγιο κεφάλαιο, όπως τα μηχανήματα, και κυκλοφορούν κεφάλαιο, το οποίο περιλαμβάνει εργασίες που βρίσκονται σε εξέλιξη και αγαθά που έχουν παραχθεί αλλά παραμένουν στο ράφι.

Ο Σμιθ σχολιάζει ότι το κέρδος του αποθέματος-δηλαδή, η απόδοση για εκείνους που έχουν επενδύσει σε παραγωγικά εγχειρήματα-είναι ιδιαίτερα ευμετάβλητο. Εξαρτάται από τις τιμές των εμπορευμάτων, από το πώς τα πηγαίνουν οι ανταγωνιστές και από «χίλια δυο ατυχήματα» που μπορούν να συμβούν στα αγαθά όταν μεταφέρονται ή αποθηκεύονται.³³ Τα επιτόκια, ωστόσο, παρέχουν ένα αδρό μέτρο της αποδοτικότητας: αν οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να πληρώσουν πολλά για να δανειστούν χρήματα, αυτό υποδηλώνει ότι μπορούν να αποκομίσουν ένα σεβαστό κέρδος όταν επενδύσουν αυτά τα κεφάλαια στην παραγωγή.

Ως παράδειγμα, ο Σμιθ αναφέρει τα πολύ υψηλά επιτόκια που σχετίζονταν με τις αμερικανικές αποικίες, στις οποίες υπήρχε άφθονη γη, αλλά σχετικά λίγο κεφάλαιο ή εργασία για

30. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. X, μέρος II, σελ. 146, παρ. 31.

31. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. X.

32. Στο ίδιο, Βιβλίο II, κεφ. I.

33. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. IX, σελ. 105, παρ. 3.

να καλλιεργηθεί. Επομένως, η γη ήταν φτηνή αλλά το κεφάλαιο και η εργασία ακριβά, όπως αντικατοπτριζόταν στα υψηλά κέρδη, τα υψηλά επιτόκια και τους υψηλούς μισθούς.

Γη και πρόσοδοι

Οι απόψεις του Σμιθ για τη γη και τις προσόδους³⁴ δείχνουν ότι δεν αγαπούσε τους γαιοκτήμονες περισσότερο από τους εργοδότες. Οι γαιοκτήμονες απολαμβάνουν μια «μονοπωλιακή τιμή», όχι χάρη στον κόπο τους, αλλά χάρη στη απλή κατοχή γης, την τοποθεσία και τη γονιμότητα της. Επιπλέον, η επιθυμία των εύπορων εμπόρων να κατέχουν εντοπωσιακές κατοικίες στην εξοχή αυξάνει ακόμα περισσότερο τη ζήτηση για γη και, κατά συνέπεια, τις τιμές της γης και τις προσόδους.

Φυσικά, η γη παρέχει ορυκτά, εκτός από τροφή και χώρο. Η μακρά Παρέκβαση για τον Άργυρο του Σμιθ συγκεντρώνει έναν όγκο δεδομένων για την υποστήριξη της θέσης του ότι καθώς αυξάνει το εθνικό εισόδημα, τα βιομηχανικά προϊόντα γίνονται φτηνότερα, αλλά η γη ακριβότερη.

Ένα αυτόματο σύστημα

Για να ανακεφαλαιώσουμε: το «ετήσιο προϊόν» μιας χώρας αναλύεται σε προσόδους, μισθούς και κέρδη, το οποίο σημαίνει ότι οι γαιοκτήμονες, οι εργαζόμενοι και οι εργοδότες είναι αναπόφευκτα αλληλοεξαρτώμενοι.³⁵ Όλοι τους είναι μέρη ενός αδιάκοπου συστήματος ροών στο οποίο αγαθά παράγονται, ανταλλάσσονται, χρησιμοποιούνται και αντικαθίστανται, πόροι τίθενται στην καλύτερη δυνατή τους χρήση, και όλα συμβαίνουν εντελώς αυτόματα.

Αλλά αυτή η διαδικασία μπορεί να διαφθαρεί από οργανωμένα συμφέροντα τα οποία χρησιμοποιούν τη δύναμη του κράτους για να διαστρεβλώνουν το ελεύθερο σύστημα της αγοράς προς όφελός τους. Οι γαιοκτήμονες μπορεί να είναι πολύ οκνηροί και οι εργαζόμενοι πολύ ανίσχυροι, αλλά οι εργοδότες

34. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. XI.

35. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. XI.

έχουν τόσο το κίνητρο, όσο και την οξύνοια για να προωθούν ρυθμίσεις οι οποίες πνίγουν τον ανταγωνισμό. Επομένως:

Οι προτάσεις για νέους νόμους και ρυθμίσεις του εμπορίου που προέρχονται από αυτή την τάξη πρέπει πάντοτε να ακούγονται με μεγάλη επιφύλαξη και να μην υιοθετούνται ποτέ προτού εξεταστούν προσεκτικά και επί μακρόν, όχι μόνο με τη μεγαλύτερη σχολαστικότητα, αλλά και με την πιο καχύποπτη προσοχή. Οι προτάσεις αυτές προέρχονται από μια τάξη ανθρώπων το συμφέρον των οποίων δεν είναι ποτέ ακριβώς το ίδιο με εκείνο του κοινού, οι οποίοι έχουν γενικά συμφέρον να εξαπατήσουν, ακόμα και να καταπιέσουν το κοινό, και οι οποίοι το έχουν, κατά συνέπεια, πολλές φορές εξαπατήσει και καταπιέσει.³⁶

Η συσσώρευση του κεφαλαίου

Το Βιβλίο II του *Πλούτου των Εθνών* αφορά το σταδιακό χτίσιμο του κεφαλαίου, για το οποίο ο Σμιθ υποστηρίζει ότι αποτελεί ουσιώδη συνθήκη οικονομικής προόδου. Η δημιουργία πλεονασμάτων καθιστά δυνατές τις συναλλαγές και την εξειδίκευση. Αυτή η εξειδίκευση βοηθά στο χτίσιμο ακόμα μεγαλύτερων πλεονασμάτων, τα οποία μπορούν με τη σειρά τους να επανεπενδυθούν σε νέο, ειδικό εξοπλισμό που εξοικονομεί εργασία. Πρόκειται για έναν ενάρτετο κύκλο. Χάρη σε αυτή τη μεγέθυνση του κεφαλαίου, η ευημερία γίνεται μια πίτα που μεγαλώνει: δεν χρειάζεται να γίνει κανείς (ή κανένα έθνος) φτωχότερος για να γίνει κάποιος άλλος πλουσιότερος. Αντιθέτως, καθώς μεγαλώνει ο πλούτος, ολόκληρο το έθνος γίνεται πλουσιότερο.

Χρήμα

Το χρήμα, σύμφωνα με τον Σμιθ, δεν έχει καμιά εγγενή αξία.³⁷ Είναι μόνο ένα εργαλείο συναλλαγής. Ο αληθινός πλούτος έγκειται σε ό,τι αγοράζει το χρήμα, όχι στα ίδια τα νομίσματα. Άλλωστε, η αγοραστική δύναμη του χρυσού και του αργύρου

36. Στο ίδιο, *Βιβλίο I*, κεφ. XI, σελ. 267, παρ. 10.

37. Στο ίδιο, *Βιβλίο II*, κεφ. II

παρουσιάζει διακυμάνσεις. Και ένας άνθρωπος που λαμβάνει σήμερα μια γκινέα ως εισόδημα μπορεί να ξοδέψει την ίδια γκινέα αύριο, παρέχοντας έτσι εισόδημα σε έναν δεύτερο άνθρωπο· και ο δεύτερος μπορεί να ξοδέψει την ίδια γκινέα την επόμενη μέρα, παρέχοντας έτσι εισόδημα σε έναν τρίτο. Επομένως, είναι σαφές ότι η ποσότητα του χρήματος σε κυκλοφορία δεν ταυτίζεται με το συνολικό εισόδημα του έθνους. Οι μερκαντιλιστές σφάλλουν όταν συγχέουν αυτά τα δύο.

Ωστόσο, το χρήμα έχει τα αποτελέσματά του. Όταν παραμένει αδρανές αποτελεί ένα άχρηστο εργαλείο, ένα «νεκρό απόθεμα». Η αποδοτική τραπεζική όμως μπορεί να κάνει το χρήμα να εργαστεί σκληρότερα. Το σύγχρονο παραστατικό χρήμα (όπου τα κράτη απλώς ανακηρύσσουν νόμιμο χρήμα τα χαρτονομίσματα που τυπώνουν) δεν υπήρχε στον κόσμο του Σμιθ, οι τράπεζες όμως εξέδιδαν γραμμάτια τα οποία υποστήριζαν με τα αποθέματά τους σε χρυσό. Αυτή η διαδικασία, σκεφτόταν, θα μπορούσε να διευκολύνει τη διατήρηση της κυκλοφορίας του ρευστού, αν και έβλεπε ότι υπήρχε κίνδυνος σε περίπτωση που οι τράπεζες υπερέβαλαν στην έκδοση γραμματίων-ο Σμιθ έγραφε λίγο μετά την τραπεζική κρίση του 1772, στη διάρκεια της οποίας πολλές σκωτικές τράπεζες είχαν καταρρεύσει. Πίστευε ότι η απειλή του ανταγωνισμού θα κρατούσε τις τράπεζες συνετές, αλλά θεωρούσε ότι και η ρύθμιση του τραπεζικού τομέα είχε έναν ρόλο να παίξει. (Ο Σμιθ δεν είναι αντίθετος σε κάθε ρύθμιση της οικονομίας, μόνο σε εκείνες που σχεδιάζονται για να προωθούν ειδικά συμφέροντα έναντι της γενικής ευημερίας.)

Κατανάλωση και επένδυση

Ο Σμιθ κάνει άλλη μια καινοτόμα διάκριση, ανάμεσα στο ακαθάριστο και στο καθαρό εισόδημα-το συνολικό εισόδημα μείον το κόστος απόκτησής του.³⁸ Το Κεφάλαιο ΙΙΙ για την εργασία και τις αποταμιεύσεις συνεχίζει την ανάλυση και αποτελεί βασικό μέρος του *Πλούτου των Εθνών*, αν και η ορολογία του μπορεί να προκα-

38. Στο ίδιο, *Βιβλίο ΙΙ, κεφ. ΙΙ*

λέσει σύγχυση στους σύγχρονους αναγνώστες. Ο Σμιθ διαιρεί την εργασία σε παραγωγική και μη παραγωγική. Ως παραγωγική θεωρεί την εργασία που υπερκαλύπτει τα κόστη της και παράγει πλεόνασμα το οποίο είναι διαθέσιμο για επανεπένδυση, όπως η εργασία για την κατασκευή διαφόρων πραγμάτων. Ως μη παραγωγική θεωρεί την εργασία που καταναλώνεται άμεσα, όπως εκείνη των γιατρών ή των μουσικών, των δικηγόρων ή των μαριονετιστών, των δημόσιων λειτουργών ή των γελωτοποιών, οι οποίες δεν αποφέρουν έσοδα που μπορούν να επανεπενδυθούν. Ο Σμιθ κάνει τη διάκριση, τόσο βασική στα οικονομικά σήμερα, ανάμεσα στον τομέα της μεταποίησης και στον τομέα των υπηρεσιών.

Καταναλώνοντας αυτές τις άμεσες υπηρεσίες, ωστόσο, αφήνουμε στον εαυτό μας λιγότερο πλεόνασμα για να επενδύσουμε στη διατήρηση και την αύξηση του κεφαλαίου από το οποίο εξαρτάται το μελλοντικό μας εισόδημα. Όσο περισσότερο καταναλώνουμε σήμερα, τόσο μεγαλύτερη είναι η μελλοντική μεγέθυνση και τόσο μεγαλύτερο είναι το μελλοντικό εισόδημα που χάνουμε.

Στην πραγματικότητα, μπορούμε να καταναλώσουμε τόσο πολύ, ώστε να μην μας μένει τίποτα για να επεκτείνουμε την παραγωγική μας ικανότητα· τόσο πολύ μάλιστα, ώστε να μην μπορούμε καν να τη διατηρήσουμε. Κάτι τέτοιο ισοδυναμεί με ανάλωση του κεφαλαίου μας, όπως κάνει ένας «άσωτος», λέει ο Σμιθ, όταν δεν «περιορίζει τα έξοδά του στα όρια του εισοδήματός του», αλλά καταβάλλει «τον μισθό της οκνηρίας με εκείνα τα κεφάλαια που η οικονομία των προγόνων του...είχε αφιερώσει στη διατήρηση της παραγωγής».³⁹

Το κεφάλαιο μπορεί επίσης να σπαταληθεί από κακές επενδυτικές αποφάσεις (ό,τι ο Σμιθ αποκαλεί «κακοδιαχείριση»). Κάτι τέτοιο, θυμίζει στον μερκαντιλιστή, δεν μειώνει τα αποθέματα του έθνους σε χρυσό και άργυρο, αλλά σίγουρα μειώνει την παραγωγική του ικανότητα. Και αν δεν υπάρχει καθόλου νομοκρατία, το κεφάλαιο μπορεί να κλαπεί, μειώνοντας τα κίνητρα για συσσώρευση.

Αλλά «τα μεγάλα έθνη δεν φτωχαίνουν ποτέ από την ιδιωτική

39. Στο ίδιο, Βιβλίο II, κεφ. III, σελ. 339, παρ. 20

ασωτία και κακοδιαχείριση, ωστόσο, φτωχαίνουν ενίοτε από τη δημόσια». ⁴⁰ Οι απλοί άνθρωποι γνωρίζουν ότι πρέπει να αποταμιεύουν και να επενδύουν για να βελτιώνουν την κατάστασή τους. Οι κυβερνήσεις, ωστόσο, εστιάζουν λιγότερο στη σημασία της διατήρησης του κεφαλαίου: ο ρόλος τους είναι να ξοδεύουν σε τρέχουσες υπηρεσίες, όχι να επενδύουν στην παραγωγή. Όλα σχεδόν τα έσοδα των κυβερνήσεων, παρατηρεί ο Σμιθ, χρησιμοποιούνται έτσι για τη συντήρηση μη παραγωγικών χεριών. Έτσι:

Αποτελεί μέγιστη αναίδεια και θράσος...για βασιλείς και υπουργούς να παριστάνουν ότι προσέχουν πόσο οικονομοί είναι οι απλοί άνθρωποι....Οι ίδιοι είναι πάντοτε, και χωρίς καμιά εξαίρεση, οι μεγαλύτεροι σπάταλοι στην κοινωνία.... Αν η δική τους σπατάλη δεν χρεοκοπήσει το κράτος, εκείνων των υπηκόων τους δεν πρόκειται να το κάνει ποτέ.⁴¹

Μια «περίσσεια κράτους» μπορεί να αναγκάσει τους φορολογούμενους να «λεπλατήσουν τα κεφάλαιά τους», έως ότου «όλη η οικονομία και η καλή διαχείριση των ατόμων μπορεί να μην είναι πια σε θέση να αναπληρώσει την κατασπατάληση και την υποβάθμιση της παραγωγής» που προκύπτει ως αποτέλεσμα. Αλλά η οικονομία της αγοράς παραμένει ένα εξαιρετικά ρωμαλέο σύστημα. Το μεγάλο κράτος μπορεί να κρατήσει πίσω τα έθνη, σπάνια όμως μπορεί να τα σταματήσει:

Η συνεπής, διαρκής και αδιάκοπη προσπάθεια κάθε ανθρώπου να βελτιώνει την κατάστασή του...είναι συχνά αρκετά ισχυρή για να διατηρεί τη φυσική εξέλιξη των πραγμάτων προς την καλύτερευση, παρά την κρατική σπατάλη και τα μεγαλύτερα σφάλματα της κυβέρνησης.⁴²

Περαιτέρω σκέψεις επάνω στο κεφάλαιο

Ο Σμιθ παρατηρεί ότι το κεφάλαιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί με διαφορετικούς τρόπους. ⁴³ Κάποια περιουσιακά στοιχεία (όπως

40. Στο ίδιο, Βιβλίο II, κεφ. III, σελ. 342, παρ. 30

41. Στο ίδιο, Βιβλίο II, κεφ. III, σελ. 346, παρ. 36

42. Στο ίδιο, Βιβλίο II, κεφ. III, σελ. 343, παρ. 31

43. Στο ίδιο, Βιβλίο II, κεφ. V

οι ψαρότοποι) παρέχουν αγαθά για άμεση κατανάλωση· άλλα (όπως τα μηχανήματα) χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ή τη μεταφορά ακατέργαστων αγαθών ή τελικών προϊόντων· και το λιανικό κεφάλαιο, το οποίο συχνά παραβλέπεται αλλά είναι εξίσου σημαντικό και παραγωγικό, χρησιμοποιείται για να χωρίσει τα αγαθά σε μικρότερες, καταναλώσιμες μονάδες, έτσι ώστε όταν θέλουμε κρέας, για παράδειγμα, να μην χρειάζεται να αγοράζουμε ολόκληρο το βόδι.

(Αυτό παρακινεί τον Σμιθ να ανοίξει μια διασκεδαστική παρένθεση για τα επίσημα μέτρα που λαμβάνονταν με στόχο να περιορίζουν τον αριθμό των καταστημάτων λιανικής σε κάποια περιοχή, όπως των αδειοδοτημένων μπουραριών. «Δεν είναι το πλήθος των μπουραριών», λέει «το οποίο προκαλεί μια γενική ροπή προς τη μέθη...αλλά αυτή τη ροπή...δίνει κατ' ανάγκη δουλειά σε ένα πλήθος μπουραριών».⁴⁴ Τα επαγγέλματα της λιανικής ακολουθούν, όπως κάθε άλλο, τη ζήτηση.)

Το κεντρικό μήνυμα του Βιβλίου II, ωστόσο, είναι ότι η αποταμίευση μέρους του προϊόντος μας, αντί της ολικής του διοχέτευσης στην κατανάλωση, μας επιτρέπει να αυξάνουμε το παραγωγικό μας κεφάλαιο, πράγμα το οποίο μας επιτρέπει με τη σειρά του να αυξάνουμε το προϊόν μας στο μέλλον. Πρόκειται για έναν διευρυνόμενο κύκλο πλούτου, ο οποίος είναι άσχετος (Μερκαντλιστές, προσέξτε παρακαλώ!) με την ποσότητα μετάλλου στα θησαυροφυλάκια των τραπεζών μας.

Μέσω της συσσώρευσης του κεφαλαίου μπορούν να αναπτυχθούν διαδικασίες οι οποίες είναι περισσότερο εξειδικευμένες και εξοικονομούν περισσότερη εργασία. Ο καταμερισμός της εργασίας θα βαθύνει, κάτι το οποίο θα απαιτήσει με τη σειρά του περισσότερη εργασία, λέει ο Σμιθ. Επομένως, καθώς αυξάνει το κεφάλαιο, ανεβαίνουν οι μισθοί. (Φυσικά, ο Σμιθ έγραφε προτού γίνει φανερό όλη η δύναμη της Βιομηχανικής Επανάστασης, και σε μίαν εποχή στην οποία η χειρωνακτική εργασία ήταν θεμελιώδης για την οικονομία. Δεν δείχνει να φαντάζεται τις μηχανές να αντικαθιστούν πραγματικά την εργασία.)

44. Στο ίδιο, Βιβλίο II, κεφ. V, σελ. 360, παρ. 7

Με άλλα λόγια, η οικονομία της αγοράς είναι ασυναγώνιστη στην αύξηση του εθνικού πλούτου και αυτός ο πλούτος διαχέεται ακόμα και στους πιο φτωχούς εργαζόμενους. Πράγματι, οι φτωχοί στις πλούσιες χώρες που υιοθετούν αυτό το σύστημα ζουν καλύτερα από τους πλούσιους στις φτωχές χώρες που δεν το υιοθετούν. Πρόκειται για ένα μήνυμα παγκοσμιοποίησης: οι χώρες γίνονται πιο εύπορες όταν δεν προσπαθούν να παραμείνουν αυτάρκεις, ή όταν δεν ορθώνουν εμπορικά εμπόδια εναντίων άλλων.

Η ιστορία των οικονομικών θεσμών

Το Βιβλίο ΙΙΙ εξετάζει την ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων, άλλοτε μέσω ιστορικών εικασιών και άλλοτε μέσω ενός πλούτου ιστορικών δεδομένων. Ο Σμιθ ξεκινά ακολουθώντας την εξέλιξη από τη γεωργία στη βιομηχανία. Η ανάπτυξη των πόλεων και η αλληλεξάρτηση των πόλεων και της επαρχίας είναι απολύτως φυσιολογική, υποστηρίζει. Οι τεχνίτες χρειάζονται αγρότες για να παράγουν το φαγητό τους, αλλά και οι αγρότες χρειάζονται τεχνίτες για να κατασκευάζουν τα εργαλεία τους, και πόλεις για να τους παρέχουν αγορές για τα αγαθά τους. Πράγματι, όσο μεγαλύτερη είναι μια πόλη, τόσο μεγαλύτερη είναι η αγορά. Δεν ισχύει (όπως υποστήριζαν οι Γάλλοι «φυσιοκράτες» οικονομολόγοι της εποχής) ότι οι πόλεις ζουν απλά από την επαρχία: και οι δύο πλευρές προσθέτουν αξία από την ανταλλαγή των διαφορετικών τους συμβολών.

Ο Σμιθ σκιαγραφεί την κατάρρευση της φεουδαρχικής τάξης στην Ευρώπη και εξερευνά τις απαρχές του φεουδαρχικού δίκαιου μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο το εμπόριο οδήγησε στην αντικατάστασή του.⁴⁵ Πριν την εποχή των συναλλαγών και του εμπορίου, εικάζει, ο πλούτος βρισκόταν στους μεγάλους γαιοκτήμονες. Αυτοί οι βαρόνοι έγιναν αναπόφευκτα και τοπικές νομικές αρχές. Η δύναμή τους ήταν αυθαίρετη, ωστόσο, και το φεουδαρ-

45. Στο ίδιο, Βιβλίο ΙΙΙ, κεφ. ΙV

χικό δίκαιο αναπτύχθηκε ως μια προσπάθεια να τη μετριάσει, αν και με μερική μόνο επιτυχία. Ωστόσο, η άνοδος των συναλλαγών και του εμπορίου είδε τον πλούτο (και έτσι τη δύναμη) των γαιοκτημόνων να διαβρώνεται και τους υπηρέτες τους να γίνονται ανεξάρτητοι μισθωτές. Αυτοί οι μισθωτές, έχοντας πλέον τις δικές τους βλέψεις, απαιτούσαν περισσότερη ασφάλεια, και το φεουδαρχικό σύστημα υποχώρησε έναντι μιας νομοκρατίας που ίσχυε εξίσου για τους ισχυρούς και τους ταπεινούς. Η άνοδος του εμπορίου είχε διαχωρίσει την οικονομική από την πολιτική ισχύ· και η οικονομική ισχύς ήταν όντως ισχυρή.

Αυτό ήταν ένα ευτυχές αποτέλεσμα, κατά τον Σμιθ, γιατί προστάτευε το κεφάλαιο των ανθρώπων και επέτρεπε στις συναλλαγές, στο εμπόριο και στη μεταποίηση να αναπτυχθούν υπό τη σκέπη της πολιτικής δικαιοσύνης. Για ακόμα μια φορά, ένα ωφέλιμο αποτέλεσμα είχε προέλθει από ομάδες ανθρώπων που δεν είχαν την ελάχιστη πρόθεση να υπηρετήσουν την κοινωνία εν γένει, αλλά νοιάζονταν μόνο για τη δική τους περιουσία και ασφάλεια.

Οικονομική θεωρία και πολιτική

Στο Βιβλίο IV ο Σμιθ αναπτύσσει την κριτική του στον οικονομικό παρεμβατισμό. Αρχίζει με τον μερκαντιλισμό και την εσφαλμένη του άποψη ότι χρήμα και πλούτος είναι το ίδιο, και με την μερκαντιστική πολιτική περιορισμού των εισαγωγών και επέκτασης των εξαγωγών που είχε σκοπό να διατηρείται στην κατοχή του έθνους όσο δυνατόν περισσότερος χρυσός και άργυρος.⁴⁶

Οι μερκαντιστές και το χρήμα

Το χρήμα, μας θυμίζει ο Σμιθ, είναι απλά ένα εργαλείο για τη διευκόλυνση των ανταλλαγών. Εφόσον το εξωτερικό εμπόριο είναι μικρό μέρος του συνολικού εμπορίου, η διασυνοριακή κυκλοφορία του χρυσού είναι μάλλον απίθανο να χρεοκοπήσει ένα μεγάλο έθνος.

46. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. I

Φυσικά, οι мерκαντιστές λένε ότι ο χρυσός είναι ένα διαρκές αγαθό και ότι οι χώρες που εξάγουν σε μας θα μπορούσαν, στο πέρας των δεκαετιών, να συσσωρεύσουν επιθετικά χρυσό, ενώ εμείς ανταλλάσσουμε ανοήτως ένα τέτοιο διαρκές αγαθό με αναλώσιμα εμπορεύματα. Ο Σμιθ ανταπαντά ότι είμαστε απόλυτα ευτυχείς να εισάγουμε (αναλώσιμα) κρασιά από τη Γαλλία και να εξάγουμε (διαρκή) μεταλλικά σκεύη ως αντάλλαγμα. Αλλά οι Γάλλοι δεν είναι τόσο ανόητοι ώστε να συσσωρεύουν περισσότερες κατοσρόλες και τηγάνια από όσα χρειάζονται πραγματικά· ούτε εμείς θα έπρεπε να είμαστε τόσο ανόητοι ώστε να μαζεύουμε χρυσό και άργυρο πέρα από τις ποσότητες που μας είναι χρήσιμες. Ένα πλεόνασμα αδρανούς μετάλλου είναι νεκρό κεφάλαιο, και το νεκρό κεφάλαιο δεν μπορεί να μας κάνει πλούσιους.

Απόλυτο πλεονέκτημα

Όταν περιορίζουμε τις εισαγωγές ελπίζοντας να διατηρήσουμε τα αποθέματά μας σε χρυσό και άργυρο, συνεχίζει ο Σμιθ, αυτό σημαίνει ότι οι εγχώριοι καταναλωτές έχουν λιγότερες επιλογές: πρέπει να αγοράζουν από τους εγχώριους παραγωγούς αντί από μια γκάμα ξένων παραγωγών, τα αγαθά των οποίων μπορεί να είναι καλύτερα ή φτηνότερα.⁴⁷ Αυτό κάνει την εν λόγω πολιτική δαπανηρή και αντιπαραγωγική. Όπως με τον καταμερισμό εργασίας μεταξύ επαγγελματιών, οι χώρες πρέπει επίσης να κάνουν αυτό στο οποίο είναι καλύτερες και να ανταλλάζουν τα πλεονάσματά τους. Το παραπάνω επιχείρημα αποτελεί μια πρόωπη εκδοχή της αρχής που αποκαλούμε σήμερα απόλυτο πλεονέκτημα. Ο Σμιθ σφραγίζει το επιχείρημα με ένα γλαφυρό παράδειγμα:

Με τη βοήθεια γυαλιών, θερμοκηπίων και θερμαινόμενων τοίχων, θα μπορούσαν να καλλιεργηθούν πολύ καλά σταφύλια στη Σκωτία και θα μπορούσε να παρασκευαστεί πολύ καλό κρασί από αυτά, με περίπου τριάντα φορές μεγαλύτερο κόστος από εκείνο που θα είχε η εισαγωγή τουλάχιστον εξίσου καλών κρασιών από ξένες χώρες. Θα ήταν λογικός ένας νόμος που θα απαγόρευε την εισαγωγή όλων των ξένων

47. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. II.

κρασιών, απλώς για να ενθαρρυνθεί η παρασκευή κρασιού πορτογιό και Βουργουνδίας στη Σκωτία,⁴⁸

Ένας τέτοιος παρεμβατισμός δεν θα ήταν μόνο ανορθολογικός και δαπανηρός. Θα έφερνε επίσης διαφθορά:

Ο πολιτικός που θα επιχειρούσε να κατευθύνει τους απλούς ανθρώπους ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να χρησιμοποιούν τα κεφάλαιά τους, όχι μόνο θα τραβούσε πάνω του την πιο αχρείαστη προσοχή, αλλά θα αναλάμβανε μια εξουσία την οποία δεν θα μπορούσαμε να εμπιστευτούμε με ασφάλεια όχι μόνο σε κανέναν μεμονωμένο άνθρωπο, αλλά και σε κανένα συμβούλιο ή γερουσία, και η οποία δεν θα ήταν πουθενά τόσο επικίνδυνη όσο στα χέρια κάποιου αρκετά επηρμένου και ανόητου για να φαντάζεται τον εαυτό του κατάλληλο να την ασκήσει.⁴⁹

Δασμοί και επιδοτήσεις

Ο Σμιθ αναγνωρίζει ότι θα μπορούσε να υπάρξει ένα επιχείρημα υπέρ των προσωρινών δασμών, αν εξανάγκαζαν άλλες χώρες να εγκαταλείψουν τους δικούς τους. Αλλά τέτοιες πολιτικές είναι γενικά μάταιες ή επιζήμιες, και πρέπει να είμαστε καχύποπτοι με τους ανθρώπους που τις υποστηρίζουν. Οι βρετανικοί δασμοί στα ξένα κρασιά και τις ξένες μπύρες, για παράδειγμα, υποστηρίζονταν με το επιχείρημα ότι μείωναν την κατάχρηση των οινοπνευματωδών. Αλλά, ανταπαντά ο Σμιθ, παρ' όλο που τα οινοπνευματώδη μπορεί ενίοτε να γίνονται αντικείμενο κατάχρησης, είναι και πάλι καλύτερο να τα αγοράζουμε φτηνότερα, αν μπορούμε, παρά να το παρασκευάζουμε οι ίδιοι ακριβότερα. Παρατηρεί επίσης ότι οι δασμοί ευνοούσαν την Πορτογαλία έναντι της Γαλλίας, με το επιχείρημα ότι η Πορτογαλία ήταν καλύτερος πελάτης για τα βρετανικά προϊόντα μεταποίησης. «Οι πονηριές κατώτερων επαγγελματιών», παραπονιέται, «ανεγείρονται έτσι σε πολιτικούς κανόνες για τη διαχείριση μιας μεγάλης αυτοκρατορίας».⁵⁰

Ούτε θα έπρεπε κατ' ανάγκην να ανησυχούμε για ένα αρ-

48. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. II, σελ. 458, παρ. 15.

49. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. II, σελ. 456, παρ. 10.

50. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. III, μέρος II, σελ. 493, παρ. c8.

νητικό εμπορικό ισοζύγιο, λέει ο Σμιθ στους μερκαντιλιστές. Όσο μια χώρα παράγει περισσότερα από όσα καταναλώνει, αποταμιεύει και αυξάνει το κεφάλαιό της. Μια τέτοια χώρα θα μπορούσε και πάλι να εισάγει περισσότερα από όσα εξάγει και να συνεχίζει, παρ' όλα αυτά, να παράγει πλεονάσματα και να γίνεται πλουσιότερη.

Η εξέταση από τον Σμιθ και άλλων παρεμβάσεων στο εμπόριο, συμπεριλαμβανομένων των «επιστροφών δασμών» (φορολογικών ελαφρύνσεων για εξαγωγείς) και των «επιδοτήσεων»⁵¹, μας προσφέρει ενδιαφέροντα στιγμιότυπα της εποχής του, ενώ περιλαμβάνει και το σοποραδικό, αποκαλυπτικό διαμάτι. Για παράδειγμα:

Η επιδότηση για την αλιεία λευκής ρέγγας γίνεται με βάση τον τόνο και είναι ανάλογη της χωρητικότητας του πλοίου, όχι της επιμέλειας ή της επιτυχίας με την οποία αλιεύει και φοβάμαι ότι έχει γίνει αρκετά κοινό για τα πλοία να εξοπλίζονται για να πιάνουν, όχι ψάρια, αλλά την επιδότηση.⁵²

Οι περιορισμοί στο εμπόριο των αποικιών

Ο *Πλούτος των Εθνών* εκδόθηκε λίγους μήνες προτού οι δυσαρεστημένοι και οργισμένοι της Αμερικής στραφούν στην ανοιχτή εξέγερση. Το κεφάλαιο του Σμιθ για τις αποικίες⁵³ αποκαλύπτει τη συμπάθειά του για τους Αμερικανούς, κυρίως λόγω των μερκαντιλιστικών περιορισμών που είχαν βλάψει το εμπόριο τους (και στην πορεία δεν είχαν ωφελήσει σε τίποτα τη Βρετανία), αλλά και εν μέρει γιατί ένιωθε ότι η συνεισφορά της Αμερικής στα φορολογικά έσοδα θα έπρεπε, ως ζήτημα δικαιοσύνης, να της παρέχει το δικαίωμα για μεγαλύτερη αντιπροσώπευση στη Κοινοβούλιο.

Ανατρέχοντας στις απαρχές των αποικιών, ο Σμιθ υποδεικνύει ότι οι αποικίες ιδρύονται συνήθως με την ελπίδα της ανεύρεσης χρυσού ή αργύρου, τα οποία οι μερκαντιλιστές εξι-

51. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. V, σελ. 520, παρ. 32.

52. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. V, σελ. 520, παρ. 32.

53. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. VII.

ώσουν, φυσικά, με τον πλούτο. Αλλά το μεγάλο περιουσιακό στοιχείο της Αμερικής ήταν η γη. Ήταν φτηνή και άφθονη, και χρειαζόταν αρκετή εργασία για να δώσει τους δυνητικούς καρπούς της. Αυτό έκανε την εργασία ακριβή, αλλά η αμερικανική γεωργία ήταν στην πραγματικότητα τόσο παραγωγική ώστε η εργασία παρέμενε, παρ' όλα αυτά, οικονομική. Πράγματι, η Αμερική ήταν τόσο γόνιμη και πλούσια, ώστε δεν την είχαν καταστρέψει (ακόμα) ούτε οι φόροι και οι εμπορικοί περιορισμοί που είχε επιβάλλει η Βρετανία.

Δυστυχώς, η πολιτική εξαναγκασμού της Αμερικής να εμπορεύεται μόνο με τη μητροπολιτική χώρα απομάκρυνε το κεφάλαιο και την επιχειρηματικότητα της Βρετανίας από περισσότερα παραγωγικές χρήσεις, συμπίεζοντας την ευημερία της μαζί με εκείνη της Αμερική και οδηγώντας σε βραδύτερη συσσώρευση κεφαλαίου και άρα σε χαμηλότερα μελλοντικά εισοδήματα και στις δύο. Η Βρετανία, λέει ο Σμιθ, προσπάθησε να κάνει την Αμερική «έναν λαό πελατών», αλλά αυτή η πολιτική τους μεταμόρφωσε, αντί αυτού, από αγρότες σε πολιτικούς. Και επειδή ένα τόσο μεγάλο μέρος της βρετανικής παραγωγής ήταν εστιασμένο στο υπερατλαντικό εμπόριο, το πολιτικό ρίσκο ήταν μεγάλο. Μόνο το εμπόριο και η πολιτική-φιλελευθεροποίηση θα μπορούσαν να μειώσουν την απειλή, αλλά οι βρετανικές επενδύσεις είχαν γίνει τόσο στρεβλές, ώστε καθιστούσαν την αναγκαία προσαρμογή επώδυνη.

Οι εμπορικοί περιορισμοί που επέβαλε η Βρετανία στην Αμερική ήταν ένα ακόμα παράδειγμα της μερκαντιλιστικής σκέψης, στην οποία κυριαρχούν τα συμφέροντα του παραγωγού. Αλλά: «Η κατανάλωση είναι το μόνο τέλος και ο μόνος σκοπός όλης της παραγωγής· και το συμφέρον του παραγωγού πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μόνο στο βαθμό που είναι αναγκαίο για την προαγωγή εκείνου του καταναλωτή».⁵⁴

Η φιλελεύθερη εναλλακτική

Ο Σμιθ ασκεί κριτική στους Γάλλους φυσιοκράτες για την άποψή τους ότι όλη η αξία προέρχεται από τη γη και τη γεωργία,

54. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. VIII, σελ. 660, παρ. 49.

και ότι οι έμποροι και οι «τεχνίτες» των πόλεων απλά αναδιατάσσουν αυτό τον πλούτο χωρίς να παράγουν οι ίδιοι τίποτα. Ο Σμιθ ανταπαντά ότι οι κάτοικοι των πόλεων είναι στην πραγματικότητα παραγωγικοί. Δεν καταναλώνουν απλά κεφάλαιο: το αντικαθιστούν. Είναι παραγωγικά, όχι μη παραγωγικά χέρια.

Παρ' όλα αυτά, θεωρεί την οικονομική φιλοσοφία των φυσιοκρατών ως μια από τις καλύτερες. Οι φυσιοκράτες δεν ταύτιζαν εσφαλμένα το παραγόμενο προϊόν με το χρήμα, ενώ έβλεπαν την πλήρη ελευθερία του εμπορίου ως τον καλύτερο τρόπο για τη μεγιστοποίηση αυτού του προϊόντος.

Ο Σμιθ υποστηρίζει ότι η οικονομία της αγοράς είναι αρκετά ισχυρή για να επιβιώσει, ακόμα και αν η ελευθερία είναι λιγότερο από πλήρης. Αλλά η χαρά ενός ελεύθερου οικονομικού συστήματος είναι ότι λειτουργεί αυτόματα. Με τα λόγια του Σμιθ, το «προφανές και απλό σύστημα της φυσικής ελευθερίας εδραιώνεται από μόνο του». Οι άνθρωποι αφήνονται ελεύθεροι να επιδιώκουν τα δικά τους συμφέροντα και έτσι, όπως έχουμε δει, προάγουν εν αγνοία τους τα συμφέροντα όλων. Καμιά κεντρική διεύθυνση δεν είναι αναγκαία:

Ο ηγεμόνας απαλλάσσεται έτσι πλήρως από ένα καθήκον [για το οποίο] καμιά ανθρώπινη σοφία ή γνώση δεν θα μπορούσε ποτέ να ήταν επαρκής· το καθήκον να επιβλέπει την εργασία των απλών ανθρώπων και να την κατευθύνει προς εκείνες τις ασχολίες που εξυπηρετούν περισσότερο το συμφέρον της κοινωνίας.⁵⁵

Και αυτό είναι ένα ευτυχές γεγονός, κατά τον Σμιθ, γιατί κάθε σύστημα το οποίο προσπαθεί να οδηγήσει τους πόρους σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις «υπονομεύει στην πραγματικότητα τον μεγάλο σκοπό τον οποίο επιδιώκει να προάγει».⁵⁶

Ο ρόλος του κράτους

Ο Σμιθ διερευνά στο Βιβλίο V τον ρόλο που αρμόζει στο κράτος. Ασκει κριτική στο κράτος και τη δημόσια διοίκηση, αλλά

55. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. IX, σελ. 687, παρ. 51.

56. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. IX, σελ. 687, παρ. 50.

δεν είναι υπέρμαχος του λεσέ φερ [laissez-faire]. Πιστεύει ότι η οικονομία της αγοράς που έχει περιγράψει μπορεί να λειτουργήσει και να προσφέρει τα οφέλη της μόνο όταν τηρούνται οι κανόνες της, όταν είναι ασφαλής η ιδιοκτησία και όταν τηρούνται τα συμβόλαια. Επομένως, η διατήρηση της δικαιοσύνης και η νομοκρατία είναι ζωτικής σημασίας.

Το ίδιο και η άμυνα. Αν μπορεί μια ξένη δύναμη να κλέψει την περιουσία μας, δεν είμαστε σε καλύτερη θέση από ό,τι θα ήμασταν αν την έκλεβαν οι γείτονές μας.

Αλλά ο Σμιθ πηγαίνει παραπέρα και υποστηρίζει ότι το κράτος έχει επίσης ρόλο να παίξει στην πραγματοποίηση δημόσιων έργων και στην προαγωγή της εκπαίδευσης.

Άμυνα

Ο Σμιθ εικάζει ότι σε έναν κόσμο κυνηγών-τροφοσυλλεκτών, ο καθένας πρέπει να υπερασπίζεται τον εαυτό του. Αλλά επειδή οι κυνηγοί ζουν για την κάθε μέρα και δεν έχουν παρά ελάχιστα ή καμιά περιουσία, δεν έχουν ιδιαίτερη ανάγκη για κάποια κεντρική εξουσία. Στη γεωργική εποχή, ωστόσο, οι άνθρωποι αρχίζουν να συσσωρεύουν πολύτιμα υπάρχοντα (καρπούς και ζωντανά, για παράδειγμα) και η υπεράσπιση της περιουσίας τους αποκτά προτεραιότητα. Σύμφωνα με την αρχή του καταμερισμού της εργασίας, δημιουργείται μια εξειδικευμένη στρατιωτική δύναμη. Εκείνοι που έχουν τη μεγαλύτερη περιουσία έχουν και τα περισσότερα να κερδίσουν, αλλά υποχρεώνουν τους πάντες να συνεισφέρουν αντί να παραμένουν «λαθρεπιβάτες». Έτσι, η άμυνα γίνεται μια λειτουργία του κράτους.

Δικαιοσύνη

Το ίδιο ιστορικό επιχείρημα βρίσκει εφαρμογή στη δικαιοσύνη. Καθώς οι άνθρωποι κινούνται προς μια εμπορική, συναλλακτική κοινωνία, εκείνοι που έχουν περιουσία εγκαθιδρύουν μια πολιτική εξουσία για να υπερασπίσουν τον εαυτό τους από τους γείτονές τους που δεν έχουν καμιά:

Η ευμάρεια του πλούσιου προκαλεί την αγανάκτηση των φτωχών, οι οποίοι συχνά εξωθούνται από τη στέρηση και παρακινούνται από τον φθόνο για να λεηλατήσουν τα

υπάρχοντά του. Μόνο υπό τη σκέπη του δικαστή μπορεί ο ιδιοκτήτης αυτής της πολύτιμης περιουσίας, η οποία αποκτήθηκε με την εργασία πολλών χρόνων, ή ίσως πολλών διαδοχικών γενεών, να κοιμηθεί έστω μια νύχτα με ασφάλεια.⁵⁷

Είναι προφανώς χρήσιμο να αποδέχονται όλοι την εξουσία ανεξάρτητων δικαστών. Αλλά οι προσπάθειες των πλούσιων και τον ισχυρών να χτίσουν ένα δικαστικό καταφύγιο για τους ίδιους υποθάλπεται από μια φυσική ανθρώπινη ροπή προς το σεβασμό του κύρους προσωπικών ιδιοτήτων όπως το σθένος, η σοφία, η σωφροσύνη, η ωριμότητα, ο πλούτος και η κοινωνική θέση.

Η πολιτική εξουσία, με άλλα λόγια, είναι το αποτέλεσμα των συγκρούσεων και των ανισοτήτων που αναδύονται σε μια εμπορική κοινωνία. Είναι ένα φυσικό και γενικά χρήσιμο αποτέλεσμα, αλλά κατά κανέναν τρόπο τέλειο.

Η πολιτική εξουσία, στο βαθμό που θεσπίζεται για τη διασφάλιση της ιδιοκτησίας, θεσπίζεται στην πραγματικότητα για την υπεράσπιση των πλούσιων έναντι των φτωχών, ή εκείνων που έχουν κάποια περιουσία έναντι εκείνων που δεν έχουν απολύτως καμία.⁵⁸

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η δομή του κράτους που έχει κτιστεί επάνω σε αυτά τα ατελή θεμέλια είναι επίσης ατελής. Η δύναμη να φορολογεί του επιτρέπει να συσσωρεύει τεράστιους πόρους, αλλά έχει πολύ μικρότερο κίνητρο να διαχειρίζεται την περιουσία του τόσο αποδοτικά όσο θα το έκανε ένας ιδιώτης. Έτσι:

Αν η γη που ανήκει στο στέμμα γινόταν ιδιωτική περιουσία, θα βελτιωνόταν και θα καλλιεργούνταν καλά μέσα σε λίγα χρόνια...τα έσοδα που αντλεί το στέμμα από τους τελωνειακούς δασμούς και τους φόρους κατανάλωσης, θα αυξάνονταν κατ' ανάγκην μαζί με το εισόδημα και την κατανάλωση των ανθρώπων.⁵⁹

57. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος II, σελ. 710, παρ. c2.

58. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος II, σελ. 715, παρ. 12.

59. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. II, μέρος I, σελ. 824, παρ. a18.

Αυτή η απουσία κινήτρου πρέπει να διορθωθεί: «Οι δημόσιες υπηρεσίες εκτελούνται πάντοτε καλύτερα όταν η ανταμοιβή τους έρχεται ως συνέπεια της εκτέλεσής τους και είναι ανάλογη της επιμέλειας με την οποία εκτελέστηκαν».⁶⁰

Δημόσια έργα και θεσμοί

Το τρίτο καθήκον του κράτους, κατά τον Σμιθ, είναι «το καθήκον να φτιάξει ορισμένα δημόσια έργα και ορισμένους δημόσιους θεσμούς, που δεν θα μπορούσαν να ήταν ποτέ στο συμφέρον κάποιου ατόμου ή κάποιας μικρής ομάδας ατόμων να φτιάξει και να διατηρήσει».⁶¹

Στα παραπάνω περιλαμβάνονται τα έργα υποδομής που διευκολύνουν το εμπόριο και η εκπαίδευση που βοηθά τους ανθρώπους να γίνουν χρήσιμα μέλη της κοινωνικής και οικονομικής τάξης.

Δημόσια έργα

Το εμπόριο είναι απαραίτητο για την ευημερία, και το εμπόριο χρειάζεται υποδομές όπως δρόμους, γέφυρες και λιμάνια. Κάποιες από αυτές, πιστεύει ο Σμιθ, δεν θα μπορούσαν ποτέ να καλύψουν το κόστος τους και είναι αναγκαίο να χρηματοδοτηθεί η κατασκευή τους με φόρους. Ωστόσο, μέρος τουλάχιστον αυτού του κόστους θα μπορούσε να ανακτηθεί με την επιβολή διοδίων σε εκείνους που τις χρησιμοποιούν, αντί με την επιβολή φόρων σε ολόκληρο το έθνος. Παρομοίως, αν το κύριο όφελος είναι τοπικό και το κόστος δεν μπορεί να ανακτηθεί μέσω διοδίων, ένας τοπικός φόρος είναι ο καλύτερος: για παράδειγμα, οι φορολογούμενοι του Λονδίνου θα έπρεπε να πληρώνουν για την πλακόστρωση και τον φωτισμό των δρόμων της πόλης τους.

Ο Σμιθ βλέπει επίσης την ανάγκη για εκχώρηση δημόσιων προνομίων ως ενθάρρυνση για να ξανοίγονται οι άνθρωποι στο εμπόριο με «βάρβαρες» χώρες. Αλλά αυτή η βοήθεια θα

60. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος II, σελ. 719, παρ. 20.

61. Στο ίδιο, Βιβλίο IV, κεφ. I, μέρος III, σελ. 723, παρ. c1.

έπρεπε να παρέχεται υπό τη μορφή προσωρινών τοπικών μονοπωλίων (όπως οι πατέντες και τα πνευματικά δικαιώματα) αντί επιδοτήσεων από τους φορολογούμενους εν γένει.

Καθώς ο *Πλούτος των Εθνών* συνιστά μέχρι εκείνο το σημείο μια εκτενή καταδίκη της «διεύθυνσης των κεφαλαίων» των ανθρώπων από τις κυβερνήσεις, οι συγκεκριμένες προτάσεις για δημόσιες δαπάνες μοιάζουν στην καλύτερη περίπτωση περιέργες. Το εμπόριο σίγουρα απαιτεί υποδομές, ακριβώς όπως απαιτεί και κανόνες δικαιοσύνης. Ωστόσο, δεν είναι προφανές γιατί οι δρόμοι, οι γέφυρες και τα λιμάνια δεν θα έπρεπε να κατασκευάζονται εμπορικά και το κόστος τους να ανακτάται εξ ολοκλήρου από τις χρεώσεις στους χρήστες τους. Ακόμα και η πλακόστρωση ή ο φωτισμός των δρόμων θα μπορούσαν να γίνονται και να πληρώνονται από τις τοπικές επιχειρήσεις, οι οποίες θα μπορούσαν έτσι να κερδίζουν σε εμπορική κίνηση. Και αν αξίζει να ανοιχτούν καινούριοι εμπορικοί δρόμοι, γιατί χρειάζεται να εμπλακεί το κράτος;

Μπορούμε ίσως να δικαιολογήσουμε τον Σμιθ με το σκεπτικό ότι σήμερα έχουμε πολύ πιο εκτενή χρηματοοικονομικά μέσα για να χρηματοδοτούμε καινούρια εμπορικά εγχειρήματα ή για να κατασκευάζουμε αναγκαίες υποδομές. Έχουμε επίσης καλύτερες τεχνολογίες για τη συλλογή πληρωμών από εκείνους που χρησιμοποιούν δρόμους, γέφυρες και άλλες εγκαταστάσεις. Αλλά τον δέκατο όγδοο αιώνα, η κρατική χρηματοδότηση και πρωτοβουλία φαίνονταν ως ο μόνος τρόπος για να γίνουν ορισμένα πράγματα που όλοι συμφωνούσαν ότι ήταν αναγκαία.

Η εκπαίδευση των νέων

Ο Σμιθ βλέπει την προαγωγή της βασικής εκπαίδευσης ως κάτι ανάλογο των υποδομών, κάτι αναγκαίο για να ανθίσει το εμπόριο. Αλλά και εδώ, η ανάλυση και οι υποδείξεις του φαίνονται ασυνεπείς με τη γενική του ανάλυση.

Αφετηρία του είναι η παρατήρηση ότι, παρά τα οφέλη του, ο καταμερισμός της εργασίας μπορεί να έχει ανεπιθύμητες κοινωνικές συνέπειες. Η καθημερινή επικέντρωση σε επαναλαμβανόμενες εργασίες στενεύει αναπόφευκτα τις αντιλήψεις και τα ενδιαφέροντα των ανθρώπων:

Ο άνθρωπος που αναλώνει όλη του τη ζωή στην εκτέλεση κάποιων λίγων απλών εργασιών, τα αποτελέσματα των οποίων ίσως είναι επίσης πάντοτε τα ίδια, ή σχεδόν τα ίδια, δεν έχει καμιά αφορμή για να χρησιμοποιήσει τη νόηση του ή για να ασκήσει την επινοητικότητα του προς αναζήτηση πρόσφορων μέσων για την εξάλειψη δυσκολιών που δεν του εμφανίζονται ποτέ.⁶²

Ο Μαρξ θα αποκαλούσε αργότερα αυτή το φαινόμενο «αλλοτρίωση», και ο Σμιθ επιμένει ότι η εκπαίδευση είναι αναγκαία για να το διορθώσει. Η εκπαίδευση θα έπρεπε να εστιάζει στους εργαζόμενους φτωχούς οι οποίοι υποφέρουν περισσότερο (οι βιομήχανοι και οι έμποροι ζουν σε έναν κόσμο με περισσότερα ερεθίσματα). Και για να διευκολυνθεί το εμπόριο, λέει ο Σμιθ, οι άνθρωποι χρειάζεται «να διαβάσουν, να γράφουν και να μετρούν»· η γεωμετρία και η μηχανική είναι επίσης χρήσιμες.

Το «κοινό» μπορεί να διευκολύνει αυτή την εκπαίδευση με την ίδρυση σχολείων, όπως το χρηματοδοτούμενο από την τοπική αυτοδιοίκηση σχολείο στο οποίο πήγε ο Σμιθ στο Κιρκάλντι. Αλλά ενώ το κράτος θα μπορούσε να πληρώνει για τα σχολικά κτίρια, δεν θα έπρεπε να πληρώνει τους μισθούς των δασκάλων. Αν οι δάσκαλοι στηρίζονται μόνο στα δίδακτρα των μαθητών, η απόδοσή τους θα είναι πολύ καλύτερη. Ο Σμιθ ανακαλεί με εκνευρισμό τα χρόνια του στην Οξφόρδη, όπου: «οι χορηγίες των σχολών και των κολεγίων έχουν αναπόφευκτα μειώσει, λίγο πολύ, την ανάγκη των καθηγητών να είναι επιμελείς. Η επιβίωσή τους δεν εξαρτάται καθόλου από την επιτυχία και τη φήμη τους στα ιδιαίτερα επαγγέλματα τους».⁶³

Ο Σμιθ δεν ξεκαθαρίζει πόσο ακριβώς θα έπρεπε να πληρώνει το κράτος για αυτή τη βασική εκπαίδευση, αν και εκφράζει μεγάλη εκτίμηση για τις ιδιωτικές σχολές που δίδασκαν δεξιότητες όπως η ξιφασκία ή ο χορός, στις οποίες οι μαθητές κατέβαλαν όλο το ποσό. Ωστόσο, έχοντας κατά νου

62. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος III, σελ. 782, παρ. f50.

63. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος III, άρθρο II, σελ. 760, παρ. f5

τις προειδοποιήσεις του Σμιθ για τις κρατικά εγχειρήματα, ένας σύγχρονος αναγνώστης θα μπορούσε να αναρωτηθεί αν δεν θα ήταν καλύτερο να επιδοτούνται οι άποροι μαθητές αντί τα σχολεία τους.

Εκπαίδευση για όλες τις ηλικίες

Ο Σμιθ βλέπει επίσης ένα ρόλο για το κράτος στην προαγωγή της εκπαίδευσης ανηλίκων και της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Οι κληρικοί γίνονται οκνηροί όταν οι μισθοί τους πληρώνονται από τη δεκάτη, αλλά οι πειρασμοί των αναπτυσσόμενων πόλεων σημαίνουν ότι η θρησκευτική και ηθική εκπαίδευση δεν ήταν ποτέ τόσο σημαντική. Έτσι, υποστηρίζει την άποψη ότι το κράτος έχει τουλάχιστον κάποιον ρόλο να παίξει για την ενθάρρυνση της μελέτης της επιστήμης, της φιλοσοφίας και των τεχνών, αν και πάλι χωρίς να γίνεται ξεκάθαρος. Και, υποστηρίζει, μια κυβέρνηση θα έπρεπε να δίνει «σοβαρή προσοχή» στην καταπολέμηση του «πνευματικού ακρωτηριασμού» που συνιστά η δειλία, όπως ακριβώς θα έπρεπε να αποτρέπει τη δι-
 άδοση της «λέπρας ή όποιας άλλης απεχθούς και επιθετικής ασθένειας».⁶⁴

Ο ηγεμόνας

Κάτι τελευταίο που θα έπρεπε να πληρώνεται από τη φορολογία είναι η διατήρηση της «αξιοπρέπειας του ηγεμόνα», η οποία περιλαμβάνει τα κόστη της μοναρχίας και της ποινικής δικαιοσύνης. Μεγάλο μέρος της αστικής δικαιοσύνης, ωστόσο, θα έπρεπε να πληρώνεται από τους αντίδικους, αφού, υποστηρίζει, εκείνοι είναι που κυρίως ωφελούνται.

Οι αρχές της φορολογίας

Έχοντας καταδείξει ότι τουλάχιστον κάποια φορολογία είναι αναγκαία, ο Σμιθ στρέφεται στο ερώτημα ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος για να συλλέγονται οι φόροι. Εδώ βρίσκεται σε πιο οικείο και ασφαλές έδαφος. Έχει πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι: «Δεν υπάρχει καμιά τέχνη την οποία να μαθαίνει

64. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος III, άρθρο II, σελ. 787-8, παρ. f60.

γρηγορότερα η μια κυβέρνηση από την άλλη από εκείνη της αποστράγγισης χρημάτων από τις τσέπες των ανθρώπων.»⁶⁵

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι χρειάζεται κάποιος χαλινός, και ο Σμιθ προτείνει τέσσερις γνωστές αρχές φορολογίας. Πρώτον, οι άνθρωποι πρέπει να συνεισφέρουν ανάλογα με το εισόδημα που απολαμβάνουν χάρη στην ασφάλεια της προστασίας που τους παρέχει το κράτος. Δεύτερον, οι φόροι πρέπει να είναι βέβαιοι, αντί να εξαρτώνται από τις αυθαίρετες αποφάσεις των εφοριακών. Τρίτον, η πληρωμή των φόρων δεν πρέπει να προκαλεί ταλαιπωρία. Τέταρτον, οι φόροι πρέπει να έχουν ελάχιστες παρενέργειες. Η συλλογή τους πρέπει να είναι φτηνή· δεν πρέπει να στέκουν εμπόδιο στην εργατικότητα και την επιχειρηματικότητα· δεν πρέπει να είναι τόσο επαχθείς ώστε να ενθαρρύνουν τη φοροδιαφυγή, όπως το λαθρεμπόριο· και δεν πρέπει να απαιτούν «συχνές επισκέψεις και απεχθείς ελέγχους από τους φοροσυλλέκτες».⁶⁶

Η φορολογία είναι κάτι που οι κυβερνήσεις πρέπει να κατανοήσουν ορθά, λέει ο Σμιθ. Ένας φόρος στις εταιρείες δεν θα ήταν σοφός, για παράδειγμα, γιατί—όπως παρατηρεί ο Σμιθ με μεγάλη οξυδέρκεια—το κεφάλαιο από το οποίο εξαρτάται το εισόδημά μας διαθέτει μεγάλη κινητικότητα:

*Ο κάτοχος μετοχών είναι κανονικός πολίτης του κόσμου, και δεν είναι κατ' ανάγκην δεμένος με κάποια συγκεκριμένη χώρα. Θα είχε την τάση να φύγει από τη χώρα στην οποία εκτέθηκε σε μια ενοχλητική εξέταση για να εκτιμηθεί αν θα του επιβληθεί ένας δυσβάσταχτος φόρος, και θα μετέφερε τις μετοχές του σε κάποια άλλη χώρα στην οποία είτε θα μπορούσε να συνεχίσει τις δουλειές του, είτε να απολαύσει την περιουσία του με μεγαλύτερη άνεση.*⁶⁷

Αλλά και εδώ υπάρχουν ασυνέπειες στα σχέδια του Σμιθ. Αντιτίθεται στους φόρους κατανάλωσης αλλά υποστηρίζει ένα φόρο στα πολυτελή αγαθά (στα οποία περιλαμβάνει πράγματα

65. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. II, μέρος II, παράρτημα στα άρθρα I και II, σελ. 861, παρ. b12

66. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. II, μέρος II, σελ. 827, παρ. b6.

67. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. II, άρθρο II, σελ. 848–9, παρ. f8.

που θα θεωρούσαμε μάλλον βασικά σήμερα, όπως τα πουλερικά). Λέει ότι οι άνθρωποι πρέπει να πληρώνουν φόρους ανάλογα με το εισόδημά τους, αλλά θέλει οι πλούσιοι να πληρώνουν «κάτι περισσότερο από αυτό που τους αναλογεί».

Δημόσια χρέη

Ενώ κάποιες από τις απόψεις του Σμιθ για τον ρόλο του κράτους φαίνονται ασυνεπείς με τις γενικές αρχές του και οι πολιτικές που υποδεικνύει δεν φαίνονται να έχουν εξεταστεί με τη συνηθισμένη του ακρίβεια, τελειώνει με κάτι που βρίσκεται πιο κοντά στο παλιό του ύφος. Οι κυβερνήσεις, παρατηρεί, έχουν την τάση να ξοδεύουν περισσότερα ακόμα και από αυτά που μπορούν να στραγγίξουν από τις τσέπες των υπηκόων. Έτσι, κλείνει τον *Πλούτο των Εθνών* με την αποχαιρετιστήρια προειδοποίηση ότι ένα μεγάλο εθνικό χρέος είναι ιδιαίτερα επιζήμιο.⁶⁸

Με την έκδοση χρέους οι κυβερνήσεις τραβούν κεφάλαια μακριά από τις επενδύσεις και τη μεγέθυνση και τα οδηγούν προς την τρέχουσα κατανάλωση-υπό τη μορφή κρατικών δραστηριοτήτων-κάτι που σημαίνει ότι η μεγέθυνση κατ' ανάγκην παραπαίει. Επιπρόσθετα, ο κρατικός δανεισμός επιτρέπει στους πολιτικούς να αναλαμβάνουν περισσότερες λειτουργίες και να αυξάνουν τη δύναμή τους χωρίς να ζητούν περισσότερους φόρους από τους υπηκόους. Και ούτως ή άλλως βρίσκουν συχνά τρόπους για να αποφύγουν την αποπληρωμή των δανείων. Για αυτούς τους λόγους το εθνικό χρέος δεν είναι μια αβλαβής μεταβίβαση από μια ομάδα σε μιαν άλλη. Είναι μια πραγματική απειλή για την ελευθερία και άρα μια πραγματική απειλή για την ευημερία.

Ο Πλούτος των Εθνών σήμερα

Φυσικά, ο κόσμος του Σμιθ ήταν πολύ διαφορετικός από τον δικό μας, προτού η Βιομηχανική Επανάσταση αλλάξει τα πάντα. Ο Σμιθ έβλεπε με καχυποψία τις συμμετοχικές εταιρείες

68. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. III.

που αποτελούν τον στυλοβάτη του καπιταλισμού σήμερα, υποστηρίζοντας ότι «ένας τεράστιος αριθμός ιδιοκτητών» δεν θα μπορούσε ποτέ να τις κρατήσει συγκεντρωμένες.⁶⁹ Ίσως να είχε δίκιο. Δεν προέβλεψε την άνοδο της δύναμης των συνδικάτων, τα προβλήματα της βιομηχανικής ρύπανσης, τον πληθωρισμό του παραστατικού χρήματος και πολλά άλλα που ανησυχούν τους οικονομολόγους σήμερα.

Ωστόσο, δείχνοντας πώς η ελευθερία και η ασφάλεια να εργαζόμαστε, να εμπορευόμαστε, να αποταμιεύουμε και να επενδύουμε προάγουν την ευημερία μας χωρίς την ανάγκη για κάποια διευθύνουσα αρχή, ο *Πλούτος των Εθνών* μας αφήνει και πάλι με ένα ισχυρό σύνολο λύσεων για τα χειρότερα οικονομικά προβλήματα τα οποία θα μπορούσε ο κόσμος να βάλει στον δρόμο μας. Η ελεύθερη οικονομία είναι ένα προσαρμοστικό και ευέλικτο σύστημα, το οποίο μπορεί να αντέξει το σοκ του καινούριου και να αντεπεξέλθει σε οτιδήποτε φέρνει το μέλλον.

69. Στο ίδιο, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος II, άρθρο I, σελ. 744, παρ. e22.

4. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Η ΘΕΩΡΙΑ των Ηθικών Συναισθημάτων δημοσιεύτηκε το 1759, όταν ο Άνταμ Σμιθ ήταν 35, και προήλθε από τις διαλέξεις του επάνω στην Ηθική στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης. Δεν είναι βιβλίο που διαβάζεται εύκολα. Ο Σμιθ έκανε επίσης διαλέξεις στη Ρητορική και το Λογοτεχνικό ύφος και η γλώσσα του είναι περισσότερο περίτεχνη από την κοφτή επιστημονική πρόζα των σημερινών φιλοσόφων. Πράγματι, ο φίλος του Έντμουντ Μπερκ το περιέγραψε ως «περισσότερο ζωγραφική παρά γραπτό λόγο». Χρειάζεται να διαβαστεί αργά.

Τα κύρια θέματα του βιβλίου

Ωστόσο, η *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* αποτέλεσε μια πραγματική επιστημονική τομή. Δείχνει πώς οι ηθικές ιδέες και πράξεις μας είναι προϊόν της ίδιας μας της φύσης ως κοινωνικά πλάσματα. Υποστηρίζει ότι αυτή η κοινωνική ψυχολογία αποτελεί καλύτερο οδηγό για την ηθική δράση από τη λογική. Αναγνωρίζει τους βασικούς κανόνες της σωφροσύνης και της δικαιοσύνης που είναι αναγκαίοι για την επιβίωση της κοινωνίας και εξηγεί τις πρόσθετες, αγαθοεργές, πράξεις που της επιτρέπουν να ευημερήσει.

Ατομικό συμφέρον και συμπάθεια

Ως άτομα έχουμε μια φυσική τάση να φροντίζουμε τον εαυτό μας. Αυτό είναι απλή σωφροσύνη. Ωστόσο, ως κοινωνικά πλάσματα, εξηγεί ο Σμιθ, είμαστε επίσης προικισμένοι με μια φυσική συμπάθεια για τους άλλους (σήμερα, αυτή η λέξη έχει αποκτήσει άλλες

σημασίες· η ενσυναίσθηση θα εξέφραζε ίσως καλύτερα την έννοια του Σμιθ). Όταν βλέπουμε άλλους να δυστυχούν ή να ευτυχούν, μοιραζόμαστε το αίσθημα μαζί τους, αν και λιγότερο έντονα. Παρομοίως, οι άλλοι επιδιώκουν τη συμπάθειά μας και μοιράζονται τα δικά μας αισθήματα. Αλλά όταν τα αισθήματά τους είναι ιδιαίτερα έντονα, η ενσυναίσθηση τους παρακινεί να τα χαλιναγωγούν για να τα ευθυγραμμίζουν με τις λιγότερο έντονες αντιδράσεις μας. Σταδιακά, καθώς μεγαλώνουμε και γινόμαστε από παιδιά ενήλικες, μαθαίνουμε ο καθένας μας τι είναι και τι δεν είναι αποδεκτό για τους άλλους. Η ηθική εκφύεται από την κοινωνική μας φύση.

Δικαιοσύνη και αγαθοεργία

Το ίδιο και η δικαιοσύνη. Αν και μας κινεί το ατομικό συμφέρον, πρέπει και πάλι να βρούμε τον τρόπο για να ζούμε δίπλα στους άλλους χωρίς να τους βλάπτουμε. Αυτό είναι ένα ελάχιστο προαπαιτούμενο για την επιβίωση της κοινωνίας. Αν οι άνθρωποι πηγαίνουν πιο πέρα και κάνουν κάποιο θετικό καλό-αγαθοεργία- το καλωσορίζουμε, αλλά δεν μπορούμε να απαιτούμε τέτοιες πράξεις όπως απαιτούμε δικαιοσύνη.

Αρετή

Η σωφροσύνη, η δικαιοσύνη και η αγαθοεργία είναι σημαντικές. Ωστόσο, το ιδεώδες θα ήταν κάθε αμερόληπτος άνθρωπος, πραγματικός ή φανταστικός-κάθε αμερόληπτος θεατής, όπως τον αποκαλεί ο Σμιθ-να έχει πλήρη ενσυναίσθηση των συναισθημάτων και των πράξεών μας. Κάτι τέτοιο απαιτεί αυτοκυριαρχία, και σε αυτό έγκειται η αληθινή αρετή.

Η φυσική ενσυναίσθηση ως βάση της αρετής

Οι φιλόσοφοι της εποχής του Σμιθ αναζητούσαν ορθολογικές εξηγήσεις για το τι κάνει τις πράξεις μας σωστές ή λάθος. Αλλά ο Σμιθ θεωρούσε ότι η ηθική μας δεν είναι τόσο υπολογιστική. Αντιθέτως, είναι κάτι φυσικό, κάτι που αποτελεί κομμάτι μας ως κοινωνικά όντα. Ο καθένας μας νιώθει συμπάθεια (ή έχει ενσυναίσθηση) για τους άλλους⁷⁰ η οποία είναι άμεση, γνήσια,

70. *The Theory of Moral Sentiments*, μέρος I, τμήμα I, κεφ. I, σελ. 9, παρ. 1

καλοπροαίρετη και φυσική. Με τη φαντασία μας βλέπουμε τον εαυτό μας στη θέση των άλλων. Όταν βλέπουμε ότι πάνε να χτυπήσουν κάποιον, μορφάζουμε· όταν παρακολουθούμε έναν ακροβάτη να ακροβατεί επάνω σε χαλαρωμένο σχοινί, σπαρταράμε από την αγωνία. Και όταν βλέπουμε ανθρώπους να είναι χαρούμενοι ή θλιμμένοι, νιώθουμε και εμείς χαρά ή θλίψη.

Παρομοίως, ασκούμε την ενσυναίσθηση μας όταν βλέπουμε ανθρώπους να ενεργούν με τρόπους που εγκρίνουμε. Στην πραγματικότητα, νιώθουμε γνήσια ευχαρίστηση όταν μοιραζόμαστε τα αισθήματα και τις απόψεις των άλλων.⁷¹ Και όταν δεν μοιραζόμαστε τα αισθήματα των άλλων, ή όταν αποδοκιμάζουμε τις πράξεις τους, κάτι τέτοιο είναι αμοιβαία δυσάρεστο.

Ωστόσο, δεν είναι τόσο το ίδιο το αίσθημα εκείνο στο οποίο ασκείται η ενσυναίσθηση μας, αλλά η κατάσταση που το προκάλεσε. Όταν βλέπουμε έναν θυμωμένο άνθρωπο, είναι πιθανότερο να φοβηθούμε για τα δυνητικά θύματα του θυμού του παρά να τον μοιραστούμε μαζί του, έως ότου, τουλάχιστον, μας γίνουν γνωστά τα δεδομένα της υπόθεσης και σχηματίσουμε δική μας κρίση ως προς το κατά πόσον ο θυμός του είναι δικαιολογημένος. Όταν νιώθουμε ότι κάποιος αντιδρούν υπερβολικά σε ένα συμβάν, παύουν να γίνονται αντικείμενο της ενσυναίσθησής μας.

Δυσαρμονία και αυτοσυγκράτηση

Ο Σμιθ παρατηρεί ότι, ως απλοί θεατές, δεν μπορούμε να μοιραστούμε πλήρως τη σφοδρότητα των συναισθημάτων άλλων ανθρώπων, όπως την αγριότητα του θυμού κάποιου που τον έχουν βλάψει, για παράδειγμα, ή τη βαθιά θλίψη ενός πρόσφατα χαροκαμένου ανθρώπου. Η ενσυναίσθησή μας, αν και γνήσια, είναι αναπόφευκτα ασθενέστερη. Αλλά και οι άλλοι άνθρωποι είναι θεατές των αισθημάτων μας, όπως ακριβώς είμαστε εμείς των δικών τους. Όταν υπάρχει δυσαρμονία ανάμεσα στα δικά τους και στα δικά μας αισθήματα, όπως σε αυτές τις περιπτώσεις, θα νιώσουν δυσάρεστα. Αυτό θα τους παρακινήσει με τη σειρά του να συγκρατήσουν τη βιαιότητα των αρχικών

71. Στο ίδιο, μέρος I, τμήμα I, κεφ. II.

τους αισθημάτων προκειμένου να ευθυγραμμιστούν περισσότερο με τη δική μας αντίληψη για τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκονται.

Καθώς ακολουθούμε τον δρόμο μας στη ζωή, διδασκόμαστε αυτή την αυτοσυγκράτηση. Από τη φύση μας βλέπουμε τα πράγματα από τη σκοπιά των άλλων και μαθαίνουμε ότι η υπερβολή στο θυμό, τη θλίψη ή άλλα αισθήματα τους δυσαρεστεί. Έτσι, προσπαθούμε να χαλιναγωγούμε τα αισθήματά μας για να τα ευθυγραμμίζουμε με εκείνα των άλλων. Στην πραγματικότητα, επιδιώκουμε να τα μετριάσουμε σε σημείο που ένα συνηθισμένος, αμερόληπτος άνθρωπος-ένας αμερόληπτος θεατής, λέει ο Σμιθ-θα τα μοιραζόταν μαζί μας.

Παρομοίως, όταν δείχνουμε έγνοια για άλλους ανθρώπους, γνωρίζουμε ότι ένας αμερόληπτος θεατής θα το ενέκρινε και να αντλούσε ευχαρίστηση από αυτό. Ο αμερόληπτος θεατής μπορεί να είναι πραγματικός ή μόνο φανταστικός, αλλά και πάλι μας καθοδηγεί. Και μέσω της εμπειρίας οικοδομούμε σταδιακά ένα σύστημα νορμών συμπεριφοράς, την ηθική. Αυτό βοηθά την κοινωνία να ανθίσει. Και στη ρίζα του βρίσκεται η ενσυναίσθηση:

Επομένως, το να νιώθουμε περισσότερα για τους άλλους και λιγότερα για τον εαυτό μας, να χαλιναγωγούμε τα εγωιστικά και να αφηνόμαστε στα καλοπροαίρετα αισθήματά μας, συνιστά την τελειότητα της ανθρώπινης φύσης· και μόνο αυτό μπορεί να δημιουργήσει στους ανθρώπους εκείνη την αρμονία αισθημάτων και παθών στην οποία συνίσταται όλη τους η χάρη και η ευπρέπεια.⁷²

Ανταμοιβή, τιμωρία και κοινωνία

Ο Σμιθ εξετάζει την ευπρέπεια διαφόρων αισθημάτων όπως η πείνα, η αγάπη, η καλοσύνη και η μνησικακία⁷³, και κατόπιν στρέφεται στο ερώτημα τι είδους συμπεριφορά αξίζει ανταμοιβή ή τιμωρία.

72. Στο ίδιο, μέρος I, τμήμα I, κεφ. V, σελ. 25, παρ. 5.

73. Στο ίδιο, μέρος I, τμήμα II.

Για να σχηματίσουμε κρίση για το ζήτημα, μας λέει, πρέπει να διαχωρίσουμε τα αποτελέσματα από τα κίνητρα. Αν κάποιος ωφελείται από τη χρήσιμη πράξη κάποιου άλλου, δεν μπορούμε να μοιραστούμε πλήρως την ευγνωμοσύνη του ωφελημένου, εκτός και αν ο δρων ενήργησε με κίνητρα με τα οποία συμφωνούμε. Ούτε μπορούμε να μοιραστούμε πλήρως την πικρία κάποιου για μια επιβλαβή πράξη, εκτός και αν η πράξη ήταν απόρροια κινήτρων τα οποία αποδοκιμάζουμε.⁷⁴ Μόνο όταν μια χρήσιμη πράξη απορρέει από ένα θετικό κίνητρο πιστεύουμε ότι αξίζει ανταμοιβή· και μόνο όταν η επιβλαβής πράξη απορρέει από ένα αρνητικό κίνητρο πιστεύουμε ότι αξίζει τιμωρία.⁷⁵

Οι τιμωρίες και οι ανταμοιβές έχουν μια σημαντική κοινωνική λειτουργία. Εγκρίνουμε και ανταμοιβόμαστε πράξεις που ωφελούν την κοινωνία, αποδοκιμάζουμε και τιμωρούμε πράξεις που την βλάπτουν: «Η ίδια η ύπαρξη της κοινωνίας απαιτεί η κακία την οποία δεν προκάλεσε και δεν αξίζει κανείς να χαλιναγωγείται με τις κατάλληλες τιμωρίες· συνεπώς, η επιβολή αυτών των τιμωριών πρέπει να θεωρείται μια ορθή και αξιόπαινη πράξη».⁷⁶

Αυτή η διαδικασία είναι ενστικτώδης. Είναι ενδεχόμενο να μην γνωρίζουμε πώς ακριβώς μεμονωμένες πράξεις ωφελούν η βλάπτουν την κοινωνία, και η λογική μας είναι αβέβαιος οδηγός. Αλλά η φύση, ή ο Θεός, μας έχει εξοπλίσει με προτιμήσεις και αντιπάθειες οι οποίες φαίνεται ότι πράγματι προάγουν τη διαιώνιση του είδους και της κοινωνίας μας. Πράγματι, αν συμπεριφερόμασταν αλλιώς, η κοινωνία θα κατακερματιζόταν και εμείς, ως κοινωνικά όντα, θα παύαμε σύντομα να υπάρχουμε.

Τα παραπάνω είναι ένα παράδειγμα αυτού που ο Σμιθ έχει κατά νου τις λίγες φορές που μιλάει για το «αόρατο χέρι», και τις πολύ περισσότερες στις οποίες εξηγεί πώς οι πράξεις μας υπηρετούν τη δημιουργία μιας κοινωνικής τάξης η οποία λει-

74. Στο ίδιο, μέρος II, τμήμα I, κεφ. III και IV.

75. Στο ίδιο, μέρος II, τμήμα I, κεφ. IV.

76. Στο ίδιο, μέρος II, τμήμα I, κεφ. V, σελ. 77, παρ. 10.

τουργεί καλά, παρά το γεγονός ότι δεν δρούμε αποσκοπώντας σε ένα τέτοιο αποτέλεσμα. Για παράδειγμα, οι τροχοί ενός ρολογιού συνεργάζονται για να δείχνουν την ώρα, παρατηρεί ο Σμιθ. Αλλά οι ίδιοι οι τροχοί δεν το γνωρίζουν: ήταν η πρόθεση του ωρολογοποιού να λειτουργούν έτσι. Παρομοίως, όταν οι ενστικτώδεις πράξεις μας εργάζονται για την προαγωγή της κοινωνίας, μπορεί από έπαρση να το αποδίδουμε στη λογική μας, αλλά θα έπρεπε να το αποδίδουμε στη φύση, ή στον Θεό.⁷⁷

(Όταν εξετάζει αυτό το φαινόμενο της λειτουργικής κοινωνικής τάξης που δημιουργείται από την ανθρώπινη δράση αλλά όχι από ανθρώπινο σχέδιο, ο Σμιθ χρησιμοποιεί τους όρους Θεός, Φύση, ή Δημιουργός της Φύσης σχεδόν εναλλασσόμενα. Αλλά η εξήγησή του για το πώς δημιουργούμε εν αγνοία μας κοινωνική αρμονία μέσω των πράξεων μας, είναι μια συστημική και όχι θεολογική άποψη. Ούτε προϋποθέτει, ούτε απαιτεί την παρέμβαση κάποιας θεότητας. Η φύση, ή, όπως θα λέγαμε σήμερα, η εξέλιξη, μπορεί μια χαρά να φέρει αυτό το αποτέλεσμα.)

Αυτό μας οδηγεί πίσω στο ερώτημα των κινήτρων.⁷⁸ Πράξεις που έχουν την πρόθεση να βλάψουν μπορεί στην πραγματικότητα να μην το καταφέρνουν, ενώ άλλες μπορεί να προκαλέσουν πραγματική βλάβη παρά την απουσία τέτοιας πρόθεσης. Πρέπει λοιπόν να τιμωρούμε τα κίνητρα ή τα αποτελέσματα; Ο Σμιθ απαντά ότι δεν μπορούμε να κοιτάζουμε μέσα στην ανθρώπινη καρδιά. Αν τιμωρούσαμε μόνο τα κακά κίνητρα, κανείς δεν θα ήταν ασφαλής από υποψίες. Αλλά και πάλι η φύση μας οδηγεί σε μια πιο σταθερή λύση: τιμωρούμε μόνο εκείνες τις πράξεις που προκαλούν, ή έχουν την πρόθεση να προκαλέσουν, κακό.

Η δικαιοσύνη ως θεμέλιο

Για να επιβιώσει η κοινωνία, πρέπει να υπάρχουν κανόνες που εμποδίζουν τα μέλη της να βλάπτουν το ένα το άλλο. Όπως scho-

77. Στο ίδιο, μέρος II, τμήμα II, κεφ. III.

78. Στο ίδιο, μέρος II, τμήμα III, κεφ. I και II.

λιάζει ο Σμιθ, είναι δυνατό να υπάρχει μια κοινωνία ληστών ή δολοφόνων, αλλά μόνο στον βαθμό που τα μέλη της αποφεύγουν να ληστεύουν και να δολοφονούν το ένα το άλλο.⁷⁹ Αυτοί είναι οι κανόνες που αποκαλούμε δικαιοσύνη.

Αν οι άνθρωποι δεν βοηθούν άλλους όταν μπορούν, ή αν δεν ανταποδίδουν μια καλή πράξη, μπορούμε να τους αποκαλούμε άσπλαχνους ή αγνώμονες. Δεν τιμωρούμε όμως τους ανθρώπους για να τους αναγκάσουμε να κάνουν το καλό· μόνο για πράξεις που βλάπτουν πραγματικά ή που έχουν την πρόθεση να βλάψουν. Τους αναγκάζουμε μόνο να υπακούν τους κανόνες της δικαιοσύνης, γιατί η κοινωνία δεν θα μπορούσε να επιβιώσει διαφορετικά.⁸⁰

Η δικαιοσύνη είναι για να αποτρέπει το κακό, όχι για να μεγιστοποιεί το καλό. Για παράδειγμα, δεν επιτρέπουμε στους ανθρώπους να κλέψουν κάτι από κάποιον άλλο άνθρωπο επειδή μπορεί να τους ήταν χρησιμότερο.⁸¹ Αν επιτρέπαμε κάτι τέτοιο, δεδομένου ότι ο καθένας τείνει να θεωρεί τα δικά του συμφέροντα σημαντικότερα από εκείνα οποιουδήποτε άλλου, θα δεχόμασταν αναρίθμητες επιθέσεις από άλλους με σκοπό την αρπαγή. Η δικαιοσύνη είναι ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία υπερασπίζεται τον εαυτό της από το κακό και αυτός ο τρόπος είναι τόσο ουσιώδης, ώστε η φύση μας έχει εφοδιάσει με τα ισχυρότερα ένστικτα για να τον διατηρούμε. Η αποδοκιμασία μας για την αδικία είναι τόσο ισχυρή, ώστε προκαλεί βαθιά ντροπή και τύψεις στους ενόχους.

Αυτοκριτική και ηθική συνείδηση

Στην πραγματικότητα, λέει ο Σμιθ, η φύση μας έχει δώσει κάτι ακόμα πιο άμεσο από την τιμωρία, τη δική μας αυτοκριτική. Δεν είμαστε αμερόληπτοι θεατές μόνο των πράξεων των άλλων αλλά και των δικών μας, και μοιράζουμε τον εαυτό μας σε δρώντα και δικαστή.⁸² Και αυτός ο εσωτερικός δικαστής απαιτεί

79. Στο ίδιο, μέρος II, τμήμα II, κεφ. III, σελ. 86, παρ. 3.

80. Στο ίδιο, μέρος II, τμήμα II, κεφ. I.

81. Στο ίδιο, μέρος II, τμήμα II, κεφ. II.

82. Στο ίδιο, μέρος III, κεφ. I.

πολύ περισσότερα από τον απλό έπαινο των άλλων: θέλουμε και να είμαστε άξιοι του επαίνου, και είμαστε ικανοποιημένοι μόνο όταν νιώθουμε ότι αξίζουμε πραγματικά την άποψη που έχουν οι άλλοι για μας.⁸³

Αυτή η σπίθα της ηθικής συνείδησης, υποστηρίζει, έχει μια ισχυρή κοινωνική λειτουργία. Μας εμποδίζει να απορροφηθούμε υπερβολικά από τη δική μας μοίρα και να απομακρυνθούμε πολύ από τη μοίρα των άλλων. Σε ένα πασιγνωστο παράδειγμα, παρατηρεί ότι αν ένας μεγάλος σεισμός αφάνιζε όλη την Κίνα, ένας κάτοικος της Ευρώπης μπορεί να ένιωθε κάποια στεναχώρια. Αλλά αυτή η στεναχώρια δεν θα ήταν τίποτα σε σύγκριση με εκείνη που θα του προκαλούσε κάποια ιδιωτική συμφορά:

Αν επρόκειτο να χάσει αύριο το μικρό του δάχτυλο, θα έμενε άγρυπνος όλη νύχτα· αλλά, υπό τον όρο ότι δεν θα τους έβλεπε ποτέ, ο αφανισμός εκατό εκατομμυρίων αδελφών του δεν θα διατάρασσε καθόλου τον ύπνο του. Η καταστροφή ενός τόσο τεράστιου πλήθους ανθρώπων φαίνεται ξεκάθαρα ότι έχει για εκείνον λιγότερο ενδιαφέρον από τη δική του ασήμαντη συμφορά.⁸⁴

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, όλα τα άτομα είναι εξίσου σημαντικά. Η ηθική συνείδηση είναι ο τρόπος που ακολουθεί η φύση για να μας το υπενθυμίζει. Θα θυσιάσαμε τις ζωές εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων απλά για να σώσουμε το μικρό μας δάχτυλο; Φυσικά όχι: η ηθική μας συνείδηση δεν θα το επέτρεπε ποτέ. Η ηθική συνείδηση μάς δίνει προοπτική: θέτει υπό έλεγχο την υπερβολική ενασχόληση με τον εαυτό μας και μας κάνει απρόθυμους να βλάπτουμε τους άλλους μόνο για δικό μας όφελος. Μας εκκωρεί την αυτοκυριαρχία επί των ποταπών μας ορέξεων.⁸⁵

Ηθικοί κανόνες

Αυτή η διαδικασία υποστηρίζεται από το φυσικό μας ένστικτο να φτιάχνουμε και να ακολουθούμε κανόνες. Όταν βλέπουμε

83. Στο ίδιο, μέρος III, κεφ. II.

84. Στο ίδιο, μέρος III, κεφ. III, σελ. 136-7, παρ. 4.

85. Στο ίδιο, μέρος III, κεφ. III.

ανθρώπους να συμπεριφέρονται άσχημα, λέει ο Σμιθ, ο εσωτερικός μας δικαστής μας οδηγεί στην απόφαση να μην κάνουμε το ίδιο· και όταν οι άλλοι συμπεριφέρονται καλά, αποφασίζουμε να τους μιμηθούμε. Στη διαδικασία σχηματισμού τέτοιων κρίσεων επί αναρίθμητων πράξεων, διατυπώνουμε σταδιακά κανόνες διαγωγής.⁸⁶ Αυτό σημαίνει ότι δεν χρειάζεται έτσι να εξετάζουμε κάθε νέα κατάσταση από την αρχή: έχουμε πλέον ηθικά κριτήρια για την καθοδήγησή μας. Τα κριτήρια αυτά γεννούν μια «αίσθηση του καθήκοντος» η οποία μας βοηθά να παραμένουμε πιστοί στις αρχές της δικαιοσύνης, της εντιμότητας και της ευγένειας, όπως και αν νιώθουμε εκείνη τη στιγμή.

Αυτή η σταθερότητα είναι ωφέλιμη για την κοινωνική τάξη. Ακολουθώντας τη συνείδησή μας καταλήγουμε, βέβαια αλλά απρόθετα, να προάγουμε την ευτυχία της ανθρωπότητας.⁸⁷ Οι άνθρωποι νόμοι, με τις ανταμοιβές και τις τιμωρίες τους, μπορεί να στοχεύουν στα ίδια αποτελέσματα, αλλά δεν μπορούν ποτέ να είναι τόσο συνεπείς, άμεσοι και αποτελεσματικοί όσο η ηθική μας συνείδηση και οι κανόνες ηθικής που μηχανεύεται η φύση.

Ο Σμιθ αναγνωρίζει ότι οι ηθικοί κανόνες ποικίλουν από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή. Όπως ακριβώς διαφορετικές κουλτούρες έχουν διαφορετικές ιδέες για την ομορφιά, ανάλογα με το τι τους είναι οικείο, έχουν επίσης διαφορετικές ιδέες για την «ομορφιά της διαγωγής».⁸⁸ Για παράδειγμα, υπάρχουν διαφορετικά έθιμα γάμου και διαφορετικές νόρμες σεξουαλικής συμπεριφοράς, καθώς και διαφορετικά πρότυπα φιλοξενίας ή ευγένειας. Αλλά τέτοιες διαφορές στις μόδες ή στα έθιμα είναι αναπόφευκτα αμελητέες, επιμένει. Αν οι θεμελιώδεις αρχές της φύσης δεν συνεχίζουν να τηρούνται, η κοινωνία δεν μπορεί να επιβιώσει.

Στάσεις έναντι του πλούτου

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει τις ηθικές μας κρίσεις, και καθόλου προς το καλό, είναι ο πλούτος. Οι εκτε-

86. Στο ίδιο, μέρος III, κεφ. IV, σελ. 159, παρ. s 7-8

87. Στο ίδιο, μέρος III, κεφ. V.

88. Στο ίδιο, μέρος V, κεφ. I, και κεφ. II, σελ. 200, παρ. 1.

νείς στοχασμοί του Σμιθ σε αυτό το θέμα πρέπει να είναι ένα σοκ για αφελείς επικριτές οι οποίοι (ακολουθώντας τον Καρλ Μαρξ) τον φαντάζονται ως υπέρμαχο της υλικής πλεονεξίας.

Οι υλικές ανέσεις που μπορεί να αγοράσει το χρήμα είναι στην πραγματικότητα χωρίς ιδιαίτερη σημασία, επιμένει. Ένα φινό πανωφόρι δεν μας προφυλάσσει περισσότερο από την κακοκαιρία από ένα τραχύ· ένας πλούσιος δεν μπορεί να φάει περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον άνθρωπο· και ένας εργάτης σε μια ταπεινή αγροικία μάλλον κοιμάται πιο βαθιά από έναν μονάρχη σε ένα μεγάλο παλάτι. Ο πλούτος δεν μπορεί να μας γλυτώσει από τον φόβο, τη θλίψη ή τον θάνατο.

Ωστόσο, εξακολουθούμε να πιστεύουμε ότι το χρήμα μπορεί να αγοράσει την ευτυχία και ότι οι πλούσιοι και διάσημοι πρέπει να είναι ευτυχισμένοι. Πράγματι, η καλή τους τύχη μας προκαλεί μια ευχαρίστηση που οφείλεται στην ενσυναίσθηση, ενώ οι ζωές και οι υποθέσεις τους αιχμαλωτίζουν το ενδιαφέρον μας. Φυσικά, είναι πολύ ευχάριστο να βρίσκεται κανείς στο επίκεντρο του δημόσιου ενδιαφέροντος. Έτσι, το κυριότερο όφελος του πλούτου για τους κατόχους του δεν είναι οι ασήμαντες ανέσεις που μπορεί να αγοράσει, αλλά το κολακευτικό ενδιαφέρον που γεννά.

Αλλά αυτό είναι ματαιοδοξία, γιατί το ενδιαφέρον του κοινού εξαρτάται περισσότερο από τον πλούτο και την κοινωνική θέση, παρά από την αξία εκείνου που τα διαθέτει. Ακόμα και άνθρωποι που δεν έχουν τίποτα να κερδίσουν τείνουν να παραβλέπουν την «αμαρτία και την απονομία» των πλούσιων και να τους κολακεύουν πέρα από ό,τι αξίζουν. Ως αποτέλεσμα, εκείνοι που διαθέτουν πλούτο ή υψηλή κοινωνική θέση φτάνουν να πιστεύουν ότι όντως αξίζουν όλους αυτούς τους ψευδείς επαίνους, ακόμα και αν δεν αξίζουν πραγματικά κανέναν.

Αυτοβελτίωση

Παρ' όλα αυτά, το κυνήγι του πλούτου φέρνει άλλα οφέλη.⁸⁹ Όταν οι άνθρωποι βλέπουν τα μεγάλα σπίτια και τις φίνες άμαξες των πλούσιων, ζηλεύουν αυτή τη ζωή των υποτιθέμενων

89. Στο ίδιο, μέρος IV, κεφ. I.

ευκολιών και ανέσεων. Παραδόξως, λέει ο Σμιθ, αφοσιώνονται σε μια ζωή κακουχιών και σκληρής δουλειάς για να πετύχουν το ίδιο. Με αυτό τον τρόπο, οι υποτιθέμενες απολαύσεις του πλούτου-αν και είναι στην πραγματικότητα μια ψευδαίσθησής μας οδηγούν να κάνουμε τεράστιες προσπάθειες στον φυσικό μας κόσμο και οδηγούν επίσης σε τεράστιες βελτιώσεις στη διανοητική και καλλιτεχνική μας ζωή:

Αυτή η αυταπάτη είναι που αφυπνίζει και κρατά διαρκώς ενεργή την εργατικότητα των ανθρώπων. Αυτή ήταν που πρώτη τους παρακίνησε να καλλιεργήσουν τη γη, να χτίσουν σπίτια, να ιδρύσουν πόλεις και πολιτείες, να επινοήσουν και να βελτιώσουν όλες τις επιστήμες και τις τέχνες οι οποίες εξευγενίζουν και ομορφαίνουν την ανθρώπινη ζωή και οι οποίες έχουν αλλάξει τελείως ολόκληρο το πρόσωπο του πλανήτη, έχουν μετατρέψει τα άγρια δάση της φύσης σε ευχάριστες και γόνιμες πεδιάδες και έχουν κάνει τον ανεξερεύνητο και έρημο ωκεανό μια νέα πηγή μέσων επιβίωσης, αλλά και μεγάλη οδό επικοινωνίας με τα διαφορετικά έθνη του κόσμου.⁹⁰

Οι πλούσιοι, ωστόσο, καταναλώνουν μόνο λίγο περισσότερο από τους φτωχούς· απλά διαλέγουν πράγματα που είναι πιο πολύτιμα, ή πιο ευχάριστα, ή πιο εκλεπτυσμένα. Και παρέχοντας απασχόληση σε όλους εκείνους που τους υπηρετούν, ή που η εργασία τους είναι απαραίτητη για να φτιαχτούν όλα τα φίνα στολίδια τους, ο πλούτος που έχουν αποκτήσει εξαπλώνεται σε όλη την κοινότητα. Πράγματι, «καθοδηγούνται από ένα αόρατο χέρι να κάνουν σχεδόν την ίδια κατανομή των αναγκαίων της ζωής η οποία θα είχε γίνει αν όλη η γη είχε μοιραστεί σε ίσα μερίδια στους κατοίκους της».⁹¹

Περί αρετής

Έχοντας διακριβώσει τις απαρχές και τη φύση της ηθικής, ο Σμιθ τελειώνει τη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* προσδιορίζοντας

90. Στο ίδιο, μέρος III, κεφ. IV, σελ. 159, παρ. s 7-8

91. Στο ίδιο, μέρος III, κεφ. V.

τον χαρακτήρα του πραγματικά ενάρτετου ανθρώπου. Ένας τέτοιος άνθρωπος, υποδεικνύει, θα ενσάρκωνε τα χαρακτηριστικά της σωφροσύνης, της δικαιοσύνης και της αγαθοεργίας. Ένα τέταρτο χαρακτηριστικό, η αυτοκυριαρχία, είναι επίσης ουσιώδες, αν και δεν αποτελεί πάντα μια δύναμη για το καλό.

Η σωφροσύνη προσανατολίζεται στην φροντίδα του ατόμου. Μετριάζει τις υπερβολές του και είναι ως τέτοια σημαντική για την κοινωνία. Είναι σεβαστή, αν και όχι ιδιαίτερα αγαπητή.⁹² Η δικαιοσύνη προσανατολίζεται στον περιορισμό της βλάβης που κάνουμε στους άλλους. Είναι ουσιώδης για τη συνέχιση της κοινωνικής ζωής. Η αγαθοεργία βελτιώνει την κοινωνική ζωή παρακινώντας μας να προάγουμε την ευτυχία των άλλων. Δεν μπορεί να απαιτηθεί από κανέναν, αλλά εκτιμάται πάντοτε. Και η αυτοκυριαρχία μετριάζει τα πάθη μας. (Ο φόβος μπορεί να χαλιναγωγήσει τον θυμό μας, αλλά ο θυμός απλά αναδύεται εκ νέου όταν είμαστε ξανά ασφαλείς. Αλλά όταν μετριάζουμε μέσω της αυτοκυριαρχίας τον θυμό μας για να μπορούμε να μοιραζόμαστε τα αισθήματά μας με τους άλλους, ο θυμός μας ελαττώνεται πραγματικά⁹³.)

Έχουμε μια φυσική τάση να νοιαζόμαστε περισσότερο για τον εαυτό μας, μετά για την οικογένειά μας, και μόνο μετά για τους φίλους και τους ανθρώπους που βρίσκονται πιο μακριά μας.⁹⁴ Τείνουμε να ενδιαφερόμαστε περισσότερο για τη χώρα μας από ό,τι για άλλες χώρες.⁹⁵ Αλλά η αληθινή αγαθή προαίρεση, λέει ο Σμιθ, δεν γνωρίζει κανένα σύνορο. Εφόσον η ανθρωπότητα είναι πιο σημαντική από οποιοδήποτε άτομο, ένας αληθινά ενάρτετος άνθρωπος θα έπρεπε να είναι πρόθυμος να κάνει προσωπικές θυσίες «για το γενικό καλό του σύμπαντος».⁹⁶

Η συγκρότηση μιας ενάρτητης κοινωνίας

Η φύση όντως παρακινεί τα άτομα να προβαίνουν σε πράξεις αυτοθυσίας, και θαυμάζουμε την αυτοκυριαρχία που τους επι-

92. Στο ίδιο, μέρος VI, τμήμα I, κεφ. I.

93. Στο ίδιο, μέρος VI, Conclusion, σελ. 263, παρ. 3.

94. Στο ίδιο, μέρος VI, τμήμα I, κεφ. I.

95. Στο ίδιο, μέρος VI, τμήμα I, κεφ. II.

96. Στο ίδιο, μέρος VI, τμήμα III, κεφ. III, σελ. 235, παρ. 3.

τρέπει να το κάνουν. Αλλά οι άνθρωποι μπορεί να θυσιάζουν τον εαυτό τους τόσο για κακούς, όσο και για καλούς σκοπούς. Η αυτοκυριαρχία του ήρωα μπορεί να μεταμορφωθεί στη χαλύβδινη αποφασιστικότητα του ζηλωτή.

Η αγάπη για την ανθρωπότητα δεν είναι το ίδιο με την αγάπη για το κράτος μας.⁹⁷ Η τελευταία περιλαμβάνει τον σεβασμό και την εκτίμηση για το σύνταγμα και την οργάνωση της χώρας, καθώς και την επιθυμία να είναι ευτυχείς οι συμπολίτες μας. Αυτά τα δύο συνήθως ταυτίζονται. Σε εποχές πολιτικής αναταραχής, όμως, μπορεί να συγκρουστούν.

Σε τέτοιες περιστάσεις, οι πολιτικοί μπορεί να προσφύγουν σε προτάσεις για σαρωτικά σχέδια αναμόρφωσης. Μπορεί να προτείνουν την ανατροπή υφιστάμενων θεσμών, λείει ο Σμιθ, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα οφέλη που είχαν αποφέρει αυτοί οι παλιοί θεσμοί. Μπορεί να προτείνουν στη θέση τους μια «ορθολογική» εναλλακτική. Αλλά μια τέτοια πρόταση αντίκειται στην ανθρώπινη φύση:

Ο άνθρωπος του συστήματος...τείνει να είναι πολύ σοφός στην έπαρσή του· και είναι συχνά τόσο ερωτευμένος με την υποτιθέμενη ομορφιά του δικού του ιδεώδους σχεδίου διακυβέρνησης, ώστε δεν μπορεί να ανεχτεί την παραμικρή απόκλιση από οποιοδήποτε μέρος του...Δείχνει να φαντάζεται ότι μπορεί να διατάσσει τα διαφορετικά μέλη μιας μεγάλης κοινωνίας με την ίδια ευκολία με την οποία το χέρι διατάσσει τα διαφορετικά πιόνια σε μια σκακιέρα. Δεν σκέφτεται ότι στη μεγάλη σκακιέρα της ανθρώπινης κοινωνίας κάθε μεμονωμένο πιόνι έχει μια δική του αρχή κίνησης, εντελώς διαφορετική από εκείνη που θα επέλεγε ενδεχομένως να του εντυπώσει η νομοθετική εξουσία.⁹⁸

Η ελευθερία και η φύση αποτελούν πιο σίγουρο οδηγό για τη δημιουργία μιας αρμονικής, λειτουργικής κοινωνίας από την επιρμένη λογική ζηλωτών και οραματιστών.

97. Στο ίδιο, μέρος VI, τμήμα II, κεφ. II, σελ. 229, παρ. 4.

98. Στο ίδιο, μέρος VI, τμήμα II, κεφ. II, σελ. 233-4, παρ. 17.

5. ΟΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΤΟΥ ΣΜΙΘ ΚΑΙ ΆΛΛΑ ΕΡΓΑ

Ο ΣΜΙΘ είχε δώσει εντολή να καούν τα περισσότερα από τα αδημοσίευτα γραπτά του μετά τον θάνατό του (αρκετά συνηθισμένη παράκληση εκείνη την εποχή, όταν οι συγγραφείς ήθελαν να κρίνονται από το ολοκληρωμένο έργο τους και όχι από τις πρόχειρες σημειώσεις τους). Έτσι, πέρα από τον *Πλούτο των Εθνών* και τη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, μικρό μέρος του γραπτού του έργου σώζεται. Εκείνο που σώζεται, ωστόσο, δείχνει το τεράστιο εύρος των γνώσεων και των ενδιαφερόντων του Σμιθ: μια κριτική για το Λεξικό του Σάμιουελ Τζόνσον, άρθρα για τις διανοητικές τάσεις στην Ευρώπη και για την καταγωγή των γλωσσών, δοκίμια για τις τέχνες που καλύπτουν τη ζωγραφική, το θέατρο, τη μουσική και το χορό, παρατηρήσεις για την αγγλική και την ιταλική ποίηση, άρθρα για την ιστορία της αρχαίας φυσικής και φιλοσοφίας, καθώς και μια διατριβή 70 σελίδων για την Ιστορία της Αστρονομίας.

Ευτυχώς, έχουμε επίσης κάποιες από τις σημειώσεις των φοιτητών του από τις Διαλέξεις για τη Ρητορική και τα *Καλά Γράμματα* [Lectures on Rhetoric and Belles Lettres] και από τις *Διαλέξεις για τη Νομική Επιστήμη* [Lectures on Jurisprudence].

Αν και δεν πρόκειται για τα γραπτά λόγια του Σμιθ, μας προσφέρουν πολύτιμες διεισδυτικές ματιές στη διανοητική του εξέλιξη στη Γλασκώβη, ενώ πολλές παράγραφοι επανεμφανίζονται στον *Πλούτο των Εθνών*.

Το ενοποιητικό θέμα

Παρά τη μεγάλη ποικιλία των αντικειμένων που καλύπτει ο Σμιθ στις διαλέξεις και στα γραπτά του, όλα αποκαλύπτουν κάτι σημαντικό για την προσέγγισή του. Ο Σμιθ δεν είναι τόσο οικονομολόγος, φιλόσοφος της ηθικής, ιστορικός, ή γραμματικολόγος, όσο κοινωνικός ψυχολόγος. Επιθυμεί να γνωρίσει πώς το ανθρώπινο μυαλό αντιμετωπίζει τον κόσμο και τους άλλους ανθρώπους, και πώς δημιουργεί σπουδαία πράγματα από αυτές τις σχέσεις. Η επιστήμη, για εκείνον, αφορά λιγότερο την πραγματικότητα και περισσότερο τον τρόπο με τον οποίο τα ανθρώπινα μυαλά την αναλύουν και τη διατάσσουν για τον εαυτό τους. Η γλώσσα, η ηθική και τα οικονομικά αποτελούν, στο σύνολό τους, χρήσιμες κοινωνικές δομές οι οποίες αναδύονται, με κάποιον τρόπο, από τη συνάντηση των μυαλών. Ο νόμος και η δικαιοσύνη αφορούν το πώς διασφαλίζουν οι άνθρωποι την ειρηνική τους συνύπαρξη.

Οι εξηγήσεις του είναι ό,τι θα λέγαμε σήμερα εξελικτικές. Η φύση μάς έχει προικίσει με κάποιες τάσεις οι οποίες συνωμοτούν, με κάποιον τρόπο, για να κάνουν αυτούς τους ευρύτερους κοινωνικούς θεσμούς να λειτουργούν για το γενικό όφελος. Μπορεί να μην γνωρίζουμε πώς οι ιδιωτικές μας προσπάθειες να διαπραγματευτούμε, να επικοινωνήσουμε ή να τα πάμε καλά με τους άλλους δημιουργούν ένα ωφέλιμο σύστημα οικονομικών, γλώσσας, ή δικαιοσύνης, αλλά το κάνουν. Πράγματι, αν δεν το έκαναν, αν ήταν καταστροφικές, η κοινωνία δεν θα επιβίωνε. Το πρόβλημα που ο Σμιθ προσπαθεί να επιλύσει είναι το πώς αυτές οι ατομικές πράξεις σχετίζονται με το όλον.

Ο Σμιθ για τη φιλοσοφία της επιστήμης

Η Ιστορία της Αστρονομίας έχει, επομένως, έναν βαθύτερο σκοπό από το να πει την ιστορία της παρατήρησης των άστρων, όπως δείχνει και ο πλήρης τίτλος της, Οι Αρχές οι Οποίες Οδηγούν και Κατευθύνουν τις Φιλοσοφικές Έρευνες· με Παράδειγματα από την *Ιστορία της Αστρονομίας* [*The Principles Which Lead and Direct Philosophical Enquiries; Illustrated by the History of Astronomy*]. Το έργο αφορά στην πραγματικότητα το

ανθρώπινο μυαλό και τον τρόπο με τον οποίο αναλύουμε, κατηγοριοποιούμε και κατανοούμε τον κόσμο. Ξεκινά με το ερώτημα τι μας οδηγεί στη διατύπωση επιστημονικών θεωριών, δείχνει πώς προτείνονται, ελέγχονται και αντικαθίστανται οι θεωρίες, και διερευνά κατόπιν τι είναι εκείνο που καθιστά «καλή» μια θεωρία, χρησιμοποιώντας το έργο του Ισαάκ Νεύτωνα ως παράδειγμα. Όλο το έργο είναι απροσδόκητα σύγχρονο, καθώς βλέπει την επιστήμη σαν μια προσπάθεια μοντελοποίησης του κόσμου η οποία αφορά όχι την «πραγματικότητα», αλλά την ανθρώπινη ψυχολογία και ερμηνεία.

Η δυσφορία του αγνώστου

Ο Σμιθ παρατηρεί ότι θεωρούμε τα οικεία πράγματα δεδομένα, χωρίς να τα σκεφτόμαστε. Αλλά όταν εμφανίζονται καινούρια πράγματα, εκπλησσόμαστε.⁹⁹ Η εμφάνισή τους μας γεμίζει με απορία για το πώς ταιριάζουν στον κόσμο μας.¹⁰⁰ Το αίσθημα ότι κάτι δεν ταιριάζει είναι άβολο. Αλλά η λογική και η φαντασία μας, καθώς και οι ικανότητές μας για αφαίρεση και ταξινόμηση, μας βοηθούν να τοποθετήσουμε το νέο φαινόμενο σε κάποιο πλαίσιο.

Για παράδειγμα, εκπλησσόμαστε όταν βλέπουμε ένα κομμάτι σιδήρου να έλκεται από έναν μαγνήτη. Αλλά η φαντασία μας υποδεικνύει ότι υπάρχει κάποια δύναμη η οποία στροβιλίζεται γύρω από τον μαγνήτη, και αυτό μας βοηθά να εξηγήσουμε την κίνηση. Η εξήγησή μας είναι μια ακατέργαστη θεωρία, αλλά ο Σμιθ θέλει να δείξει πώς τέτοιες θεωρίες προτείνονται, ελέγχονται και βελτιώνονται.

Εικασίες και καταρρίψεις

Αυτό το δείχνει χρησιμοποιώντας την ιστορία της αστρονομίας ως παράδειγμα.¹⁰¹ Για τους αρχαίους αστρονόμους, η «έκπληξη» που απαιτούσε εξήγηση ήταν η κίνηση του ήλιου,

99. *The History of Astronomy*, τμήμα I

100. Στο ίδιο, τμήμα II.

101. Στο ίδιο, τμήμα IV.

της σελήνης και των άστρων. Μια πρόταση ήταν ότι ο ουρανός είναι μια θολωτή οροφή στην οποία είναι προσκολλημένα τα ουράνια σώματα και η οποία κινείται καθημερινά από την ανατολή στη δύση. Δυστυχώς, η προτεινόμενη θεωρία δεν εξηγούσε την άστατη κίνηση των πλανητών. Έτσι, κάποιον τόλμησαν να προτείνουν μια πιο εξελιγμένη θεωρία: στην πραγματικότητα υπάρχει ένας αριθμός σφαιρών, με τη μία να κινείται κανονικά από την ανατολή στη δύση και τις άλλες (που έφεραν τους πλανήτες) να κινούνται πιο άστατα. Αλλά και αυτή η άστατη κίνηση απαιτούσε κάποια εξήγηση. Έτσι, ολοένα και περισσότερες σφαίρες προϋποθέτονταν, με τη μια να περιστρέφεται μέσα στην άλλη σε διαφορετικές διευθύνσεις, ώσπου έφτασαν στον συνολικό αριθμό των 72. Το πρόβλημα όμως ήταν ότι: «Αυτό το σύστημα είχε γίνει μια εξίσου δαιδαλώδης και περίπλοκη με τα ίδια τα φαινόμενα για τα οποία είχε επινοηθεί ώστε να τα καταστήσει ομοιόμορφα και συνεκτικά».¹⁰²

Οι κατοπινοί αστρονόμοι αναζήτησαν απλούστερες εξηγήσεις για τις κινήσεις των πλανητών. Ο Κοπέρνικος σκέφτηκε ένα σύστημα το οποίο έβαζε τον ήλιο, όχι τη γη, στο κέντρο των σφαιρών. Το σύστημα του Κοπέρνικου έκανε ευκολότερη την εξήγηση της άστατης κίνησης των πλανητών, αφού σύμφωνα με τη δική του ερμηνεία η γη βρισκόταν επίσης σε κίνηση. Αν και πολλοί σοκαρίστηκαν από την ιδέα ότι η γη δεν είναι το κέντρο του σύμπαντος, οι αστρονόμοι τη βρήκαν χρήσιμη, τουλάχιστον έως ότου πιο ακριβείς παρατηρήσεις αποκάλυψαν τις αδυναμίες της.

Αλλά ο Ισαάκ Νεύτωνας ήταν με τη σειρά του σε θέση να σκεφτεί μια απλή, γενική εξήγηση, όχι μόνο για το πώς, αλλά και για το γιατί οι πλανήτες κινούνται με τον τρόπο που παρατηρείται. Η κίνησή τους ήταν αποτέλεσμα της βαρύτητας. Λίγοι απλοί φυσικοί κανόνες θα εξηγούσαν τις ελλειπτικές τροχιές των πλανητών, αλλά και την εμφάνιση άλλων φαινομένων,

102. Στο ίδιο, τμήμα IV, 8, σελ. 59.

όπως των κομπτών, τα οποία δεν μπορούσαν να συμφιλωθούν με το κοπερνίκαιο σύστημα. Φαινόταν απλό, σχεδόν κομψό· και ταίριαζε με τα παρατηρούμενα γεγονότα.

Επιστήμη και ανθρώπινη κατανόηση

Για τον Σμιθ, λοιπόν, η επιστημονική μέθοδος είναι μια διαδικασία εξήγησης του σύμπαντος με τρόπους εύληπτους για το ανθρώπινο μυαλό, οι οποίοι ανάγουν τις πολυπλοκότητες του σύμπαντος σε απλές αρχές τις οποίες μπορούμε όντως να κατανοήσουμε. Μοντέλα του σύμπαντος προτείνονται, ελέγχονται, κρίνονται ανεπαρκή, τροποποιούνται, και όταν παραφορτώνονται ή έρχονται σε μεγάλη αντίθεση με την παρατήρηση, απορρίπτονται για πιο κομψές εξηγήσεις. Η άποψη του Σμιθ είναι αξιολογώτα σύγχρονη.

Βλέπουμε μια ορισμένη ομορφιά σε θεωρίες που ανάγουν ένα χάος διαφορετικών παρατηρήσεων σε «λίγες κοινές αρχές». Ο λόγος είναι ότι η επιστήμη είναι η δική μας νοητική οργάνωση. Για τον Σμιθ, όλα τα επιστημονικά μοντέλα-«όλα τα φιλοσοφικά συστήματα», με τα δικά του λόγια-«είναι απλές επινοήσεις της φαντασίας».¹⁰³

Η ψυχολογία της επικοινωνίας

Και στις Διαλέξεις για τη Ρητορική και τα Καλά Γράμματα η καρδιά του θέματος του Σμιθ είναι στην πραγματικότητα η ανθρώπινη ψυχολογία και η ανάπτυξη από αυτήν ενός καίριου κοινωνικού θεσμού, της επικοινωνίας. Για παράδειγμα, συμβουλεύει ο Σμιθ, αν το κοινό σου είναι φιλικό, παρουσίασε τους ολόκληρο το μήνυμά σου και εξήγησε το στη συνέχεια κομμάτι-κομμάτι. Αν αντιμετωπίζεις ένα εχθρικό κοινό, μην τους επιτεθείς αμέσως με τα διαφιλονικούμενα συμπεράσματά σου, αλλά οδήγησε τους σταδιακά σε αυτά.

Στις διαλέξεις, οι οποίες σώζονται μόνο υπό τη μορφή σημειώσεων των φοιτητών, καθώς και στο δοκίμιό του

103. Στο ίδιο, τμήμα IV, 76, σελ. 105 (δες επίσης τμήμα II, 12, σελ. 46).

Σκέψεις Αναφορικά με τον Αρχικό Σχηματισμό των Γλωσσών [Considerations Concerning the First Formation of Languages], ο Σμιθ επιδιώκει να κατανοήσει τη γλώσσα διερευνώντας το πώς αναδύθηκε. Εφόσον δεν υπάρχει γραπτό ιστορικό, η ιστορία του Σμιθ αποτελείται αναγκαστικά από εικασίες, ενώ τα παραδείγματά του περιορίζονται σε λίγες αρχαίες και νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες. Αλλά η εξήγησή του είναι εξελικτική: η γλώσσα αναπτύσσεται, πιστεύει, καθώς αναπτύσσεται η ανθρώπινη κοινωνία, και αποτελεί εργαλείο αυτής της ανάπτυξης.

Επικοινωνία και ανθρώπινη φύση

Επειδή η γλώσσα είναι προϊόν του ανθρώπινου μυαλού, υποστηρίζει, μας λέει κάτι για την ίδια μας τη φύση. Ας εξετάσουμε, για παράδειγμα, τις ικανότητές μας για κατηγοριοποίηση, τις οποίες ήδη παρατηρήσαμε στην Ιστορία της Αστρονομίας. Ο Σμιθ εικάζει ότι οι πρώτοι άνθρωποι μπορεί να έδιναν διαφορετικά ονόματα στο κάθε τι. Ένα τέτοιο σύστημα θα κατέληγε να γίνει εξαιρετικά δύσχρηστο, αλλά μας σώζει, ευτυχώς, η αφαιρετική δύναμη του ανθρώπινου μυαλού. Έχουμε την ικανότητα να εντοπίζουμε κοινά χαρακτηριστικά σε διαφορετικά πράγματα και να χρησιμοποιούμε έτσι μια κοινή λέξη για ολόκληρες κλάσεις πραγμάτων, όπως τα δέντρα, για παράδειγμα. Μπορούμε επίσης να ορίζουμε ιδιότητες όπως το χρώμα-το πράσινο δέντρο-ή σχέσεις-το δέντρο πάνω από τη σπυλιά.¹⁰⁴ Τέτοιες τεχνικές, οι οποίες είναι ουσιώδεις για την επιστημονική μέθοδο, δεν είναι λιγότερο πολύτιμες για την κατανόηση της καθημερινής ζωής.

Η αποφασιστικότητα του Σμιθ να χρησιμοποιεί τεχνικές εγκληματολογικής έρευνας ενοποιεί όλες του τις έρευνες, από τον *Πλούτο των Εθνών* μέχρι τις *Διαλέξεις για τα Ρητορική και τα Καλά Γράμματα*. Στον πρώτο, επιδιώκει να αναγνωρίσει τα ανθρώπινα κίνητρα που κινούν την παραγωγή και τη συναλλαγή

104. *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, Διάλεξη 3, v.19-v.24, σελ. 10-11, και *Considerations Concerning the First Formation of Languages*, 12, σελ. 209.

και να τις αναλύσει στα συστατικά τους μέρη. Στις δεύτερο, να ανακαλύψει την ψυχολογία πίσω από την επικοινωνία και να αναλύσει τη δομή και το ύφος της.

Η επιστήμη της επικοινωνίας

Το ύφος, στην πραγματικότητα, συγκεντρώνει μεγάλο μέρος της προσοχής του Σμιθ. Το καλό ύφος, επιμένει, είναι συνοπτικό, κατάλληλο και ακριβές.¹⁰⁵ Πρέπει να μεταδίδει το πάθος του ομιλητή ή του συγγραφέα. Πρέπει να είναι νοικοκυρεμένο, σαφές και απλό. Οι σύντομες προτάσεις βοηθούν την κατανόηση.¹⁰⁶ Και (για μια ιδέα θεμελιώδης για τη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*) η γλώσσα πρέπει να επικαλείται την ενσυναίσθηση του ακροατή και να εκμαιεύει την αποδοχή.

Επειδή η επικοινωνία είναι ζήτημα ψυχολογίας, ο Σμιθ επιμένει ότι διαφορετικά επιχειρήματα απαιτούν διαφορετικές τεχνικές. Εξετάζει διάφορα από αυτά, από αφηγηματικούς λόγους που απαιτούν μια αντικειμενική παρουσίαση, ως διδακτικά επιχειρήματα που πρέπει να εξηγούν αιτίες και αποτελέσματα, ως διάφορα είδη ρητορικής παρουσίασης που πρέπει να αγγίζουν τα αισθήματα. Τα παραδείγματά του δείχνουν μια ασυνήθιστη εξοικείωση με τους αρχαίους συγγραφείς και ιστορικούς.

Το κλειδί, ωστόσο, είναι ότι για να επικοινωνεί κανείς με τους ανθρώπους πρέπει πρώτα να τους κατανοεί. Τα ανθρώπινα όντα έχουν από τη φύση τους μια εξαιρετική ικανότητα ενσυναίσθησης, η οποία έχει επιτρέψει στη γλώσσα να αναπτυχθεί από τις πρωιμότερες και πιο πρωτόγονες απόπειρες επικοινωνίας σε έναν σύνθετο και εξαιρετικά ευεργετικό κοινωνικό θεσμό.

Ο Σμιθ για το κράτος και τη δημόσια πολιτική

Οι Διαλέξεις για τη Νομική Επιστήμη του Σμιθ επίσης σώζονται μόνο υπό τη μορφή σημειώσεων των φοιτητών.¹⁰⁷ Με τον όρο «νομική επιστήμη», μας λέει, εννοεί «τη θεωρία των

105. *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, Διάλεξη 5, ν.53, σελ. 23.

106. Στο ίδιο, Διάλεξη 6

107. Η *The Glasgow Edition* περιλαμβάνει δύο εκδοχές, μια αναφορά που καλύπτει την περίοδο 1762-3 και μια άλλη που χρονολογείται το 1766.

γενικών αρχών του δικαίου και της διακυβέρνησης»¹⁰⁸ ή «των κανόνων με τους οποίους πρέπει να ασκείται η πολιτική εξουσία».¹⁰⁹ Για ακόμα μια φορά, μπορούμε να δούμε τις διαλέξεις ως μια άσκηση στην κοινωνική ψυχολογία, ως μια προσπάθεια να ανιχνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο η ανθρώπινη διάδραση υπήρξε η αιτία για να οικοδομήσουμε νομοθεσίες και κρατικούς θεσμούς.

Το αρχικό τμήμα έχει τον τίτλο δικαιοσύνη, αλλά καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, συμπεριλαμβανομένων της φύσης και της ανάπτυξης του κράτους, των συνταγμάτων, του εθνικού δικαίου, της δουλείας, των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, των δικαστηρίων και της ποινικής δικαιοσύνης. Το άλλο κύριο τμήμα, περί πολιτικής, περιλαμβάνει αρκετές από τις σκέψεις του Σμιθ για τις τιμές, το εμπόριο και τον καταμερισμό της εργασίας, οι οποίες θα διαμόρφωναν τον *Πλούτο των Εθνών* περισσότερο από μια δεκαετία αργότερα.

Δικαιοσύνη, κράτος και νόμος

Για ακόμα μια φορά, ο Σμιθ υιοθετεί μια εξελικτική άποψη. Καθώς η εποχή των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών έδωσε τη θέση της στην εποχή των νομαδικών ποιμένων και κατόπιν στην τοπικά σταθερή γεωργία και στην εποχή του εμπορίου, διαφορετικά νομικά συστήματα και συστήματα διακυβέρνησης ήταν αναγκαία για να υποστηρίξουν αυτές τις μορφές οικονομικής οργάνωσης. (Έναν αιώνα αργότερα ο Καρλ Μαρξ θα συμφωνούσε: οι σχέσεις παραγωγής διαμορφώνουν τις κοινωνικές σχέσεις.)¹¹⁰

Το κράτος, όπως θα το ανέπτυξε λεπτομερέστερα ο Σμιθ στον *Πλούτο των Εθνών*, δημιουργήθηκε για να υπερασπιστεί την ιδιοκτησία, η οποία είχε αποκτήσει σημασία στις εποχές των ποιμένων και των γεωργών. Η προφανής χρησιμότητα αυτού του τρόπου οργάνωσης ενισχύθηκε, λέει, από τη φυσι-

108. *Lectures on Jurisprudence*, Αναφορά του 1766, σελ. 398.

109. Το ίδιο, Αναφορά του 1762-3, Διάλεξη της 24 Δεκεμβρίου του 1762.

110. Καρλ Μαρξ, *Η Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, κεφ. 2, Δεύτερη Παρατήρηση.

κή τάση των ανθρώπων να σέβονται την εξουσία. Αλλά ήταν η οικονομία της αγοράς εκείνη που οδήγησε στη δημοκρατία. Παλαιότερα, όλη η εξουσία προερχόταν από τον τοπικό αρχηγό. Στη συναλλακτική οικονομία οι παραγωγοί έπρεπε, αντί εκείνου, να δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στους αναρίθμητους απλούς ανθρώπους που ήταν οι πελάτες τους. Έτσι φύτεψαν οι σπόροι της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης.

Εργασία και συναλλαγή

Άλλα αποσπάσματα επίσης δείχνουν ότι ο Σμιθ κυοφορούσε τον *Πλούτο των Εθνών* ακόμα και στα μέσα της δεκαετίας του 1760. «Ο καταμερισμός της εργασίας», λέει, «είναι εκείνος που αυξάνει την ευμάρεια μιας χώρας». Βρίσκουμε και εδώ το παράδειγμα του εργοστάσιου καρφίτσας¹¹¹ και την παραγωγή του μάλλινου πανωφοριού, η οποία περιλαμβάνει τη συνεργασία χιλιάδων ατόμων και πολλαπλασιάζει την απασχόληση στην κοινωνία. Και ο Σμιθ μας λέει ότι: «Όταν ζητάς μπύρα ή βοδινό κρέας από έναν ζυθοποιό ή έναν χασάπη δεν του εξηγείς πόσο τα έχεις ανάγκη, αλλά πόσο θα ήταν στο [δικό του] συμφέρον να σου επιτρέψει να τα έχεις για μια ορισμένη τιμή. Δεν απευθύνεσαι στην ανθρωπιά του, αλλά στην αγάπη του για τον εαυτό του».¹¹² (Ίσως ο φοιτητής να μην είχε απλά καταφέρει να συλλάβει την ποίηση στα λόγια του ίδιου του Σμιθ.)

Παρομοίως, βρίσκουμε τον Σμιθ να επιτίθεται στην μερκαντιλιστική άποψη ότι ο πλούτος είναι το χρήμα και ότι πρέπει να περιορίζουμε τις εισαγωγές για να τον διατηρούμε. Μέσω του άτακτου βίου, παρατηρεί, ένας άσωτος πλούσιος μπορεί να κατασπαταλήσει κεφάλαιο. Αυτή η κατασπατάληση υπονομεύει την παραγωγή και την ευημερία, παρ' όλο που κανένα νόμισμα δεν έχει βγει από την κυκλοφορία. Είναι σαφές ότι πλούτος και χρήμα δεν είναι το ίδιο πράγμα.

Πέραν του να προβάρουν τον *Πλούτο των Εθνών*, οι διαλέξεις αναπτύσσουν τις οικονομικές ιδέες που περιέχονται στη *Θεω-*

111. *Lectures on Jurisprudence*, Αναφορά του 1762-3, Διάλεξη της 29ης Μαρτίου του 1763, σελ. 341-2.

112. Στο ίδιο, Αναφορά του 1762-3, Διάλεξη της 29ης Μαρτίου του 1763, σελ. 348.

ρία των Ηθικών Συναισθημάτων. Ο Σμιθ επιμένει ότι η κινητήρια δύναμη της υλικής μας προόδου δεν είναι οι ανάγκες μας, αλλά οι επιθυμίες μας, λέγοντάς μας ότι: «Τόσο λεπτά είναι τα γούστα του ανθρώπου και μόνο, ώστε κανένα αντικείμενο δεν παράγεται κατά την αρέσκειά του».¹¹³ Η οικονομική πρόοδος δεν σταματά άπαξ και τραφούμε, ντυθούμε και στεγαστούμε. Η επιδίωξή μας για βελτίωση δεν σταματά ποτέ, ούτε η πρόοδος στα προϊόντα, στη βιομηχανία, στην επιστήμη και στις τέχνες που απορρέει από εκείνη.

Ανίκανη κυβέρνηση

Αν η παραγωγή, η συναλλαγή και η συσσώρευση κεφαλαίου είναι ο δρόμος για τη υλική πρόοδο, τι είναι εκείνο που την εμποδίζει; Πολύ συχνά, λέει ο Σμιθ, είναι μια ανίκανη κυβέρνηση. Η συσσώρευση κεφαλαίου παίρνει χρόνο. Αν οι άνθρωποι πιστεύουν ότι η κυβέρνηση δεν μπορεί να τους προστατέψει από την κλοπή και να τους αφήσει ελεύθερους να συναλλάσσονται, έχουν μικρό κίνητρο για να είναι εργατικοί και να αποταμιεύουν.

Οι Διαλέξεις για τη Νομική Επιστήμη δεν προορίζονταν ποτέ για δημοσίευση, και η επίθεση στον Σμιθ στην κυβερνητική ανικανότητα και παρέμβαση είναι εκεί λιγότερο συγκρατημένη από ό,τι στον *Πλούτο των Εθνών*. Αλλά έχει πολλούς από τους ίδιους στόχους. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται οι ανεπάρκειες στον νόμο περί συμβολαίων, το καθεστώς γαιοκτησίας και ο απαρχαιωμένος νόμος περί πρωτοτοκίας, οι κρατικές επιδοτήσεις, τα μονοπώλια και τα προνόμια που εκχωρούνταν στους παραγωγούς, οι μακρές περίοδοι μαθητείας, η δουλεία και άλλες ρυθμίσεις που εμπόδιζαν τους ανθρώπους να αλλάζουν δουλειές.

Οι δυσβάσταχτοι φόροι αποτελούν ένα ακόμα εμπόδιο. Στις διαλέξεις, ο Σμιθ έχει ήδη αρχίσει να σκέφτεται επάνω στην αποδοτικότητα των φόρων, προτιμώντας τους φόρους στη γη από τους φόρους στα αγαθά, επειδή οι πρώτοι είναι ευκολότερο να

113. Στο ίδιο, Αναφορά που χρονολογείται το 1766, σελ. 487.

συλλεχθούν. Και υπάρχει, πιστεύει, υπερβολικά πολύς κεντρικός σχεδιασμός από κυβερνήσεις και ισχυρούς γαιοκτήμονες. Οι άνθρωποι χρειάζονται τις αγορές και την ελευθερία να συναλλάσσονται, δεν χρειάζονται να τους κατευθύνουν από ψηλά.

Τέτοιες παρεμβάσεις μειώνουν αναπόφευκτα τη δημόσια ευημερία. Οι άνθρωποι συμμετέχουν σε εθελοντικές συναλλαγές γιατί και οι δύο πλευρές πιστεύουν ότι θα ωφεληθούν. Αυτή είναι η πηγή του ανθρώπινου πλούτου. «Όταν δυο άνθρωποι συναλλάσσονται», παρατηρεί, «το κάνουν αναπόφευκτα προς όφελος και των δύο». Και, λέει στους μερκαντιλιστές, «Η περίπτωση είναι ακριβώς η ίδια και μεταξύ δυο οποιονδήποτε κρατών».¹¹⁴

Ελευθερία και πρόοδος

Οι υποδείξει πολιτικής που κάνει είναι εξίσου στιβαρές:

*Από την εξέταση των παραπάνω παραγόντων προκύπτει ότι η Βρετανία θα έπρεπε να γίνει οπωσδήποτε ένα ελεύθερο λιμάνι, ότι το εξωτερικό εμπόριο δεν θα έπρεπε να διακόπτεται με κανέναν τρόπο, ότι αν ήταν δυνατό να καλυφθούν οι κρατικές δαπάνες με οποιαδήποτε άλλη μέθοδο όλοι οι δασμοί, τα τελωνεία και οι φόροι κατανάλωσης θα έπρεπε να καταργηθούν, και ότι το ελεύθερο εμπόριο και η ελευθερία των συναλλαγών θα έπρεπε να επιτρέπονται με όλα τα έθνη και για όλα τα πράγματα.*¹¹⁵

Και, βάσει της ίδιας λογικής, η «ελευθερία των συναλλαγών» θα έπρεπε να επιτρέπεται για όλα τα πράγματα και στο εσωτερικό όλων των εθνών.

Κάποιοι λόγιοι της εποχής του Σμιθ θεωρούσαν δεδομένο ότι η πρόοδος ήταν αναπόφευκτη. Εξάλλου, ο κόσμος τους σίγουρα προόδευε. Ο Σμιθ δεν είναι τόσο αισιόδοξος. Η πρόοδος προϋποθέτει και ένα πλαίσιο κανόνων, και ασφάλεια, και ελευθερία, και δικαιοσύνη. Διαφορετικά, οι άνθρωποι χάνουν το κίνητρό τους για να είναι εργατικοί. Το κράτος έχει αναμ-

114. Στο ίδιο, Αναφορά που χρονολογείται το 1766, σελ. 511. Ο Σμιθ επαναλαμβάνει την ίδια παρατήρηση στην Αναφορά του 1762-3, Διάλεξη της 13ης Απριλίου του 1763, σελ. 390.

115. Στο ίδιο, Αναφορά που χρονολογείται το 1766, σελ. 514.

φίβολα έναν ρόλο να παίζει για τη διατήρηση όλων των παραπάνω. Αλλά θα έπρεπε επίσης να μην μπαίνει στον δρόμο της διαδικασίας δημιουργίας πλούτου και να διασφαλίζει ότι δεν εκκωρείται στα οργανωμένα συμφέροντα η δύναμη να τη διαστρεβλώνουν. Άπαξ και αφεθεί έτσι ελεύθερη, η φυσική επιθυμία των ανθρώπων να βελτιώνουν την κατάστασή τους αποτελεί την ισχυρότερη κινητήρια δύναμη της προόδου.

Συμπέρασμα

Τα λιγότερο γνωστά γραπτά του Σμιθ μπορεί να αποτελέσουν πρόκληση για τον σύγχρονο αναγνώστη με το βάθος και μόνο των ακαδημαϊκών γνώσεων που περιέχουν. Στο ένα, ο Σμιθ μιλάει με γνώση και σε βάθος για διαφορετικά ιστορικά κοσμολογικά μοντέλα· στο άλλο, παραθέτει χωρία από διάφορους κλασικούς λόγιους για να δείξει πώς χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα σε ένα άλλο, συγκρίνει τους νομικούς θεσμούς ενός αριθμού χωρών, τόσο κοντινών όσο και μακρινών.

Αλλά πέραν του να καταδεικνύουν πόσο τέλεια κατείχε έναν αριθμό ακαδημαϊκών αντικειμένων, δείχνουν επίσης με σαφήνεια ότι ο Σμιθ ήταν ένας μελετητής της ανθρώπινης φύσης. Δεν υποστηρίζει ότι οι νόμοι, τα κράτη, η γλώσσα ή και η επιστήμη ακόμα είναι απλά κάτι «δοσμένο». Στην πραγματικότητα, όλα τους είναι δημιουργίες του ανθρώπινου μυαλού. Ωστόσο, αποτελούν πολύπλοκα συστήματα και όχι κατ' ανάγκην κάποια που έχουμε σχεδιάσει συνειδητά. Εκείνο που σαγννεύει τον μελετητή που στοχάζεται για το αόρατο χέρι είναι ακριβώς ο τρόπος με τον οποίο οι ατομικές μας πράξεις συνωμοτούν για να δημιουργήσουν αυτούς τους λειτουργικούς κοινωνικούς θεσμούς.

6. ΜΙΑ ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΑΟΡΑΤΟ ΧΕΡΙ

Ο ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ είναι γνωστός για την ιδέα του περί «αόρατου χεριού». Για τους περισσότερους, αυτό σημαίνει ότι οι πράξεις μας που αποσκοπούν στο ατομικό συμφέρον δημιουργούν κατά κάποιον τρόπο ένα γενικό κοινωνικό όφελος. Η σκληρή μας διαπραγμάτευση, για παράδειγμα, δημιουργεί ένα σύστημα αγοράς το οποίο κατανέμει τους πόρους με μεγάλη αποδοτικότητα.

Στην πραγματικότητα, εκτός από μια αναφορά στο «αόρατο χέρι του Δία» στην Ιστορία της Αστρονομίας, ο Σμιθ χρησιμοποιεί τη φράση μόλις δυο φορές σε ολόκληρο το έργο του και όχι πραγματικά με την κοινά υποτιθέμενη σημασία.

Οι πλούσιοι δημιουργούν εργασία για τους φτωχούς

Στη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, ο Σμιθ υποδεικνύει ότι το χέρι της «Θείας Πρόνοιας» εξισώνει τις οικονομικές ανταμοιβές. Οι πλούσιοι δεν μπορούν να φάνε περισσότερο από τους φτωχούς. Η μόνη χρήση τους για το μεγαλύτερο μέρος του φαγητού που παράγει η γη τους είναι να το ανταλλάσσουν με άλλους, με εκείνους που προσφέρουν τις πολυτέλειες, «τα μπιχλιμπίδια και τα στολίδια» που ζητούν οι πλούσιοι. Σκεπτόμενοι μόνο τον εαυτό τους, οι πλούσιοι παρέχουν απασχόληση σε χιλιάδες:

Οι πλούσιοι διαλέγουν από τον σωρό μόνο ό,τι είναι πολυτιμότερο και πιο ευχάριστο. Καταναλώνουν λίγο περισσότερο από τους φτωχούς, και παρά τον φυσικό τους

εγωισμό και τη φυσική τους πλεονεξία, παρ' όλο που σκέφτονται μόνο τη δική τους άνεση, παρ' όλο που ο μόνος σκοπός που προτείνουν για τους κόπους όλων των χιλιάδων που απασχολούν είναι η ικανοποίηση των δικών τους μάταιων και ακόρεστων επιθυμιών, μοιράζονται με τους φτωχούς το προϊόν όλων τους των προόδων. Ένα αόρατο χέρι τους οδηγεί να κάνουν την ίδια κατανομή των αναγκαίων της ζωής που θα είχε γίνει αν η γη είχε μοιραστεί σε ίσα μερίδια σε όλους τους κατοίκους της. Και έτσι, χωρίς να το επιδιώκουν, χωρίς να το γνωρίζουν, προάγουν το συμφέρον της κοινωνίας και παρέχουν τα μέσα για τον πολλαπλασιασμό του είδους.¹¹⁶

Εγχώρια και ξένη βιομηχανία

Η μόνη μνεία του αόρατου χεριού στον Πλούτο των Εθνών είναι σε ένα απόσπασμα για τα επίσημα μονοπώλια που προωθούν τις εγχώριες βιομηχανίες έναντι του εξωτερικού εμπορίου. Ο Σμιθ παρατηρεί ότι αυτό παρακινεί τους ανθρώπους να αφιερώνουν περισσότερο κεφάλαιο στις εγχώριες βιομηχανίες και προχωρά κατόπιν αθόρυβα στο θέμα του αόρατου χεριού:

Καθώς κάθε άτομο...προσπαθεί όσο μπορεί περισσότερο, τόσο να χρησιμοποιήσει το κεφάλαιό του για την υποστήριξη της εγχώριας βιομηχανίας όσο και να κατευθύνει έτσι αυτή τη βιομηχανία ώστε το προϊόν της να έχει ενδεχομένως τη μέγιστη δυνατή αξία, εργάζεται κατ' ανάγκη για να κάνει το ετήσιο εισόδημα της κοινωνίας όσο μεγαλύτερο μπορεί. Γενικά, ούτε επιδιώκει να προάγει το δημόσιο συμφέρον, ούτε γνωρίζει σε πιο βαθμό το προάγει. Προτιμώντας να υποστηρίξει την εγχώρια έναντι της ξένης βιομηχανίας, επιδιώκει μόνο τη δική του ασφάλεια και κατευθύνοντας αυτή τη βιομηχανία με τέτοιο τρόπο ώστε το προϊόν της να έχει ενδεχομένως τη μέγιστη δυνατή αξία, επιδιώκει μόνο το δικό του κέρδος και οδηγείται

116. *The Theory of Moral Sentiments*, μέρος IV, κεφ. I, σελ. 184–5, παρ. 10.

*και σε αυτή, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, από ένα αόρατο χέρι στην προαγωγή ενός σκοπού που δεν αποτελεί μέρος των προθέσεών του.*¹¹⁷

Αυτά τα δύο αποσπάσματα υποδεικνύουν σε κάποιους κριτικούς ότι η πραγματική έννοια του «αόρατου χεριού» του Σμιθ απέχει πολύ από τη δημοφιλή ιδέα για εκείνιν. Στο ένα απόσπασμα, το ευτυχές αποτέλεσμα του ατομικού συμφέροντος αποδίδεται στην «Θεία Πρόνοια». Στο άλλο, το αόρατο χέρι αναφέρεται σε ένα παράπλευρο σχόλιο σε μια συζήτηση για το εξαγωγικό εμπόριο.

Απρόθετες συνέπειες της ανθρώπινης δράσης

Στην πραγματικότητα, οι εν λόγω κριτικοί διαβάζουν τον Σμιθ πολύ περιορισμένα. Η ιδέα του αόρατου χεριού, όπως γίνεται κοινά κατανοητή, διαποτίζει το έργο του Σμιθ και θα το διαποτίζε ακόμα και αν αυτές οι δύο συγκεκριμένες αναφορές δεν είχαν υπάρξει ποτέ. Γιατί η συγκεκριμένη φράση είναι μια πολύ βολική συντομογραφία της ιδέας του Σμιθ ότι οι ανθρώπινες πράξεις έχουν απρόθετες συνέπειες και ότι, αν τηρούνται κάποιοι θεμελιώδεις κανόνες όπως οι αρχές της δικαιοσύνης, οι ιδιοτελείς πράξεις των ατόμων μπορούν να δημιουργήσουν απρόθετα μια γενικά ωφέλιμη κοινωνική τάξη που λειτουργεί καλά.

Όταν αγοράζω ένα μάλλινο πανωφόρι (για να χρησιμοποιήσω το παράδειγμα του Σμιθ)¹¹⁸, το κάνω για δικό μου όφελος. Ελάχιστα νοιάζομαι για την ευημερία του μαγαζάτορα και ακόμα λιγότερο για τους υφαντές, τους βοσκούς, τους κουρευτές, τους λαναράδες, τους βαφείς, τους νηματουργούς, τους κατασκευαστές εργαλείων, τους μεταφορείς και όλους του υπόλοιπους, τους οποίους πιθανότατα δεν πρόκειται να συναντήσω ποτέ. Ούτε κανένας τους εργάζεται για το πανωφόρι προκειμένου να με ευχαριστήσει. Μάλλον σκέφτονται περισσότερο να βγάλουν χρήματα για να θρέψουν τις οικογένειές τους.

117. *The Wealth of Nations*, Βιβλίο IV, κεφ. II, σελ. 456, παρ. 9.

118. Στο ίδιο, Βιβλίο I, κεφ. I, σελ. 22, παρ. 11

Ωστόσο, η αγορά μου τους ωφελεί, γιατί κάποιο μικρό μέρος των όσων ξοδεύω πηγαίνει αυτόματα στον καθέναν από αυτούς. Παρομοίως, η εργασία που δαπανά ο καθένας τους για να φτιαχτεί το πανωφόρι μου παρέχει ένα καλύτερο, φτηνότερο ρούχο από αυτό που θα μου ήταν δυνατόν να φτιάξω ο ίδιος για τον εαυτό μου.

Τίως μοιάζει με θαύμα ότι η εργασία χιλιάδων ανθρώπων, σε διαφορετικές χώρες, μπορεί να συντονίζεται έτσι αυτόματα, χωρίς την ανάγκη να την κατευθύνει κάποια αρχή, έχοντας ως μόνη κινητήρια δύναμη το ατομικό συμφέρον όλων των εμπλεκόμενων. Αλλά ο Σμιθ το εξηγεί αρκετά απλά. Μια εθελοντική συναλλαγή λαμβάνει χώρα μόνο όταν και οι δύο πλευρές περιμένουν να ωφεληθούν από τη συμφωνία. Η κάθε πλευρά παίρνει κάτι που θέλει, δίνοντας κάτι που δεν θέλει και τόσο ως αντάλλαγμα· χρήματα με αντάλλαγμα εργασία, αγαθά με αντάλλαγμα χρήματα. Όταν εκατομμύρια άνθρωποι συναλλάσσονται έτσι μεταξύ τους, το όφελος εξαπλώνεται ευρύτατα και ταχύτατα σε ολόκληρη την κοινότητα.

Οι τιμές δείχνουν, στο μεταξύ, πόσα πολλά είναι πρόθυμοι οι άνθρωποι να θυσιάσουν προκειμένου να αποκτήσουν συγκεκριμένα αγαθά και υπηρεσίες ως αντάλλαγμα. Μας δίνουν σήματα για το που πρέπει να οδηγήσουμε το κεφάλαιο και την εργασία μας προκειμένου να έχουμε τις μεγαλύτερες αποδόσεις. Και έτσι-αυτόματα αλλά εντελώς απρόθετα-καταλήγουμε να ικανοποιούμε τις πιο σημαντικές επιθυμίες και ανάγκες της κοινότητας.

Ένα αυτοδιαϊωνιζόμενο σύστημα

Ο Σμιθ φαίνεται ότι έχει κάποια αμυδρή ιδέα για τον εξελικτικό χαρακτήρα αυτού του κοινωνικού συστήματος. Επιβιώνει, μας λέει, επειδή λειτουργεί. Είναι αλήθεια ότι στη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* το αποδίδει στη θεία ή σε κάποια ημιθεία πρόνοια. Αφού η ακαδημαϊκή ζωή βρισκόταν τότε υπό την εξουσία του κλήρου, ίσως να μην είχε άλλη επιλογή. Ή, έναν αιώνα πριν τον Δαρβίνο, αυτή ίσως να φαινόταν ως η μόνη εξήγηση. Αμφιταλαντεύεται, ωστόσο, ανάμεσα στο να αποδώσει το σύστημα στη θεότητα ή στη φύση· και αργότερα, όταν έχει πια

απελευθερωθεί από τους κληρικούς και είναι μισθολογικά ανεξάρτητος, η ιδέα ότι πρόκειται για ένα φυσικό, αυτοδιαϊωνιζόμενο σύστημα γίνεται ισχυρότερη στη σκέψη του.¹¹⁹

Αυτό δεν σημαίνει ότι μπορούμε να κάνουμε απλά ό,τι θέλουμε και το αόρατο χέρι θα μας φροντίσει. Ο Σμιθ γνωρίζει καλά ότι οι άνθρωποι μπορούν να είναι εγωκεντρικοί, φθονεροί, ματαιόδοξοι και μνησικάκοι. Σε υπερβολικό βαθμό, αυτές οι φυσικές ανθρώπινες τάσεις είναι καταστροφικές. Όταν όμως είναι μετριασμένες, είναι αποφασιστικής σημασίας. Το ατομικό μας συμφέρον μας κινεί να κάνουμε συμφωνίες, ωφελώντας απρόθετα τους άλλους. Ο φθόνος μας για τους πλούσιους μας εμπνέει να καταβάλλουμε μεγάλες προσπάθειες, οι οποίες τυγχάνει να προάγουν τη βιομηχανία, την επιστήμη, ακόμα και τις τέχνες. Επειδή αγαπάμε να μας εκτιμούν οι άλλοι, η ματαιοδοξία μας μας παρακινεί σε αγαθοεργές πράξεις. Επειδή η μνησικακία των άλλων μας δυσαρεστεί, αποφεύγουμε να τους βλάπτουμε.

Επομένως, με έναν παράδοξο τρόπο, το ηθικό σύστημα του Άνταμ Σμιθ είναι εξίσου εγωκεντρικό με το οικονομικό του σύστημα. Ωφελούμε τους άλλους ως παραπροϊόν τις δικής μας φιλοδοξίας και αποφεύγουμε να τους βλάψουμε για να αποφύγουμε τη δυσφορία που μας προκαλεί η καταφρόνια τους.

Ατομική δράση και κοινωνικά αποτελέσματα

Αλλά για να λειτουργεί αυτό το κοινωνικό σύστημα ομαλά και αυτόματα, πρέπει να ακολουθούμε κάποιους κανόνες: τους κανόνες της δικαιοσύνης, οι οποίοι μας αποτρέπουν να βλάπτουμε τους άλλους· τους κανόνες της ηθικής, οι οποίοι μας προτρέπουν να χαλιναγωγούμε τις ωμές μας επιθυμίες· και, στην οικονομική σφαίρα, τους κανόνες για την ιδιοκτησία και τα συμβόλαια. Αυτοί οι κανόνες ατομικής συμπεριφοράς συνωμοτούν για να δημιουργήσουν μια ωφέλιμη κοινωνική τάξη. Μπορεί να μην κατανοούμε τον τρόπο· αλλά το φυσικό μας ένστικτο αποτελεί σε κάθε περίπτωση πιο σίγουρο οδηγό από την περιορισμένη μας λογική και αντίληψη.

119. Είμαι ευγνώμων στο καθηγητή Γκάβιν Κένεντι για αυτή την παρατήρηση.

Πιο πρόσφατα, ο νομπελίστας οικονομολόγος Φ. Α. Χάγιεκ [F. A. Hayek] ακολούθησε τα ίχνη αυτής της ιδέας πίσω στον Σμιθ και παραπέρα.¹²⁰ Με τις σύγχρονη κατανόσή του της εξέλιξης και της ψυχολογίας, ο Χάγιεκ επεξεργάστηκε το πώς οι κοινωνικές ομάδες θα μπορούσαν να ευημερούν και να δημιουργούν εν αγνοία τους μια τάξη που λειτουργεί ομαλά, ακολουθώντας απλά ορισμένες κανονικότητες της ατομικής συμπεριφοράς.¹²¹ Στη γλώσσα, για παράδειγμα, δημιουργούμε ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό σύστημα επικοινωνίας ακολουθώντας απλά λίγους κανόνες γραμματικής- κανόνες τους οποίους ακολουθούμε εντελώς φυσικά, αλλά δυσκολευόμαστε να τους εξηγήσουμε. Φυσικά, ο Σμιθ φτάνει κοντά σε μια τέτοια αντίληψη στις δικές του παρατηρήσεις για τη γλώσσα.¹²²

Το θεμέλιο αυτής της ωφέλιμης κοινωνικής τάξης βρίσκεται στο ότι μαθαίνουμε να συμβιώνουμε με τους άλλους. Όλοι θέλουμε να ικανοποιούμε τις επιθυμίες μας, αλλά αυτές συγκρούονται συχνά με τις επιθυμίες των άλλων. Μαθαίνουμε βαθμιαία ποιες πράξεις γίνονται ανεκτές από τους άλλους και δεν οδηγούν σε καταστροφική βία. Έτσι, βοηθούμενοι από μια φυσική ανθρώπινη ενσυναίσθηση, επεξεργαζόμαστε τους κανόνες δικαιοσύνης με τους οποίους μπορούμε να επιδιώκουμε τα δικά μας συμφέροντα χωρίς να βλάπτουμε τους άλλους.¹²³ Όχι μόνο στην οικονομική σφαίρα, αλλά και σε άλλες κοινωνικές διαδράσεις μαθαίνουμε να συνεργαζόμαστε με τρόπους οι οποίοι μας ωφελούν όλους, παρ' όλο που κάτι τέτοιο δεν ήταν ενδεχομένως μέσα στις προθέσεις μας.

120. Δες F. A. Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Simon & Schuster, New York, 1967, κεφ. 6, 'The results of human action but not of human design', σελ. 96-105. Για μια ενανάνγωση ανασκόπηση, δες E. Butler, *Hayek: His Contribution to the Political and Economic Thought of Our Time*, Temple Smith, London, 1983, κεφ. 1, 'Understanding how society works'

121. Hayek, *Studies in Philosophy*, κεφ. 4, 'Notes on the evolution of rules of conduct', σελ. 66-81.

122. Δες *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*.

123. *The Theory of Moral Sentiments*, μέρος II, τμήμα II, κεφ. III.

7. ΓΝΩΣΤΑ ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ

ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΚΤΕΝΕΣΤΕΡΗ συλλογή παραθεμάτων από τα έργα του Άνταμ Σμιθ, δες J. Haggarty, *The Wisdom of Adam Smith*, Liberty Fund, Indianapolis, IN, 1976.

Για τον καταμερισμό της εργασίας

Ο μεγάλος πολλαπλασιασμός της παραγωγής όλων των τεχνών, ως συνέπεια του καταμερισμού της εργασίας, είναι εκείνος ο οποίος επιφέρει την καθολική ευμάρεια που επεκτείνεται μέχρι τις χαμηλότερες τάξεις του λαού.

The Wealth of Nations, Βιβλίο Ι, κεφ. Ι, σελ. 22, παρ. 10

...και για το συγκριτικό πλεονέκτημα

Με τη βοήθεια γυαλιών, θερμοκηπίων και θερμαινόμενων τοίχων, θα μπορούσαν να καλλιεργηθούν πολύ καλά σταφύλια στη Σκωτία και θα μπορούσε να παρασκευαστεί πολύ καλό κρασί από αυτά, με περίπου τριάντα φορές μεγαλύτερο κόστος από εκείνο που θα είχε η εισαγωγή τουλάχιστον εξίσου καλών κρασιών από ξένες χώρες. Θα ήταν λογικός ένας νόμος που θα απαγόρευε την εισαγωγή όλων των ξένων κρασιών, απλώς για να ενθαρρυνθεί η παρασκευή κρασιού μπορντό και Βουργουνδίας στη Σκωτία;

The Wealth of Nations, Βιβλίο ΙV, κεφ. ΙΙ, σελ. 458, παρ. 15

Είναι κανόνας κάθε σώφρονα οικογενειάρχη να μην επιχειρεί ποτέ να φτιάξει σπίτι του κάτι που θα του κόστιζε περισσότερο να το φτιάξει παρά να το αγοράσει...Εκείνο που είναι σώφρον στη διαχείριση κάθε ιδιωτικού νοικοκυριού δεν θα μπορούσε να ήταν ανοησία στη διαχείριση ενός μεγάλου βασιλείου.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. II, σελ. 456–7,
παρ. 11–12

Για τον ανταγωνισμό...

Γενικά, αν κάποιος επαγγελματικός κλάδος ή κάποιος καταμερισμός της εργασίας έχουν όφελος για το κοινό, το όφελος αυτό θα είναι τόσο μεγαλύτερο, όσο πιο ελεύθερος και γενικευμένος είναι ο ανταγωνισμός.

The Wealth of Nations, Βιβλίο II, κεφ. 2, σελ. 329, παρ. 106

Η κατανάλωση είναι το μόνο τέλος και ο μόνος σκοπός όλης της παραγωγής· και το συμφέρον του παραγωγού πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μόνο στο βαθμό που είναι αναγκαίο για την προαγωγή εκείνου του καταναλωτή.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. VIII, σελ. 660,
παρ. 49

...και για τη διαστρέβλωση του εμπορίου

Άνθρωποι του ίδιου επαγγέλματος σπανίως συναντώνται, ακόμα και για διασκέδαση και ψυχαγωγία, χωρίς η συζήτηση να καταλήγει σε συνωμοσία κατά του κοινού, ή σε κάποιο τέχνασμα για την αύξηση των τιμών...Αλλά, μ' όλον ότι ο νόμος δεν μπορεί να εμποδίζει ανθρώπους του ίδιου επαγγέλματος να συναθροίζονται που και που, οφείλει να μην κάνει τίποτα για να διευκολύνει τέτοιες συναθροίσεις, πολύ περισσότερο δε να τις καθιστά αναγκαίες.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. VIII, σελ. 145, παρ. c27

Ένας κανονισμός που υποχρεώνει όλους όσοι ασκούν το ίδιο επάγγελμα σε μια συγκεκριμένη πόλη να καταχωρούν τα ονόματα και τις διευθύνσεις τους σε ένα δημόσιο μητρώο, διευκολύνει τέτοιες συναθροίσεις.

Ένας κανονισμός που δίνει τη δυνατότητα σε εκείνους που ασκούν το ίδιο επάγγελμα να φορολογούν τον εαυτό τους για να στηρίζουν τους φτωχούς, τους αρρώστους, τις χήρες και τα ορφανά τους...καθιστά τέτοιες συναθροίσεις αναγκαίες.

Μια συντεχνία όχι απλά τις κάνει αναγκαίες, αλλά καθιστά την απόφαση της πλειοψηφίας δεσμευτική για το σύνολο. Σε ένα ελεύθερο επάγγελμα, κανένας αποτελεσματικός συνασπισμός δεν μπορεί να εγκαθιδρυθεί χωρίς την ομόφωνη συναίνεση κάθε μεμονωμένου επαγγελματία, ούτε μπορεί να διαρκέσει περισσότερο από όσο κάθε μεμονωμένος επαγγελματίας συνεχίζει να είναι της ίδιας αντίληψης. Η πλειοψηφία μιας συντεχνίας μπορεί να θεσπίσει έναν εσωτερικό κανονισμό, με τις κατάλληλες ποινές, ο οποίος θα περιορίσει τον ανταγωνισμό περισσότερο αποτελεσματικά και για μεγαλύτερη διάρκεια από οποιονδήποτε εθελοντικό συνασπισμό.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. VIII, σελ. 145, παρ. c29–30

Η διεύρυνση της αγοράς και ο περιορισμός του ανταγωνισμού είναι πάντα προς το συμφέρον των επιχειρηματιών...Οι προτάσεις για νέους νόμους και ρυθμίσεις του εμπορίου που προέρχονται από αυτή την τάξη πρέπει πάντοτε να ακούγονται με μεγάλη επιφύλαξη και να μην υιοθετούνται ποτέ προτού εξεταστούν προσεκτικά και επί μακρόν, όχι μόνο με τη μεγαλύτερη σχολαστικότητα, αλλά και με την πιο καχύποπτη προσοχή. Οι προτάσεις αυτές προέρχονται από μια τάξη ανθρώπων το συμφέρον των οποίων δεν είναι ποτέ ακριβώς το ίδιο με εκείνο του κοινού, οι οποίοι έχουν γενικά συμφέρον να εξαπατήσουν, ακόμα και να καταπιέσουν το κοινό, και οι οποίοι

το έχουν, κατά συνέπεια, πολλές φορές εξαπατήσει και καταπιέσει.

The Wealth of Nations, Βιβλίο Ι, κεφ. ΧΙ, σελ. 267, παρ. 10

Για το κράτος...

Αποτελεί μέγιστη αναίδεια και θράσος...για βασιλείς και υπουργούς να παριστάνουν ότι προσέχουν πόσο οικονομικοί είναι οι απλοί άνθρωποι....Οι ίδιοι είναι πάντοτε, και χωρίς καμιά εξαίρεση, οι μεγαλύτεροι σπατάλοι στην κοινωνία. Ας φροντίσουν τις δικές τους δαπάνες και ας εμπιστευτούν τους απλούς ανθρώπους να φροντίσουν τις δικές τους. Αν η δική τους σπατάλη δεν χρεοκοπήσει το κράτος, εκείνη των υπηκόων τους δεν πρόκειται να το κάνει ποτέ.

The Wealth of Nations, Βιβλίο ΙΙ, κεφ. ΙΙΙ, σελ. 346, παρ. 36

Ο πολιτικός που θα επιχειρούσε να κατευθύνει τους απλούς ανθρώπους ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να χρησιμοποιούν τα κεφάλαιά τους, όχι μόνο θα τραβούσε πάνω του την πιο αχρείασπη προσοχή, αλλά θα αναλάμβανε μια εξουσία την οποία δεν θα μπορούσαμε να εμπιστευτούμε με ασφάλεια όχι μόνο σε κανέναν μεμονωμένο άνθρωπο, αλλά και σε κανένα συμβούλιο ή γερουσία, και η οποία δεν θα ήταν πουθενά τόσο επικίνδυνη όσο στα χέρια κάποιου αρκετά επηρμένου και ανόητου για να φαντάζεται τον εαυτό του κατάλληλο να την ασκήσει .

The Wealth of Nations, Βιβλίο ΙV, κεφ. ΙΙ, σελ. 456, παρ. 10

...φορολογία...

Δεν υπάρχει καμιά τέχνη την οποία να μαθαίνει γρηγορότερα η μια κυβέρνηση από την άλλη από εκείνη της αποστράγγισης χρημάτων από τις τσέπες των ανθρώπων.

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. ΙΙ, μέρος ΙΙ, Παράρτημα
των άρθρων

I & II, σελ. 861, παρ. 12

Οι υπήκοοι κάθε κράτους οφείλουν να συνεισφέρουν για την υποστήριξη του κράτους όσο γίνεται πιο ανάλογα με τις αντίστοιχες ικανότητές τους...

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. II, μέρος II, vii, σελ. 825,
παρ. 3

Ο φόρος που κάθε άτομο υποχρεούται να πληρώσει πρέπει να είναι βέβαιος και όχι αυθαίρετος. Ο χρόνος πληρωμής, ο τρόπος πληρωμής, το ποσό που πρέπει να καταβληθεί, πρέπει όλα να είναι σαφή και απλά για εκείνον που συνεισφέρει αλλά και για κάθε άλλον άνθρωπο...

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. II, μέρος II, σελ. 825,
παρ. 4

Κάθε φόρος πρέπει να συλλέγεται όταν και όπως είναι πιθανότερο να διευκολύνει τον φορολογούμενο για να τον πληρώσει...

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. II, μέρος II, σελ. 826,
παρ. 5

Κάθε φόρος πρέπει να έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε να βγάζει και να κρατά έξω από τις τσέπες των ανθρώπων όσο γίνεται λιγότερα, πέρα και πάνω από αυτά που αποφέρει στο δημόσιο ταμείο του κράτους...

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. II, μέρος II, σελ. 826,
παρ. 6

Ο κάτοχος μετοχών είναι κανονικός πολίτης του κόσμου και δεν είναι κατ' ανάγκην δεμένος με κάποια συγκεκριμένη χώρα. Θα είχε την τάση να φύγει από τη χώρα στην οποία εκτέθηκε σε μια ενοχλητική εξέταση για να εκτιμηθεί αν θα του επιβληθεί ένας δυσβάσταχτος φόρος, και θα μετέφερε τις μετοχές του σε κάποια άλλη χώρα στην οποία είτε θα μπορούσε να συνεχίσει

τις δουλειές του, είτε να απολαύσει την περιουσία του με μεγαλύτερη άνεση.

Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. II, άρθρο II, σελ. 848–9,
παρ. f8

...και επιδοτήσεις

Η επιδότηση για την αλιεία λευκής ρέγγας γίνεται με βάση τον τόνο και είναι ανάλογη της χωρητικότητας του πλοίου, όχι της επιμέλειας ή της επιτυχίας με την οποία αλιεύει· και φοβάμαι ότι έχει γίνει αρκετά κοινό για τα πλοία να εξοπλίζονται για να πιάσουν, όχι ψάρια, αλλά την επιδότηση.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. V, σελ. 520, παρ. 32

Για τους ελέγχους στις εισαγωγές

Όπως ένας πλούσιος είναι κατά πάσα πιθανότητα καλύτερος πελάτης των εργατικών ανθρώπων της γειτονιάς του από έναν φτωχό, έτσι και ένα πλούσιο έθνος είναι καλύτερος πελάτης για εμάς. [Οι εμπορικοί περιορισμοί], στοχεύοντας να κάνουν φτωχότερους όλους μας τους γείτονες, τείνουν να καταστήσουν αυτό το ίδιο το εμπόριο ασήμαντο και αξιοκαταφρόνητο.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. III, μέρος II, σελ. 495,
παρ. c11

Η κρίση για το κατά πόσον τέτοιου είδους αντίποινα [δασμοί που επιβάλλονται εναντίων άλλων χωρών με υψηλούς δασμούς] είναι πιθανό να προκαλέσουν ένα τέτοιο αποτέλεσμα ίσως να μην ανήκει και τόσο στην επιστήμη του νομοθέτη, οι σταθμίσεις του οποίου οφείλουν να διέπονται από γενικές αρχές που είναι πάντοτε οι ίδιες, όσο στη επιδεξιότητα εκείνου του ύπουλου και πονηρού ζώου που αποκαλείται κοινά

πολιτικός και που οι συμβουλές του καθοδηγούνται από τα σκαμπανεβάσματα της στιγμής.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. II, σελ. 468, παρ. 39

Για τα κίνητρα...

Οι δημόσιες υπηρεσίες εκτελούνται πάντοτε καλύτερα όταν η ανταμοιβή τους έρχεται ως συνέπεια της εκτέλεσής τους και είναι ανάλογη της επιμέλειας με την οποία εκτελέστηκαν.

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος II, σελ. 719, παρ. b20

...και τα στρεβλά κίνητρα

Είναι συμφέρον κάθε ανθρώπου να ζει όσο πιο άνετα μπορεί· και αν η αμοιβή του είναι ακριβώς η ίδια είτε εκτελεί, είτε δεν εκτελεί κάποιο πολύ κοπιαστικό καθήκον, έχει σίγουρα συμφέρον...είτε να το αμελεί τελείως, είτε...να το εκτελεί απρόσεκτα και ακατάστατα.

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος III, άρθρο II, σελ. 760, παρ. f7

Για τη δικαιοσύνη...

Αν εκλείψει [η δικαιοσύνη], ο σπουδαίος, τεράστιος ιστός της ανθρώπινης κοινωνίας...θα διαλυθεί στη στιγμή.

The Theory of Moral Sentiments, μέρος II, τμήμα II, κεφ. III, σελ. 86, παρ. 4

Λίγα χρειάζονται για να ανεβάσουν ένα κράτος από την έσχατη βαρβαρότητα στην ύψιστη ευμάρεια πέρα από την ειρήνη, μια άνετη φορολογία και μια ανεκτί απονομή δικαιοσύνης· όλα τα υπόλοιπα τα φέρνει η

φυσική πορεία των πραγμάτων.

Διάλεξη του 1755, η οποία παρατίθεται στο Dugald Stewart, Account of the life and writings of Adam Smith LLD, τμήμα IV, 25

...και για την ανθρώπινη ενσυναίσθηση

Όσο εγωιστής και αν μπορεί να θεωρηθεί ο άνθρωπος, υπάρχουν εμφανώς κάποιες αρχές στη φύση του οι οποίες τον κάνουν να ενδιαφέρεται για τη μοίρα των άλλων και καθιστούν την ευτυχία τους αναγκαία για εκείνον, μ' όλον ότι δεν αντλεί τίποτα από αυτήν πλην της απόλαυσης να τη βλέπει.

The Theory of Moral Sentiments, μέρος I, τμήμα I, κεφ. I, σελ. 9, παρ. 1

Για το κίνητρο της αυτοβελτίωσης

Η φυσική προσπάθεια κάθε ανθρώπου να βελτιώσει την κατάσταση του...είναι τόσο ισχυρή ώστε είναι από μόνη της, και χωρίς καμιά βοήθεια, όχι μόνο ικανή να οδηγήσει την κοινωνία στον πλούτο και την ευημερία, αλλά να ξεπεράσει τα εκατοντάδες άσχετα εμπόδια με τα οποία η ανοψία των ανθρώπινων νόμων επιβαρύνει συχνά τις λειτουργίες της.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. V, Παρέκβαση για το Εμπόριο Καλαμποκιού, σελ. 540, παρ. b43

...και το αόρατο χέρι

[Οι πλούσιοι] καταναλώνουν λίγο περισσότερο από τους φτωχούς, και παρά τον φυσικό τους εγωισμό και τη φυσική τους πλεονεξία...μοιράζονται με τους φτωχούς το προϊόν όλων τους των προόδων. Ένα αόρατο χέρι τους οδηγεί να κάνουν την ίδια κατανομή των

αναγκαίων της ζωής που θα είχε γίνει αν η γη είχε μοιραστεί σε ίσα μερίδια σε όλους τους κατοίκους της. Και έτσι, χωρίς να το επιδιώκουν, χωρίς να το γνωρίζουν, προάγουν το συμφέρον της κοινωνίας και παρέχουν τα μέσα για τον πολλαπλασιασμό του είδους.

The Theory of Moral Sentiments, μέρος IV, κεφ. I, σελ. 184–5, παρ. 10

Καθώς κάθε άτομο...ούτε επιδιώκει να προάγει το δημόσιο συμφέρον, ούτε γνωρίζει σε πιο βαθμό το προάγει...επιδιώκει μόνο τη δική του ασφάλεια· και κατευθύνοντας αυτή τη βιομηχανία με τέτοιο τρόπο ώστε το προϊόν της να έχει ενδεχομένως τη μέγιστη δυνατή αξία, επιδιώκει μόνο το δικό του κέρδος και οδηγείται και σε αυτή, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, από ένα αόρατο χέρι στην προαγωγή ενός σκοπού που δεν αποτελούσε μέρος των προθέσεών του.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. II, σελ. 456, παρ. 9

Δεν περιμένουμε το δείπνο μας από την αγαθή προαίρεση του χασάπη, του ζυθοποιού ή του φούρναρη, αλλά από το ενδιαφέρον τους για το δικό τους συμφέρον. Απευθυνόμαστε, όχι στην ανθρωπιά τους, αλλά στην αγάπη τους για τον εαυτό τους, και ποτέ δεν τους μιλάμε για τις δικές μας ανάγκες, αλλά για τα δικά τους οφέλη.

The Wealth of Nations, Βιβλίο I, κεφ. II, σελ. 26–7, παρ. 12

...και για τον σχεδιασμό

Ο άνθρωπος του συστήματος...τείνει να είναι πολύ σοφός στην έπαρσή του· και είναι συχνά τόσο ερωτευμένος με την υποτιθέμενη ομορφιά του δικού ιδεώδους σχεδίου διακυβέρνησης, ώστε δεν μπορεί να ανεχτεί την παραμικρή απόκλιση από οποιοδήποτε μέρος του...Δείχνει να φαντάζεται ότι μπορεί να διατάσσει τα διαφορετικά μέλη μιας μεγάλης κοινωνίας με την ίδια

ευκολία με την οποία το χέρι διατάσσει τα διαφορετικά πόνια σε μια σκακιέρα. Δεν σκέφτεται ότι στη μεγάλη σκακιέρα της ανθρώπινης κοινωνίας, κάθε μεμονωμένο πόνι έχει μια δική του αρχή κίνησης, εντελώς διαφορετική από εκείνη που θα επέλεγε ενδεχομένως να του εντοπώσει η νομοθετική εξουσία.

The Theory of Moral Sentiments, μέρος VI, τμήμα II, κεφ. II, σελ. 233–4, παρ. 17

Για τα πανεπιστήμια

Στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, το μεγαλύτερο μέρος των καθηγητών έχουν σταματήσει εδώ και πολλά χρόνια ακόμα και να προσποιούνται ότι διδάσκουν.

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος III, άρθρο II, σελ. 761, παρ. 8

Οι κανονισμοί των πανεπιστημίων και των κολεγίων είναι γενικά σχεδιασμένοι, όχι προς όφελος των φοιτητών, αλλά για το συμφέρον, ή, ορθότερα, για τη βολή των καθηγητών.

The Wealth of Nations, Βιβλίο V, κεφ. I, μέρος III, άρθρο II, σελ. 764, παρ. 15

Για την κατανομή του πλούτου...

Εκείνο που βελτιώνει τις συνθήκες ζωής των περισσότερων δεν μπορεί ποτέ να θεωρηθεί όχληση για το σύνολο. Σίγουρα, καμιά κοινωνία δεν μπορεί να ευημερεί και να ευτυχεί, αν το μεγαλύτερο μέρος της μελών της είναι φτωχοί και δυστυχείς.

The Wealth of Nations, Βιβλίο I, κεφ. VIII, σελ. 96, παρ. 36
Κανένα παράπονο, ωστόσο, δεν είναι πιο κοινό από εκείνο της έλλειψης χρημάτων.

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. I, σελ. 437, παρ. 16

...και τα οφέλη της ελευθερίας

[Χωρίς περιορισμούς στο εμπόριο] το προφανές και απλό σύστημα της φυσικής ελευθερίας εδραιώνεται από μόνο του...Κάθε άνθρωπος...αφήνεται τελείως ελεύθερος να επιδιώξει το δικό του συμφέρον με τον δικό του τρόπο....Ο ηγεμόνας απαλλάσσεται έτσι πλήρως από ένα καθήκον [για το οποίο] καμιά ανθρώπινη σοφία ή γνώση δεν θα μπορούσε ποτέ να ήταν επαρκής· το καθήκον να επιβλέπει την εργασία των απλών ανθρώπων και να την κατευθύνει προς εκείνες τις ασχολίες που εξυπηρετούν περισσότερο το συμφέρον της κοινωνίας

The Wealth of Nations, Βιβλίο IV, κεφ. ΙΧ, σελ. 687, παρ. 51

8. ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith

Bryce, J. C. (επιμ.) (1985), *Lectures on Rhetoric and Belle Lettres*, Indianapolis, IN: Liberty Fund.

Campbell, R. H., και A. S. Skinner (επιμ.) (1982), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Indianapolis, IN: Liberty Fund.

Haakonssen, K., και A. S. Skinner (2003), *Index to the Works of Adam Smith*, Indianapolis, IN: Liberty Fund.

Meek, R. I., D. D. Raphael και P. G. Stein (επιμ.) (1982), *Lectures on Jurisprudence*, Indianapolis, IN: Liberty Fund.

Mossner, E. C., και I. S. Ross (επιμ.) (1987), *Correspondence of Adam Smith*, αναθεωρημένη έκδοση, Indianapolis, IN: Liberty Fund.

Raphael, D. D., και A. L. Macfie (επιμ.) (1984), *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, IN: Liberty Fund.

Wightman, W. P. D., και J. C. Bryce (επιμ.) (1982), *Essays on Philosophical Subjects*, Indianapolis, IN: Liberty Fund (ο συγκεκριμένος τόμος περιλαμβάνει το 'Account of the life and writings of Adam Smith LLD' του Dugald Stewart).

Άλλες εκδόσεις έργων του Σμιθ

Haggarty, J. (1976), *The Wisdom of Adam Smith*, Indianapolis,

IN: Liberty Fund (συλλογή παραθεμάτων κεντρικής σημασίας από τα έργα του Σμιθ).

Heilbroner, R. L., με L. J. Malone (1986), *The Essential Adam Smith*, Oxford: Oxford University Press (συντομευμένη έκδοση των κυριότερων γραπτών του Σμιθ, με εισαγωγικές σημειώσεις).

Βιβλία για τον Σμιθ και το έργο του

Buchan, J. (2006), *Adam Smith and the Pursuit of Perfect Liberty*, London: Profile Books (υποστηρίζει ότι οι ιδέες του Σμιθ δεν ταιριάζουν στις σύγχρονες πολιτικές κατηγορίες)

Campbell, R. H., και A. S. Skinner (1982), *Adam Smith*, London: Croome Helm (βιογραφία με εύληπτες περιλήψεις των κυριότερων έργων του Σμιθ)

Fry, M. (επιμ.) (1992), *Adam Smith's Legacy*, London: Routledge (Η θέση του Σμιθ στα σύγχρονα οικονομικά όπως τη βλέπουν οι Πωλ Σάμιουελσον [Paul Samuelson], Φράνκο Μοντιλιάνι [Franco Modigliani], Τζέιμς Μπουκάναν [James Buchanan] και άλλοι εξέχοντες οικονομολόγοι).

Kennedy, G. (2005), *Adam Smith's Lost Legacy*, London: Palgrave Macmillan (εστιάζοντας στην ηθική του φιλοσοφία, ο Kennedy υποστηρίζει ότι Σμιθ παρερμηνεύεται συχνά στις μέρες μας).

McLean, I. (2006), *Adam Smith: Radical and Egalitarian*, Edinburgh: Edinburgh University Press (ο τίτλος τα λέει όλα).

O'Rourke, P. J. (2006), *On The Wealth of Nations*, New York: Atlantic Monthly Press (πνευματώδης αλλά οξυδερκής περίληψη των κυριότερων ιδεών του Σμιθ).

Rae, J. (1895), *Life of Adam Smith*, London: Macmillan (ελκυστική βιογραφία, η οποία ανατυπώθηκε επίσης το 1965 με εισαγωγή του Jacob Viner).

Ross, I. S. (1995), *The Life of Adam Smith*, Oxford: Oxford University Press (πλήρης βιογραφία από έναν κορυφαίο μελετητή του Σμιθ).

West, E. G. (1976), *Adam Smith: The Man and His Works*, Indianapolis, IN: Liberty Fund (έξοχη επισκόπηση της ζωής και της συμβολής του Σμιθ).

Άρθρα για τον Σμιθ και το έργο του

Rosten, L. (1970), 'A modest man named Smith', στο *People I Have Loved, Known, or Admired*, New York: McGraw-Hill.

Sprague, E. (1967), 'Adam Smith', στο P. Edwards (επιμ.), *The Encyclopaedia of Philosophy*, London and New York: Collier Macmillan (σαφής και συνοπτική παρουσίαση, η οποία επικεντρώνεται στην ηθική φιλοσοφία του Σμιθ).

DVD

Adam Smith and the Wealth of Nations, Indianapolis, IN: Liberty Fund.

ΣΧΟΛΙΟ: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ ΣΗΜΕΡΑ

Κρεγκ Σμιθ¹²⁴

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥΣ, ιδίως στην πατρίδα του τη Σκωτία, ο Άνταμ Σμιθ είναι μια διάσημη προσωπικότητα. Ένα άγαλμα ανεγείρεται προς τιμήν του στο Εδιμβούργο, χαρτονομίσματα φέρουν την εικόνα του, ένα κολέγιο και ένα θέατρο έχουν πάρει το όνομά του, ενώ ακόμα και εγώ τα γράφω αυτά από το γραφείο μου στο Κτίριο Άνταμ Σμιθ του πανεπιστημίου της Γλασκώβης. Δυστυχώς, όμως, ο Άνταμ Σμιθ είναι γνωστός και τιμάται χωρίς να υπάρχουν αρκετοί που γνωρίζουν και τιμούν την πραγματική του σκέψη. Ο Σμιθ ήταν ένας από τους πιο βαθείς στοχαστές που προήλθαν από τη Σκωτία, τη Βρετανία και την ίδια την Ευρώπη. Ας ελπίσουμε ότι η ανά χειράς εισαγωγή στον Άνταμ Σμιθ θα μειώσει κάπως αυτή την ευρύτατη άγνοια.

Η πρώτη μου επαφή με τον Άνταμ Σμιθ έγινε μέσω ενός φωτισμένου καθηγητή οικονομικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ο οποίος χρησιμοποιούσε παραδείγματα από τον *Πλούτο των Εθνών* για να ζωντανέψει τα μαθήματα. Η τέταρτη διδακτική ώρα τις Τετάρτες ήταν μια αληθινή διανοητική απόλαυση γεμάτη με κατασκευαστές καρφίτσων, μάλλινα πανωφόρια ερ-

124. Όταν ο Κρεγκ Σμιθ έγραφε τα παραπάνω, ήταν Μεταδιδακτορικός Υπότροφος της Βρετανικής Ακαδημίας στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης. Όταν το βιβλίο εκδοθεί, θα είναι λέκτορας στο Τμήμα Ηθικής Φιλοσοφίας του πανεπιστημίου του Σαιντ Αντριους.

γατών, χασάπηδες, ζυθοποιούς και φουρνάρηδες. Ήμουν τυχερός να έρθω από τόσο νωρίς σε επαφή με το έργο του μεγάλου άνδρα και ακόμα πιο τυχερός να παρακολουθήσω ένα μάθημα για τον Σκωτικό Διαφωτισμό στο πλαίσιο των προπτυχιακών μου σπουδών.

Δυστυχώς, αυτή η πρώιμη επαφή με τη σκέψη του Σμιθ που είχα την απόλαυση να κάνω είναι πολύ σπάνια. Σήμερα, δεν υπάρχουν αρκετοί σπουδαστές και μη ειδικοί που να έχουν διαβάσει το έργο του Σμιθ. Ο Σμιθ δεν διδάσκεται τόσο συχνά όσο θα έπρεπε στα σχολεία και τα πανεπιστήμιά μας. Πρόκειται για μεγάλη ντροπή. Είναι ιδιαίτερα ατυχές ότι σε πολλούς προπτυχιακούς φοιτητές των οικονομικών παρέχεται μόνο μια βιαστική εισαγωγή στον ιδρυτή του επιστημονικού τους κλάδου. Πολλά μαθήματα οικονομικών κάνουν μόνο μια σύντομη μνεία στον Σμιθ (και συνήθως στο παράδειγμα της κατασκευής καρφισών) στις εισαγωγικές διαλέξεις για τον καταμερισμό της εργασίας, προτού περάσουν στην εξέταση, με στεγνούς αφηρημένους όρους, των αρχών που εκείνος αναγνώρισε.

Είναι κρίμα, γιατί ο Σμιθ γράφει με έναν σαφή τρόπο ο οποίος είναι τόσο προσιτός σήμερα όσο ήταν πριν 250 χρόνια. Τα γραπτά του αποτελούν ένα πλούσιο και σύνθετο σώμα παρατηρήσεων οι οποίες μπορούν να εμπνεύσουν και να διαφωτίσουν. Το έργο του αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια να κατανοηθεί πώς πολύπλοκες κοινωνίες λειτουργούν πραγματικά. Η κοινωνική του επιστήμη έχει στην καρδιά της την επίγνωση της κρίσιμης πραγματικότητας που συνιστούν οι ατομικές διαδράσεις και αλληλεξαρτήσεις. Τόσο οι μεν όσο οι δεν αποτελούν πραγματικότητες του κόσμου στον οποίο ζούμε σήμερα.

Σε έναν κόσμο παγκοσμιοποίησης, η μελέτη του Σμιθ για το διεθνές και το εγχώριο εμπόριο μάς οδηγεί στην καρδιά των δυνάμεων που διαμορφώνουν τις ζωές μας. Μπορεί να έγραφε σε μια διαφορετική εποχή, αλλά η διάγνυσή του για τα σφάλματα του μερκαντιλισμού και η γενική δυσπιστία του για τις αυθαίρετες πολιτικές παρεμβάσεις έχουν ιδιαίτερη σημασία σήμερα, σε έναν κόσμο στον οποίο το εμπόριο δαιμονοποιείται εύκολα από εκείνους που αντιτίθενται στα υποτιθέμενα αποτελέσματά του.

Ο Σμιθ έχει το δικό του μερίδιο αντιπάλων μεταξύ των δι-

ανούμενων. Αλλά ο Σμιθ που απορρίπτουν ως προφήτη του εγωισμού δεν είναι ο Σμιθ που θα αναγνώριζε όποιος έχει διαβάσει και κατανοήσει πραγματικά το έργο του. Η *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* είναι ένα βαθιά ανθρώπινο έργο ηθικής ψυχολογίας το οποίο τοποθετεί ορθά την ενσυναίσθηση στην καρδιά της ανθρώπινης εμπειρίας. Ο Σμιθ πέρασε την ενήλικη ζωή του μελετώντας και εξηγώντας την καθημερινή ανθρώπινη εμπειρία. Δεν είχε εμμονή με ανέφικτες ιδέες τέλει αρετής. Αντιθέτως, αφιέρωσε το χρόνο του στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο συνηθισμένοι άνθρωποι βιώνουν πραγματικά την κοινωνική διάδραση και λαμβάνουν ηθικές αποφάσεις.

Ούτε υπάρχει, όπως κάποιοι επιφανειακοί κριτικοί υποστηρίζουν, αντίφαση ανάμεσα στη μελέτη των συναλλαγών στον *Πλούτο των Εθνών* και στην ανάλυση της συμπάθειας στη *Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*. Και τα δύο είναι όψεις της ανθρώπινης εμπειρίας, και ο Σμιθ επιστρατεύει την ίδια εννοιολογική αυστηρότητα όταν εξετάζει τις συνέπειες και των δύο για την ανθρώπινη κοινωνική ζωή.

Το έργο του Σμιθ θεμελιώνεται στην επιθυμία να κατανοηθεί η εμπειρική πραγματικότητα της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής. Για παράδειγμα, τα επιχειρήματά του κατά των υπερβολικών πολιτικών παρεμβάσεων βασίζονται σε μια τεκμηριωμένη ανάλυση της πραγματικότητας των εμπορικών συναλλαγών. Επίσης, συχνά παραβλέπεται ότι τα παραδείγματα του Σμιθ για τα παραγωγικά οφέλη των συναλλαγών μεταξύ ατόμων δεν αφορούν τους πολύ πλούσιους-τους οποίους απαξιώνει-αλλά τους πολύ φτωχούς. Ο Σμιθ πίστευε ότι το εμπόριο ωφελεί τους πάντες, ιδίως εκείνους που βρίσκονται στον πάτο της κοινωνίας.

Το έργο του Άνταμ Σμιθ παρέχει μια σαφή ανάλυση των θεμελιωδών αρχών και θεσμών που είναι αναγκαίοι για την υποστήριξη μιας ελεύθερης κοινωνίας. Η νομοκρατία και η δικαιοσύνη παρέχουν το πλαίσιο για το «προφανές και απλό» σύστημα φυσικής ελευθερίας το οποίο ωφελεί όλη την ανθρωπότητα, ενώ η εξέλιξη κοινών ηθικών πρακτικών υποστηρίζει και συντηρεί την ανθρώπινη κοινοτική ζωή.

Η ιδέα του αόρατου χεριού, ή γενικότερα η ιδέα της κοινωνικής εξέλιξης μέσω απρόθετων συνεπειών, είναι εκείνη η οποία

αντιπροσωπεύει την κυριότερη κληρονομιά του Σμιθ για τον σύγχρονο κόσμο. Η αναγνώριση ότι πολλά από τα σημαντικότερα ανθρώπινα επιτεύγματα είναι, όπως παρατήρησε ο φίλος του Σμιθ Άνταμ Φέργκιουσον, τα αποτελέσματα της ανθρώπινης δράσης και όχι το προϊόν του ανθρώπινου σχεδιασμού, είναι ένα βαθύ μάθημα για όλους μας. Αυτή η παρατήρηση είναι που οδηγεί τον Σμιθ στον βαθύ σκεπτικισμό του για τους «ανθρώπους του συστήματος» που θα ήθελαν να οργανώσουν την ανθρωπότητα για την επίτευξη ευγενών σκοπών.

Ο Σμιθ ήταν ένας πρακτικός, επιφυλακτικός άνθρωπος και η σκέψη του δεν προσφέρεται εύκολα για την ύβρη του πολιτικού ιδεολόγου. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Σμιθ δεν πρέπει να θεωρείται ριζοσπαστικός στοχαστής. Για την εποχή του, οι ιδέες του ήταν ριζοσπαστικές. Στη δική μας εποχή, οι ιδέες του δείχνουν προς μια πολιτική στάση η οποία θα μπορούσε καλύτερα να χαρακτηριστεί ανθρωπιστική και φιλελεύθερη. Παραμένουν ριζοσπαστικές, γιατί θέτουν υπό αμφισβήτηση πολλές από τις παγιωμένες παραδοχές της πολιτικής μας τάξης. Ίσως, αν περισσότεροι από τους πολιτικούς μας είχαν διαβάσει και κατανοήσει το έργο του Άνταμ Σμιθ, ό,τι φαίνεται ριζοσπαστικό θα αναγνωριζόταν ως η βασισμένη στα γεγονότα και τον κοινό νοση συμβουλή που είναι στ' αλήθεια.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ακαδημαϊκή έρευνα για τον Άνταμ Σμιθ βρίσκεται σε υγιή κατάσταση. Ανάμεσα στο 2000 και το 2004, περισσότεροι από δεκατέσσερις μεταπτυχιακοί φοιτητές ολοκλήρωσαν το διδακτορικό τους στον Άνταμ Σμιθ. Έγιναν μέλη μιας διεθνούς κοινότητας μελετητών του Άνταμ Σμιθ η οποία εργάζεται πέρα από τα όρια των ακαδημαϊκών κλάδων. Η έκδοση της ετήσιας Adam Smith Review από τη Διεθνή Εταιρεία Άνταμ Σμιθ [International Adam Smith Society] αποτελεί επιπλέον μαρτυρία του σφρίγγου του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος για το έργο του Άνταμ Σμιθ.

Πέρα από τους μελετητές του Άνταμ Σμιθ, υπάρχει επίσης μια υγιής κοινότητα ερευνητών οι οποίοι εμπνέονται από εκείνον. Υπάρχει άπλετος χώρος για εκείνους που εμπνέονται από τις παρατηρήσεις του Σμιθ να τις επεκτείνουν μέσω του δικού τους έργου. Το ενδιαφέρον για την «αξιοσημείωτα σύγχρονη»

θεωρία της επιστήμης του Σμιθ μεγαλώνει, ενώ η κοινωνική του ψυχολογία της ηθικής ενθαρρύνει την έρευνα στον νέο υποκλάδο της εξελικτικής ψυχολογίας. Οι θεωρίες του για τη γλώσσα και την αισθητική παραμένουν ανεπαρκώς εξερευνημένες και προσφέρουν περισσότερο γόνιμο έδαφος για τους ερευνητές. Όπως δείχνει αριστοτεχνικά η εισαγωγή του Δρ Μπάτλερ, ο Σμιθ άφησε μια πλατιά διανοητική κληρονομιά. Άφησε όμως και μια ανολοκλήρωτη κληρονομιά. Η εξερεύνηση των συνεπειών της σκέψης του Σμιθ προσφέρει ένα πλούσιο και συναρπαστικό ερευνητικό πρόγραμμα το οποίο θα μπορούσε να διαρκέσει μια ζωή.

Ο Άνταμ Σμιθ μας άφησε μια απίστευτα πλούσια γραπτή κληρονομιά. Είναι μια προσωπικότητα η οποία βοήθησε στη διαμόρφωση του κόσμου στον οποίο ζούμε. Είναι επίσης μια προσωπικότητα η οποία μας παρέχει τη διανοητική εργαλειοθήκη για να κατανοήσουμε αυτόν τον κόσμο. Το έργο του θα έπρεπε να διαβαστεί ευρύτερα και να γίνει εναργέστερα κατανοητό. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, η δύναμη των ιδεών του να εμπνέουν θα βοηθούσε στον φωτισμό του δικού μας κόσμου, όπως οι διεισδυτικές του παρατηρήσεις βοήθησαν στον φωτισμό της δικής του εποχής.

*The Institute of Economic Affairs
2 Lord North Street
London SW1P 3LB Tel 020 7799 8900
Affairs
email iea@iea.org.uk*

*iea
Institute of
Economic*

